

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง

กรณีศึกษา : ตำบลทุ่งตูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

โดย ทิพวัลย์ สีสันตร์

กุมภาพันธ์ 2546

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง

กรณีศึกษา : ตำบลทุ่งตึก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

ทิพย์วัลย์ สีสัน

คณะเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ สำรวจเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน สำรวจเองแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลางให้นักวิจัยผู้ช่วยฝังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือสัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเจนไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิการากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

-
- * ภาพรวม : ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ ภาคเหนือ : ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.รัตนพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ
คุณชัยวัฒน์ หนองรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ
คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : รศ. สุวิทย์ วีระศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมบุญ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
รศ. ดร.สมบัติ พันธวิศิษฐ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อาจารย์วิลาศ โพธิสาร โรงเรียนเตลศรีวิทยา อ.ศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์
อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันวา ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร
ภาคกลาง : รศ. ดร.พอพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติณาคินทร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชพิธี
ดร. ภูมิรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ภาคใต้ : รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ
คุณชลิตา บัณขุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ : รศ. เสรี ลีลาชัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวหน้าชุดโครงการ : ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใช้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใช้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ 13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเรทราบกัันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ให้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวให้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตซ้ำครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใช้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใช้แรงงานครอบครัวนี้บนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้รอด เติบโตก้าวหน้า แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใช้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใช้ที่ดินน้อยแต่ใช้แรงงานเข้มข้น เช่น ผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่น วัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่น ซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ให้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับให้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใช้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใช้แรงงาน ใช้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใช้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดในภาคใต้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรในท้องถิ่นต่างๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใช้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดินน้อยมาก ครัวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก ครัวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้ง

รับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้ๆ กัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลาปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลาง ประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของครัวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตร เป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทน พอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของ ครัวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และครัวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะ ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทาง การเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขาย เมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลก เปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่การแข่งขันและเอาัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิ ปัตย์ สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบกล่อ แชร่แรงงาน ในภาคเหนือมีสาลผี แก้วฝั สภาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน เหมือนฝ่าย ระบบหมวด ระบบครูบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเสี้ยว เป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชน ชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครง การวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการที่สนั ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและ ชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่า เศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากิน หมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกต้องคือ แม้ใน ภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้ แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์

การเมืองปฏิเสฐานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้างลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษากการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลกครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของการเพาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชน

หมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วน
ของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของ
เศรษฐกิจ

ครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและ
ชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้จ่ายแรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด
ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และ
แม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชน
เอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกัน
เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในที่ที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึง
ภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและ
ชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชน
นี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดิน
ของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้าน
รวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบาย
การหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทย
ได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทาง
ของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัย
เรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้
ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกิระประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรง
อยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน
ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำ
มาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network)
ชุมชน คือพบว่ามีเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้
ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับข้าวของชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน
ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกเปลี่ยนกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาด
ชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือ
เพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์สงบ
สงเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัด
และคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่า
หมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วย

หมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบอยู่ข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติโดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทยอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทยและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไทย ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวาง และไม่มี ความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเอง คือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานรากที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกคัดตอนไปเสียก่อน โดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เรา

จึงพัฒนามาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดูปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณาดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติมีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนาธิปไตย หรือชุมชนาภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกันเป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้ความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศ กลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมีส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่า ประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการเช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้าน ผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอดควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม อนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนัก

เศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือ ประสิทธิภาพประวัติศาสตร์ในพื้นที่ ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครูบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติเช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนาระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีสำนึกร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบแล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตไร้สำนึกเป็นจิตรู้สำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยังจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและพึ่งตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าพึงอยู่ในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือการใช้วัฒนธรรมชุมชนหรือยวดยัตถะระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนผู้ร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมงคล คุณเบญจมาศ ศิริมาศฉนิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิहार อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. François Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธุ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไน คุณศักดิ์นา นัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิร์ต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิการากัวและคอสตาริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์ ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท์ จันทร์อำไพ และคุณมยุรี คำเปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลีทิพย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์ วิญญุตตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารใบเสร็จต่างๆ ของชุดโครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

คำนำ

งานวิจัย “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอ กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม” ของอาจารย์ ดร. ทิพวัลย์ สีจันทร์ เป็นงานที่แปล ปรับปรุงและสังเคราะห์จากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก Transformations du System Agaire de Thung Look Nok (Plaine Centrale) et Perspectives de l'Agriculture Thailandaise ของอาจารย์ที่ Institute National Agronomique, Paris-Grignon (1998) ประเทศฝรั่งเศส

ทุ่งลูกนกประกอบด้วย 25 หมู่บ้าน ประชากร 13,000 คนใน 2,200 ครัวเรือน ครอบคลุมพื้นที่ 50 ตารางกิโลเมตร

ในทัศนะของข้าพเจ้างานวิจัยนี้ให้องค์ความรู้ที่สำคัญแก่วงวิชาการไทยอย่างน้อย 2 ประการด้วยกัน คือ :

1) นำแนวทางการศึกษาแบบระบบสังคมเกษตร (Agarian System) มาให้วงวิชาการไทยได้รู้จัก ทั้งวงวิชาการการเกษตรและวงวิชาการสังคมศาสตร์ เดิมนั้นงานศึกษาค้นคว้าทางการเกษตรในประเทศไทยมีลักษณะเป็นงานทางเทคนิคอยู่มาก เช่นเรื่องดิน พืช สัตว์ เครื่องจักรกล ฯลฯ ส่วนงานทางด้านสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะเศรษฐศาสตร์เกษตรก็มุ่งไปในเรื่องสมการการผลิต ปัจจัยและผลผลิต เรื่องตลาดผลผลิตเกษตร เรื่องคน สังคม หมู่บ้าน วัฒนธรรมได้รับความสนใจน้อย อีกทั้งไม่มีการโยงเรื่องทางเทคนิคและทางสังคมให้เข้าเป็นระบบเดียวกัน ขณะเดียวกันก็แทบจะไม่มีการศึกษาแบบเป็นประวัติศาสตร์ แนวการศึกษาของสำนักฝรั่งเศสที่อาจารย์ทิพวัลย์ใช้เป็นวิธีการศึกษาแบบใหม่ มีคุณูปการยิ่ง สำนักระบบสังคมเกษตรนี้ก่อตั้งโดยศาสตราจารย์ René Dumont (1904-2001) วิธีการของสำนักคือ ศึกษาแบบสังคมเกษตรทั้งระบบของเขตพื้นที่หนึ่งๆ ซึ่งในคำอธิบายของอาจารย์ทิพวัลย์เองคือ :

“แนวคิดว่าด้วยการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนผ่านและการแตกแยกสาขาของระบบเกษตรกรรม อันประกอบไปด้วย ระบบนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem) ระบบการผลิตทางการเกษตร (Agricultural Production System) ซึ่งได้แก่ ระบบการปลูกพืช/ระบบการเลี้ยงสัตว์ (Cropping/Animal System) และระบบเศรษฐกิจ-สังคม-การเมือง (Socio-Economic and Political System) ทั้งนี้โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์และการเปรียบเทียบ (History and Comparative Approach) โดยการวิเคราะห์หลักไของระบบผลิตทางการเกษตรและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของระบบ เพื่อค้นหาจุดอ่อนและจุดแข็ง (Constraint and Advantage) ของแต่ละระบบการผลิต ศึกษาและจำแนกเกษตรกร (Farmer Typology) ตามคุณลักษณะของระบบการผลิตทางการเกษตร ตลอดจนประเมินโอกาสทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่”

การศึกษาระบบสังคมเกษตรแบบประวัติศาสตร์เปรียบเทียบนี้ใช้วิธีศึกษาทั้งจากสถิติ เอกสารข้อมูล งานสนามทางด้านกายภาพและชีวภาพ แหล่งน้ำ ชลประทาน การคมนาคม สาธารณูปโภคพื้นฐาน ระบบการผลิตการเกษตร ระบบสังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของท้องถิ่น ใช้ทั้งแบบสอบถามและสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ท่านอาจารย์ ทิพวัลย์ใช้เวลา 2 ปีในการเก็บข้อมูล และได้ใช้แบบสอบถามข้อมูลสำรวจโครงสร้างครัวเรือนทุกหมู่บ้านของพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก ได้ข้อมูลมาจาก 1,700 ครัวเรือน จากครัวเรือนทั้งหมดในพื้นที่ทุ่งลูกนก 2,200 ครัวเรือน

2) ให้ภาพที่ชัดเจนของการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตร ณ พื้นที่ท้องถิ่นหนึ่งของภาคกลาง ซึ่งก็เป็นภาพสะท้อนของประวัติศาสตร์ระบบสังคมเศรษฐกิจชนบทของภาคกลางระดับหนึ่งด้วย โดยเฉพาะภาพท้องถิ่นที่มีระบบทุนเข้ามาประดิษฐ์ฐานอยู่ในท้องถิ่นกิจกรรมเกษตรกรรมเลยทีเดียว อาจารย์ทิพวัลย์ได้ให้ภาพว่าทุ่งลูกนกก่อน พ.ศ. 2503 อยู่ภายใต้ระบบการปลูกข้าวของฟาร์มแบบครอบครัว หลังจาก พ.ศ. 2503 ฟาร์มแบบครอบครัวส่วนหนึ่งยังคงปลูกข้าว และปลูกอ้อยและข้าวโพดฝักอ่อนเพิ่มขึ้นเพื่อขาย บางฟาร์มปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นหลัก บางฟาร์มเลี้ยงวัวเนื้อหรือวัวนมไปด้วย ในปัจจุบันฟาร์มแบบครอบครัวยังมีจำนวนโดยสัดส่วนคิดเป็น 93% ของจำนวนฟาร์มทั้งหมดในทุ่งลูกนก ครอบคลุมพื้นที่ 53% ของพื้นที่ทุ่งลูกนกทั้งหมด แต่หลังจาก พ.ศ. 2503 นี้มีฟาร์มแบบทุนนิยมเกิดขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ตอนเหนือของทุ่งซึ่งเป็นที่ดอน เงินลงทุนมาจากหัวหน้าโควต้าอ้อยเชื้อสายจีนในพื้นที่และจากทุนภายนอก ฟาร์มแบบทุนนิยมนี้ปลูกอ้อยอย่างเดียว มีจำนวนฟาร์มคิดเป็น 6% ของจำนวนฟาร์มทั้งหมดในทุ่งลูกนก แต่ครอบครองพื้นที่ 43% หลังจาก พ.ศ. 2503 ฟาร์มครอบครัวจำนวนหนึ่งล้มสลาย กลายเป็นชาวนาไร้ที่ดิน ทำงานรับจ้างในฟาร์มแบบทุนนิยม อาจารย์ทิพวัลย์ได้คำนวณรายรับรายจ่ายของฟาร์มแบบต่างๆ โดยละเอียดแล้วระบุว่าฟาร์มแบบ ครอบครัวสามารถปรับตัวเปลี่ยนโครงสร้างการผลิต ทำให้โดยทั่วไปสามารถดำรงอยู่ได้ และยังพึ่งพาตนเองได้ โดยการใช้แรงงานและที่ดินเข้มข้นขึ้นในการผลิตพืชที่ขายได้ คืออ้อย และโดยเฉพาะข้าวโพดฝักอ่อน และเลี้ยงวัว ฟาร์มส่วนใหญ่ในทุ่งลูกนกยังคงเป็นฟาร์มแบบครอบครัว

พื้นที่ทุ่งลูกนกคงจะเป็นท้องถิ่นภาคกลางที่มีความเป็นพิเศษอยู่ เนื่องจากเป็นที่ดอนแต่มิมีน้ำค่อนข้างบริบูรณ์ เหมาะสำหรับปลูกอ้อยเพื่อป้อนโรงงานน้ำตาล ประกอบกับการทำไร่อ้อยในระยะหลังสามารถใช้เครื่องจักรกลได้มาก ทำให้ระบบทุนนิยมสามารถรุกคืบ สร้างไร่ขนาดใหญ่ (Plantation) จ้างคนงานไร้ได้ในการผลิตอ้อย ทุ่งลูกนกจึงเป็นพื้นที่ที่มีระบบทุนนิยมการเกษตรและระบบครอบครัวและชุมชนอยู่เคียงข้างกัน เป็นพื้นที่ที่มีระบบทั้งสองระบบ แต่เราจะเห็นว่าแม้ ณ ที่ๆ มีทั้งสองระบบ ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหมู่บ้านก็ยังคงดำรงอยู่ได้ปรับตัวได้โดยการผลิตพืชตัวใหม่ๆ และเลี้ยงวัว ใช้ที่ดินและแรงงานครอบครัวเข้มข้นมากขึ้น ระบบการผลิตการเกษตรในเชิงหลากหลาย (Diversification) ปลูกพืชผสมผสานและเลี้ยงสัตว์

หลายชนิดของครัวเรือนเกษตรกรนี้เป็นประโยชน์หลายประการ ลดความเสี่ยงจากการผลิตทั้งใน
ด้านราคาและปริมาณผลผลิต สร้างความยืดหยุ่นในด้านการผลิตและสามารถจัดหลักความต้องการ
แรงงานในแต่ละช่วงเวลา และก่อให้เกิดรายได้อย่างต่อเนื่อง อาจารย์ทิพย์ได้เสนอให้ทุกฝ่าย
รวมทั้งรัฐคิดเสริมพลังให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยที่มีระบบการผลิตในลักษณะครอบครัวนี้

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

27 มกราคม 2546

คำนำผู้วิจัย

จากประสบการณ์ด้านการพัฒนาการเกษตรของผู้วิจัยนับแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ภาพชีวิตของเกษตรกร “กลุ่มรากหญ้า” ในชุมชนชนบท ซึ่งเป็นผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศ เป็นกลุ่มคนที่ส่งผ่านความอุดมจากผืนดินสู่สังคมไทย สร้างความมั่งคั่งและความมั่นคงด้านปัจจัย 4 ให้แก่ประเทศ แต่ล้มเหลวในการพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง ต้องทำงานหนัก เผชิญกับความยากลำบาก ต้องต่อสู้และดิ้นรน ภายใต้วัฏจักรของความจน - เจ็บ - โง่ ทำให้ผู้วิจัยตั้งใจที่จะเรียนรู้สาเหตุและกระบวนการของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ตลอดจนค้นหาแนวทางเพื่อปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง “ภาพที่เห็น”

“พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม” เป็นงานสังเคราะห์และเรียบเรียงจากวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกสาขาการเกษตรเปรียบเทียบและพัฒนาการเกษตร ภายใต้การดูแลของ Professor Dr.Marcel MAZOYER และ Professor Dr. Marc DUFUMIER แห่งสถาบันการเกษตรแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส โดยมี “โจทย์วิจัย” หรือ “คำถาม” ในการทำงานคือ การฟื้นฟูและสร้างความมั่นคงของระบบสังคมเกษตรซึ่งเป็นพื้นฐานการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน จะเป็นไปได้หรือไม่ อย่างไร

ชุดความรู้ที่ได้รับจากการทำงานภายใต้วิทยานิพนธ์ดังกล่าวเป็นเพียงคำตอบบางส่วนของโจทย์วิจัย การต่อยอดชุดความรู้เกิดขึ้นเมื่อผู้วิจัยได้มีโอกาสมาเป็น “ส่วนหนึ่ง” ของทีมวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ซึ่งมีท่านศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นหัวหน้าโครงการ กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอดแนวคิดและมุมมองระหว่างนักวิจัยต่างสถาบัน หลากหลายสาขาวิชา ทั้งสาขาเศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ศิลปศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ และเกษตรศาสตร์ ที่เกิดขึ้นผ่านเวทีการประชุม การเสวนา และการศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆ ได้ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจที่ลึกซึ้งและถูกต้องชัดเจนมากขึ้นต่อระบบสังคมเกษตรทั้งในระดับชุมชน ภูมิภาค และประเทศ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็น ข้อวิจารณ์ ตลอดจนหนังสือและบทความทางวิชาการต่างๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ท่านอาจารย์เปรียบประดุจ “ครูใหญ่ใจดี” ที่เป็นขวัญและกำลังใจให้แก่ “ครูน้อยและเหล่านักเรียน” ตลอดระยะเวลาของชุดโครงการวิจัย แนวคิดและผลงานที่ผ่านมาของท่านได้สร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้คนจำนวนมากรวมทั้งผู้วิจัย ที่เฝฝืนเห็น “สังคมอุดมคติ” อันเป็นวิถีชีวิตแห่งน้ำใจไมตรีที่งดงามของสังคมไทย อีกทั้งเป็น “ต้นแบบ” ของผู้นำทางวิชาการที่สามารถสร้างและเสริมพลังแห่งการเรียนรู้ของทีมงานได้อย่างมีคุณค่ายิ่ง

ขอขอบคุณเพื่อนๆ พี่ๆ น้องๆ ผู้ร่วมทีมวิจัยทุกท่านที่ได้ให้ความหมายแห่ง “มิตรภาพ” ในวงการวิชาการ ข้อค้นพบและข้อคิดเห็นที่ได้รับจากทุกท่านในโครงการวิจัยโดยผ่านกระบวนการวิพากษ์อย่างสร้างสรรค์ในบรรยากาศของความเป็น “กัลยาณมิตร” สร้างให้เกิดพลังแห่งการเรียนรู้ร่วมกันอย่างเบิกบาน กระบวนการเติมเต็มซึ่งกันและกันข้ามมิติสาขาวิชาที่หลากหลายในองค์ความรู้และประสบการณ์ กำลังใจที่มอบให้แก่กันและกันตลอดเส้นทางของการทำงาน เป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่ง นอกเหนือจาก “เนื้องาน” ที่เป็นผลงานทางวิชาการ

การเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่องที่ผู้วิจัยได้รับจากโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย เกิดขึ้นได้ จากการสนับสนุนด้านเงินทุนและกลไกการทำงานของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นองค์กรสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ และนักวิจัยในสังคมไทย ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณสมาชิกชุมชนทุ่งลูกนกและพี่น้องเกษตรกรทุกท่านที่ทำให้ผู้วิจัยได้ “ตื่นรู้” ในเรื่องราวต่างๆ ของชุมชนหมู่บ้านไทย ตื่นขึ้นจากการหลับใหลในสาขาวิชาที่ตนเองเชี่ยวชาญ ได้เรียนรู้ความหมายของชีวิตที่แท้จริงบนฐานคิดแห่งการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองของผู้คนในชุมชนชนบท แม้เป็นความยากลำบากที่จะทวนกระแสและ “ขบถ” ต่อแนวทางการพัฒนาในรูปแบบที่เป็นอยู่ แต่ชุมชนได้ปรับตัว แสวงหาทางเลือกและจัดการตนเองภายใต้บริบทใหม่ได้อย่างชาญฉลาด สาระแท้แห่งการมีชีวิตที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมชุมชนชนบทไทยเป็นสิ่งอันมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ของนักวิชาการ

ท้ายสุดนี้ ผู้วิจัยมีความหวังเป็นอย่างยิ่งว่าวงการวิชาการและประชาคมนักวิจัย จะได้น้อมนำพระราชดำริของสมเด็จพระราชาธิบดีฯ ความว่า “ความสำเร็จที่แท้จริงไม่ได้อยู่ที่ตัวความรู้ แต่อยู่ที่การนำความรู้นั้นไปก่อให้เกิดประโยชน์แก่มนุษยชาติ” มาเป็นคั้งเข็มทิศและธงชัยในการทำงาน อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในสังคมไทยที่นับวันจะซับซ้อนและยากต่อการคลี่คลาย

ทิพวัลย์ สัจจันทร์

กุมภาพันธ์ 2546

พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง
กรณีศึกษา : ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

บทคัดย่อ

ตำแหน่งที่เหมาะสมของภาคเกษตรในระบบเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศไทยอยู่ตรงไหน? คำถามเชิงวิพากษ์นี้ได้นำไปสู่การศึกษาอย่างละเอียดด้านระบบชุมชนเกษตรกรรมในเขตพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มภาคกลางของประเทศไทย มุมมองด้านประวัติศาสตร์เกษตรแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนผ่านของระบบชุมชนเกษตรจากการผลิตเพื่อการบริโภคที่พอเพียงไปสู่การผลิตแบบใหม่ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าโดยเน้นการส่งออกของผลผลิตการเกษตร ในพื้นที่ทุ่งลูกนกภายหลังช่วงระยะเวลาของการปลูกอ้อยเป็นพืชหลักแล้ว ความหลากหลายของระบบการผลิตทางการเกษตรเป็นสิ่งที่น่าสนใจได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงโคเนื้อ – โคนม

พื้นที่ทุ่งลูกนกอาจจะเก็บรักษาไว้เป็นพื้นที่ผลิตทางการเกษตร หรืออาจจะเปลี่ยนเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการขยายตัวของชุมชนเมืองหรือการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมในระยะเวลาข้างหน้า สถานการณ์ของพื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นตัวอย่างของความท้าทายสำคัญสำหรับประเทศในอนาคต : การพัฒนาที่มีประสิทธิภาพและมีคุณภาพระหว่างภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม

การศึกษาพื้นที่ทุ่งลูกนก นำเราไปสู่การตระหนักถึงความหลากหลายของระบบผลิตทางการเกษตร และความสามารถในการปรับตัวของภาคเกษตรในพื้นที่ โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางซึ่งเป็นกลุ่มเกษตรกรกลุ่มเดียวที่จะมีการพัฒนาที่ยั่งยืนและมีระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีเหตุมีผลซึ่งจะสามารถสร้างความมั่นคงในด้านความปลอดภัยทางอาหารของประเทศและทำให้ภาคเกษตรเป็นแหล่งรองรับแรงงานที่สำคัญของประเทศต่อไปได้

Abstract

What is the right place for the agriculture in the economy of Thailand? This critical issue was addressed through the detailed study of the Thung Look Nok area, in the West of the Central Plain. An historical view of the agriculture shows that the past self-sufficient system was turned into a modern system mostly devoted to exportation of agricultural products. After a period of sugar canne domination, a great diversification is observed in the study area, with the appearance of baby corn and cows. This area may be kept for agriculture, or dedicated to urbanisation and industrialisation in the next years. This situation is a good example of the main challenge for the country in the future : to gain an harmonious and efficient development of both agriculture and industry.

Our detailed investigation of the Thung Look Nok area led us to realize that a diversified and versatile agriculture-mainly relying on middle-size familial farm units-would constitute the only reasonable and sustainable approach : such an agricultural system should ensure the food independence of the country and enable a large part of the population to live from agricultural activities.

1. บทนำ

นับเป็นระยะเวลาอันยาวนานที่ภาคการเกษตรมีบทบาทสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศ การผลิตทางการเกษตรได้ก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) และเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนในประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม ผลผลิตการเกษตรส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภคภายในประเทศ สามารถส่งออกเป็นรายได้ให้แก่ประเทศ อย่างไรก็ตาม เมื่อประเทศไทยเริ่มมีการพัฒนาประเทศโดยใช้แนวทางที่เน้นความสำคัญกับการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม ระดับการพึ่งพิงการเกษตรได้ลดลงอย่างรวดเร็ว และบทบาทของภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการได้เพิ่มความสำคัญขึ้นตามลำดับ

วิกฤติเศรษฐกิจในช่วง 4 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2540-2544) ทำให้ประเทศไทยตระหนักถึงความสำคัญของการเกษตรเพื่อการพัฒนาที่มีคุณภาพและมีเสถียรภาพของประเทศ เนื่องจากในขณะนี้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชนบทมีจำนวนถึง 38 ล้านคน คิดเป็นสัดส่วนเกือบ 2 ใน 3 ของจำนวนคนไทยทั่วประเทศ และร้อยละ 90 ของประชาชนในชนบทประกอบอาชีพทางการเกษตร มีผลผลิตคิดเป็นร้อยละ 11 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติในประเทศ (GDP) และผลผลิตทางการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 25 ของมูลค่าการส่งออก นอกจากนั้นการเกษตรยังมีความสำคัญทั้งทางด้านวัฒนธรรมและสังคมอีกหลายประการ การฟื้นฟูและสร้างความมั่นคงของระบบการเกษตรจึงนับเป็นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศให้ยั่งยืน

ที่ราบลุ่มภาคกลางจัดเป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่สำคัญของประเทศ ผลผลิตข้าวจากพื้นที่ภาคกลางคิดเป็น 1 ส่วนใน 3 ส่วนของผลผลิตข้าวทั่วประเทศ ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวในภาคกลางมีเพียง 19% ของพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดทั่วประเทศ พื้นที่ภาคกลางยังเป็นแหล่งผลิตพืชและสัตว์ต่างๆ ที่สำคัญอีกหลายชนิด เช่น อ้อย (ผลผลิตอ้อยจากภาคกลางคิดเป็น 53% ของผลผลิตรวมทั่วประเทศ) ผักและผลไม้ ซึ่งนับวันจะทวีความสำคัญในระบบเศรษฐกิจ เนื่องจากการเพิ่มขึ้นทั้งในด้านปริมาณและมูลค่า สัตว์ปีก สุกร โคเนื้อและโคนม ซึ่งนับเป็นอาชีพการเกษตรที่ได้รับการพัฒนาอย่างรวดเร็วในพื้นที่ภาคกลาง นอกจากพื้นที่ภาคกลางจะมีความสำคัญในด้านการเกษตรแล้ว ยังเป็นภูมิภาคที่มีการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ก่อให้เกิดการเติบโตของชุมชนเมือง (Urbanisation) มีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม (Industrialisation) ด้านพาณิชยกรรม (Commercialisation) และภาคการบริการ (Service Sector) อย่างรวดเร็ว ทำให้เกิดคำถามที่ว่า การพัฒนาที่สมดุลระหว่างภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม พาณิชยกรรมและการบริการในเขตพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศหลังวิกฤติที่จะสนับสนุนเกื้อกูลภาคเกษตรและเกษตรกรให้พึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง จะมีแนวนโยบายและแนวทางการปฏิบัติอย่างไร

การเจริญเติบโตและการพัฒนาการทางการเกษตรของประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศในโลก มิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากต้นทุนบางอย่างหรือโดยปราศจากมูลเหตุทางประวัติศาสตร์ ประสบการณ์ของประเทศที่พัฒนาแล้วชี้ให้เห็นว่า ไม่ว่าจะเป็นภายใต้ระบบทุนนิยม (Capitalism) หรือสังคมนิยม (Socialism) ซึ่งมีหลายรูปแบบและพัฒนาการที่ต่างกันออกไปนั้น เรื่องของ การกำหนดนโยบายการเกษตร เป็นเรื่องสำคัญ ปัจจัยและกลยุทธ์ในการพัฒนาตลอดจนนโยบายการเกษตรที่เหมาะสม ย่อมเกิดจากการวิเคราะห์สภาพโครงสร้างการเกษตร เศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

การศึกษาวินิจฉัยครั้งนี้ จึงเป็นการมุ่งวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลง (Transformation) ระบบสังคมเกษตร (Agrarian System) ในลักษณะกรณีศึกษา (Case Study) เพื่อศึกษาถึงผล (Impact) ของนโยบายการเกษตรที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรกรรมดังกล่าว มุ่งวินิจฉัยโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคมของระบบสังคมเกษตรเพื่อวิเคราะห์การพัฒนาหลังการผลิตภายในระบบ โดยเชื่อมโยงและเปรียบเทียบกับสภาพโดยรวมของประเทศ ซึ่งจะช่วยให้เราเข้าใจถึงกลไกและกระบวนการในการพัฒนาและการเปลี่ยนผ่าน (Transition) สังคม จากสังคมเกษตรเพื่อยังชีพ มีวิธีการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติ ไปสู่สังคมเกษตรที่เน้นการค้าขาย มีวิธีการผลิตเป็นการเกษตรแผนใหม่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก จากระบบการผลิตที่ใช้แรงงานคนเป็นหลักไปสู่ระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักรกล (Mechanization) เพื่อเพิ่มผลิตภาพแรงงาน (Labour Productivity or Productivity of Work) โดยมีการใช้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และปัจจัยการผลิตที่ให้ผลผลิตสูง ซึ่งระบบการผลิตดังกล่าวได้ก่อให้เกิดคำถามขึ้นหลายประการ คือ

การใช้เครื่องจักรกล (Mechanization) และการพัฒนาการเกษตรให้ทันสมัย (Modernization) จะช่วยพัฒนาความสามารถในการผลิต (Capacity of Production) ได้ในระดับไหน? และกระบวนการสะสมทุนเพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาเกิดขึ้นอย่างไร?

ความยากจนของเกษตรกรและการอพยพย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมือง (Farmer Poverty and Rural Depopulation) เป็นผลสืบเนื่องมาจากการล่มสลายของระบบเกษตรกรรมที่มีผลิตภาพในการผลิตต่ำ (Low Productivity) ในกระบวนการพัฒนาการเกษตรหรือไม่? ถ้าใช่ กระบวนการสร้างความแตกต่างและความไม่เท่าเทียมระหว่างครัวเรือนเกษตรกร (Differentiation Process) เกิดขึ้นได้อย่างไร? เงื่อนไขของการก่อเกิดและกลไกการเปลี่ยนแปลง (Condition and Mechanism) เป็นอย่างไร?

ทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมและยั่งยืน (Sustainable Development) ในสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในแต่ละชุมชนควรจะเป็นอย่างไร? บทบาทของรัฐและชุมชนในการชี้นำการเปลี่ยนผ่านสังคมควรเป็นอย่างไร? การพัฒนาการเกษตรของชุมชนควรมีรูปแบบและวิธีการอย่างไร

เพื่อตอบคำถามเหล่านี้ การวิจัยได้เลือกชุมชนเกษตรกรรมในพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำแม่กลองทางทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มภาคกลางเป็นกรณีศึกษา โดยมีเกณฑ์ (Criteria) ในการตัดสินใจเลือกคือ 1) เป็นระบบสังคมเกษตรที่มีความแตกต่างของครัวเรือนเกษตรกรรมในระดับสูง 2) วิธีการผลิตเป็นการเกษตรแบบใหม่โดยมี “อ้อย” เป็นพืชเกษตรอุตสาหกรรมแต่ยังคงพบความหลากหลายในการผลิตทางการเกษตร และ 3) เป็นพื้นที่ที่มีการปะทะประสานและช่วงชิงระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนชนบท

การศึกษาชุมชนทุ่งลูกนกในครั้งนี้ได้นำแนวคิดด้านระบบอะกรารีหรือระบบสังคมเกษตร (Agrarian System) ซึ่งเป็นแนวคิดว่าด้วยการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนผ่านและการแตกแยกสาขาของระบบเกษตรกรรม อันประกอบไปด้วย ระบบนิเวศเกษตร (Agro-ecosystem) ระบบการผลิตทางการเกษตร (Agricultural Production System) ซึ่งได้แก่ ระบบการปลูกพืช/ระบบการเลี้ยงสัตว์ (Cropping/Animal System) และระบบเศรษฐกิจ-สังคม-การเมือง (Socio-Economic and Political System) ทั้งนี้โดยใช้มรรควิธีทางประวัติศาสตร์และการเปรียบเทียบ (History and Comparative Approach) โดยการวิเคราะห์หลักไของระบบผลิตทางการเกษตรและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของระบบ เพื่อค้นหาจุดอ่อนและจุดแข็ง (Constraint and Advantage) ของแต่ละระบบการผลิต ศึกษาและจำแนกเกษตรกร (Farmer Typology) ตามคุณลักษณะของระบบการผลิตทางการเกษตร ตลอดจนประเมินโอกาสทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรรมประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในพื้นที่

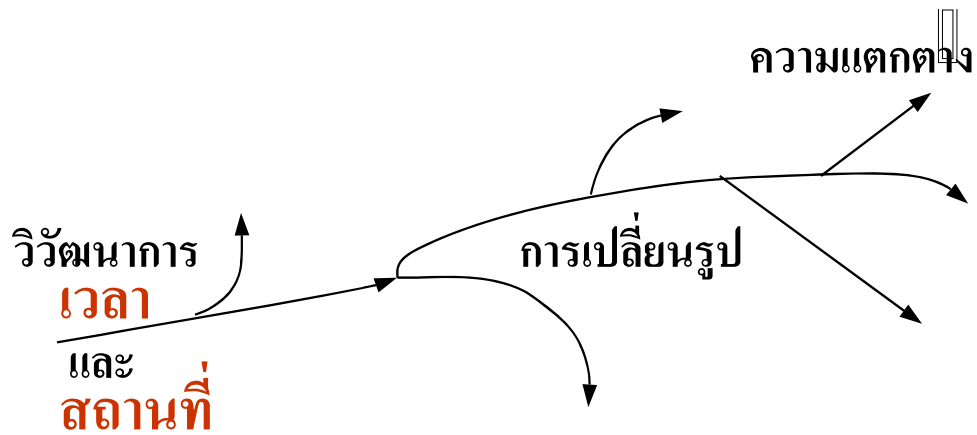
องค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษา สามารถนำมาเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบนโยบายการพัฒนาภาคการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก นำไปขยายผลเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในขอบเขตที่กว้างขึ้น และเสนอทางเลือกในการพัฒนาที่เหมาะสม (Alternative Development) ต่อระบบสังคมเกษตร อีกทั้งอาจเป็นแนวทางการศึกษาวิจัยในหัวข้ออื่นๆ ในเขตพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางหรือพื้นที่อื่นๆ ในประเทศไทย

2. วิธีการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ใช้การวิจัยผสมผสานวิธี (Mixed Methodology) โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ทำการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary) ศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ทั้งภาครัฐ เอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลทั้งที่เป็นตัวเลข เอกสารและแผนที่ได้ถูกวิเคราะห์ควบคู่ไปกับการสอบถามและวินิจฉัยร่วมกับกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ

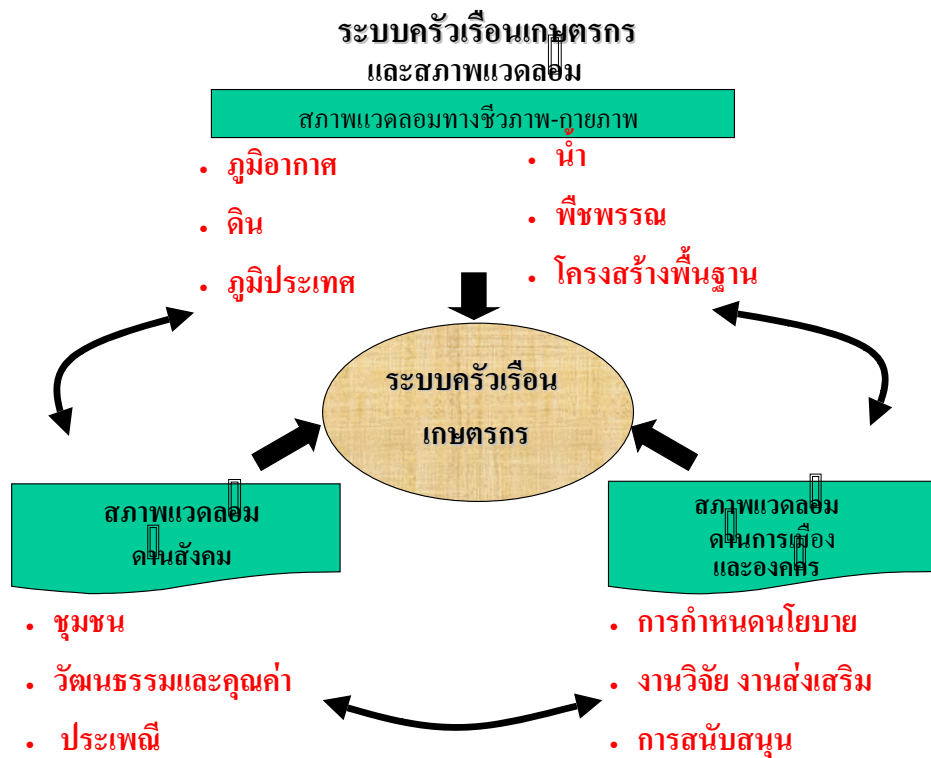
การศึกษาภาคสนาม (Field Work) โดยสำรวจพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษาทั้งด้าน กายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ที่ดิน แหล่งน้ำ ระบบชลประทาน การคมนาคม แนวเขตหมู่บ้าน สาธารณูปโภคพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องของระบบนิเวศเกษตร และภาพรวมของระบบการผลิตทางการเกษตรในชุมชน ทำการสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Information) เช่น ผู้นำท้องถิ่น (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้สูงอายุ พระสงฆ์ แก่นนำชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ ถูกต้องและชัดเจนโดยเฉพาะข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ จากนั้นทำการสัมภาษณ์ครัวเรือนเกษตรกรโดยใช้ แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐาน โครงสร้างระบบการผลิตทางการเกษตร (Household Structure Interview) ในทุกหมู่บ้านของพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนก นำข้อมูลที่ได้รับจำนวนประมาณ 1,700 ครัวเรือนมาทำการ วิเคราะห์และจัดทำแผนที่ของเขตนิเวศเกษตร (Agro-Ecology Mapping) สร้างฐานข้อมูลด้านก ิจกรรมการผลิตทางการเกษตรเพื่อจัดระดับของความเฉพาะเจาะจง (Specialization) และความหลากหลาย (Diversification) ในการผลิตทางการเกษตรและนำไปสู่การจำแนกประเภทเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยได้นำเอาหลักการหรือวิธีการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA : Rapid Rural Appraisal) มาปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยศึกษาบริบทของชุมชนอย่างเป็นระบบทั้งใน ด้านเกษตรนิเวศและเศรษฐกิจสังคมให้ชัดเจนเสียก่อน จึงทำการศึกษาในเชิงลึกเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ สามารถอธิบายปรากฏการณ์และกลไกของพลวัตการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก วิธีการศึกษาในขั้นตอนนี้ ได้แก่ การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth Interview) ทำโดยการคัดเลือกตัวอย่างเกษตรกรแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งถือเป็นตัวแทน (Representative) ของระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีในพื้นที่ ศึกษา การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อนำประเด็นสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์มาตรวจสอบ ความถูกต้องของข้อมูลและศึกษารายละเอียดที่สนใจ การศึกษารายกรณี (Case Study) ในประเด็นหัวข้อ ที่ต้องการข้อมูลเป็นกรณีเฉพาะเพื่อให้ได้รายละเอียดในประเด็นนั้นๆอย่างชัดเจนที่สุด และวิธีการสำรวจ ฟาร์ม (Farm Survey) เพื่อศึกษาระบบการปลูกพืช/การเลี้ยงสัตว์ของครัวเรือนเกษตรกร นอกจากนี้ได้ใช้ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ควบคู่ไปกับการทำงานในแต่ละขั้นตอนของการ ทำงานภาคสนาม โดยผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน เพื่อให้ชุมชนเกิดความเชื่อใจ ไว้วางใจ และให้ข้อมูลที่เป็นจริงมาก ที่สุด การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการศึกษาเฉพาะภาคสนามประมาณ 2 ปี

- * มนุษย์ และสิ่งแวดล้อม * ที่ดิน * น้ำ * แรงงาน * เครื่องมือเครื่องใช้
- * ทุน * ตลาด * องค์กรเกษตรกร * โครงสร้างสังคม * นโยบายการพัฒนา

ภาพที่ 1 การเปลี่ยนแปลงและแตกแยกสาขาของระบบสังคมเกษตร

ภาพที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ในการวินิจฉัยระบบครัวเรือนเกษตรกร

3. ผลการศึกษา

3.1 สภาพทางภูมิศาสตร์และที่ตั้งของพื้นที่ทุ่งลูกนก

ทุ่งลูกนกเป็นตำบลหนึ่งในพื้นที่อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันตกของที่ราบลุ่มภาคกลาง ในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนบน (Upper Mae Klong Basin) มีระยะทางห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 100 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 26,000 ไร่ มีความยาวของพื้นที่วัดจากทิศเหนือจรดทิศใต้ประมาณ 17 กิโลเมตร และมีความกว้างของพื้นที่วัดจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตกประมาณ 11 กิโลเมตร ประกอบไปด้วยหมู่บ้านจำนวน 25 หมู่บ้าน มีประชากรประมาณ 13,000 คน หรือประมาณ 2,200 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตร

พื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มตะกอนรูปพัด (Alluvial Fan) ของลุ่มน้ำแม่กลอง มีความสูงจากระดับน้ำทะเล (Altitude) ลาดเทจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกที่ 2 เมตรและ 1 เมตร สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่น พื้นที่บางแห่งเป็นที่ราบและบางแห่งเป็นที่ลุ่ม

ดินแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ

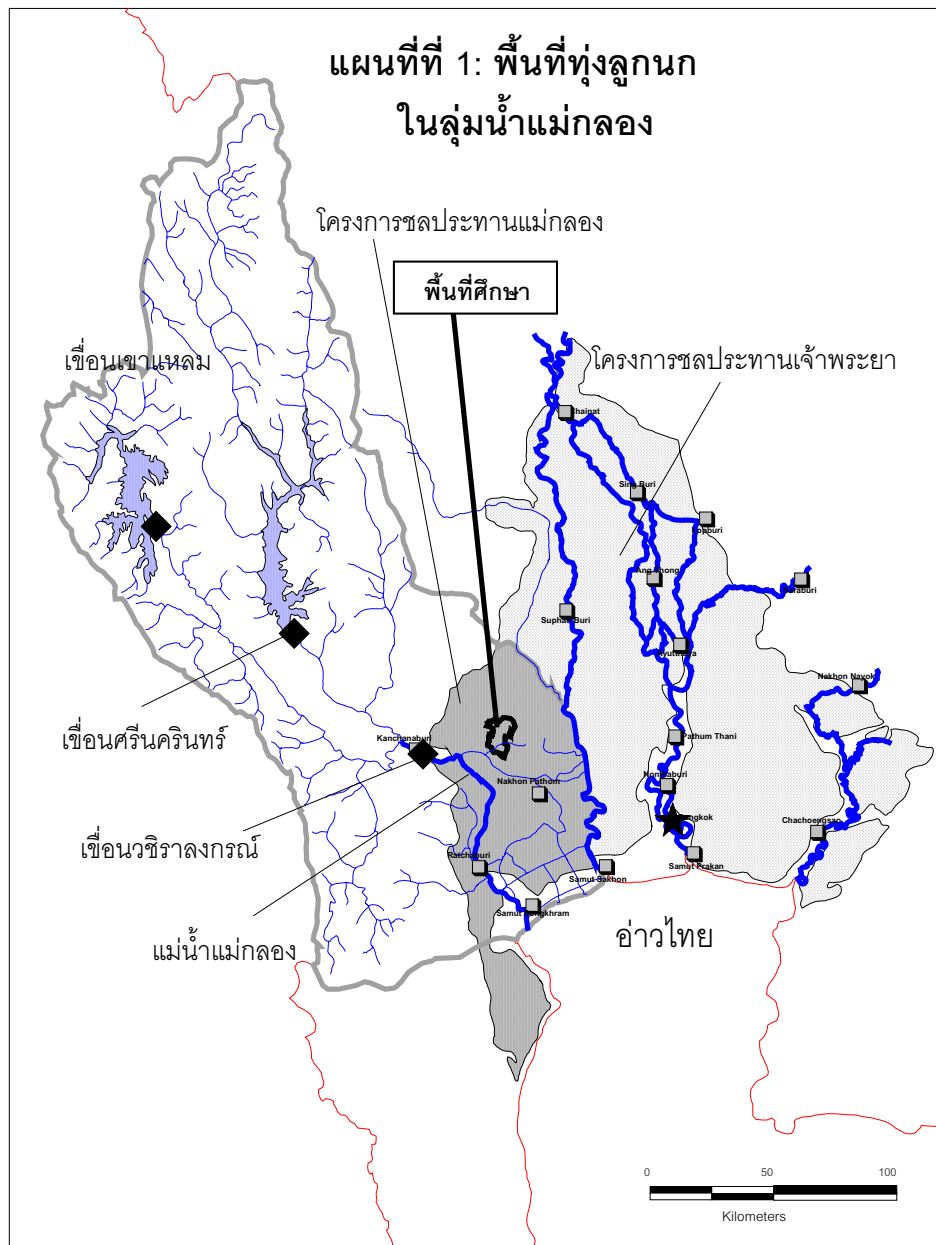
- บริเวณที่ลุ่มทางตอนใต้ของทุ่งลูกนก เป็นดินชุดสระบุรีและดินชุดนครปฐม เนื้อดินมีลักษณะเป็นดินเหนียว และดินร่วนปนเหนียว มีปัญหาในการระบายน้ำ
- ส่วนบริเวณที่เหลือของทุ่งลูกนก เป็นดินชุดกำแพงแสน เนื้อดินมีลักษณะหลากหลาย ได้แก่ ดินร่วนปนเหนียว ดินร่วน ดินร่วนปนทรายและดินทรายปนร่วน

สภาพภูมิอากาศเช่นเดียวกับสภาพภูมิอากาศของภาคกลางโดยทั่วไป คือ อยู่ภายใต้อิทธิพลของลมมรสุมทำให้มีสภาพภูมิอากาศกึ่งร้อนชื้น อุณหภูมิในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,000 มิลลิเมตรต่อปี ความชื้นสัมพัทธ์โดยเฉลี่ยอยู่ที่ 71 %

ระบบเครือข่ายชลประทานได้รับการพัฒนาในพื้นที่ทุ่งลูกนกมานับแต่มีการก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ในปี พ.ศ. 2515 โครงการชลประทานกำแพงแสนนับเป็นโครงการชลประทานโครงการแรกของโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ เกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับน้ำจากคลองส่งน้ำสายหลัก (Main Canal) และคลองส่งน้ำสาขาย่อย (Secondary Canal) ที่พาดผ่านพื้นที่

จากสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสม สภาพดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์ การคมนาคมขนส่งสะดวก ประกอบกับระยะทางซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ และปริมณฑล อันเป็นฐานที่ตั้งของโรงงานแปรรูปผล

ผลิตทางการเกษตร และเป็นที่ตั้งของตลาดสินค้าผลผลิตการเกษตรที่สำคัญทั้งภายในและภายนอกประเทศ (ท่าอากาศยานดอนเมือง ท่าเรือ) เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ พื้นที่ทุ่งลูกนกจึงมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ จัดเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการผลิตทางการเกษตรระดับสูง

ภาพที่ 3 พื้นที่ศึกษา : ตำบลทุ่งลูกนก ตำบลกำแพงแสน อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

3.2. วิวัฒนาการของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก (ช่วงปี พ.ศ. 2433-2539)

พื้นที่ทุ่งลูกนกได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบเกษตรกรรมที่ประเทศไทย ประสบตลอดช่วงระยะเวลา 80 ปีที่ผ่านมา คือ การเปลี่ยนจากการเกษตรที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและเพื่อการยังชีพ มาเป็นเกษตรเพื่อการค้าและการส่งออก ภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรทุ่งลูกนกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะดังนี้

(1.) ช่วงเริ่มแรกของการจับจองที่ดิน (พ.ศ. 2433-2503)

กำเนิดชุมชนที่มีวิถีการผลิตแบบธรรมชาติและพึ่งตนเอง

(2.) ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรเพื่อการค้า (พ.ศ. 2503-2528)

การเกษตรแผนใหม่ที่มีอ้อยเป็นพืชหลัก

(3.) ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่กิจกรรมหลากหลาย (พ.ศ. 2523-2538)

การเกษตรแบบผสมผสานและอาชีพนอกภาคเกษตร

3.2.1 ช่วงเริ่มแรกของการจับจองที่ดิน (พ.ศ. 2433-2503)

● การอพยพของชาวนาไทยเพื่อทำนาปลูกข้าว

จากหลักฐานภาพถ่ายทางอากาศและแผนที่ภูมิประเทศของกรมแผนที่ทหารในปี พ.ศ. 2453 พบว่าได้เกิดมีชุมชนตั้งหลักแหล่งขึ้นแล้วในพื้นที่ทุ่งลูกนก โดยตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานบริเวณที่ลุ่มทางตอนใต้ใกล้แหล่งน้ำและทำนาเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก ชุมชนทุ่งลูกนกเป็นชุมชนของผู้อพยพมาจากต่างท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้สูงอายุในพื้นที่ทุ่งลูกนกและพื้นที่ใกล้เคียง สันนิษฐานว่าผู้ที่อพยพรุ่นแรกมาจากเขตหนองโพ บางแพและดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี (ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ห่างจากพื้นที่ทุ่งลูกนกประมาณ 60 กิโลเมตร) เนื่องจากที่ดินทำกินเดิมไม่เพียงพอ

จากการเพิ่มขึ้นของสมาชิกครัวเรือน ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ. 2433-2443) เป็นช่วงที่สยามประเทศเปิดตัวเข้าสู่การค้าโลกและเน้นการผลิตข้าวเป็นสินค้าหลักในการส่งออก ความต้องการในด้านที่ดินทำกิน โดยเฉพาะที่ลุ่มในการทำนาจึงเพิ่มขึ้นสูงมาก

เกษตรกรที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ทุ่งลูกนก ได้นำความรู้และเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตมาใช้ในการปรับปรุงสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นที่รกร้างว่างเปล่าให้กลายเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและที่เพาะปลูก ในช่วงปี พ.ศ. 2473 ยังคงมีการอพยพโยกย้ายของผู้คนเข้าสู่พื้นที่ทุ่งลูกนก ที่ดินในที่ลุ่มใกล้หนองน้ำและลำรางน้ำเริ่มมีจำกัด เกษตรกรเริ่มจับจองที่ดินค่อนข้างตอนซึ่งอยู่ห่างไกลออกไปและมีการปลูกข้าวไร่ในเขตที่ดอนนี้

พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นข้าวพันธุ์พื้นเมือง ใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ในการผลิต ปลูกข้าว 1 ครั้งต่อปีโดยใช้น้ำจากธรรมชาติ ในเขตที่ลุ่มในฤดูน้ำหลาก ข้าวพันธุ์พื้นเมืองจะสามารถยึดยังน้ำได้ ส่วนในเขตที่ดอนเกษตรกรใช้พันธุ์ข้าวไร่ มีการปลูกผัก-ผลไม้ไว้รอบบ้านเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ความอุดมสมบูรณ์ของดินได้จากสารอินทรีย์ที่มาจากน้ำหลากและมูลวัว-ควาย เกษตรกรบางรายมีการปลูกถั่วเขียวซึ่งช่วยในการบำรุงดิน

พื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกรแต่ละครัวเรือนไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก คืออยู่ระหว่าง 20-30 ไร่ ในขนาดที่แรงงานครอบครัวจะสามารถผลิตได้ ผลผลิตข้าว ผัก-ผลไม้ เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคในครัวเรือน หากมีผลผลิตส่วนเกินก็นำไปแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของอื่นๆ ที่จำเป็น พื้นที่ทุ่งลูกนกในช่วงนี้จัดเป็นพื้นที่ทุรกันดารห่างไกล ตลาดอันเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ อยู่ห่างไปทางตอนใต้ของทุ่งลูกนกประมาณ 20-25 กิโลเมตร และการคมนาคมเป็นไปด้วยความยากลำบาก ความต้องการของชุมชนในยุคแรกนี้จึงจำกัดอยู่เฉพาะในส่วนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต ซึ่งสอดคล้องต่อวิถีการผลิตแบบธรรมชาติและพึ่งพาตนเอง

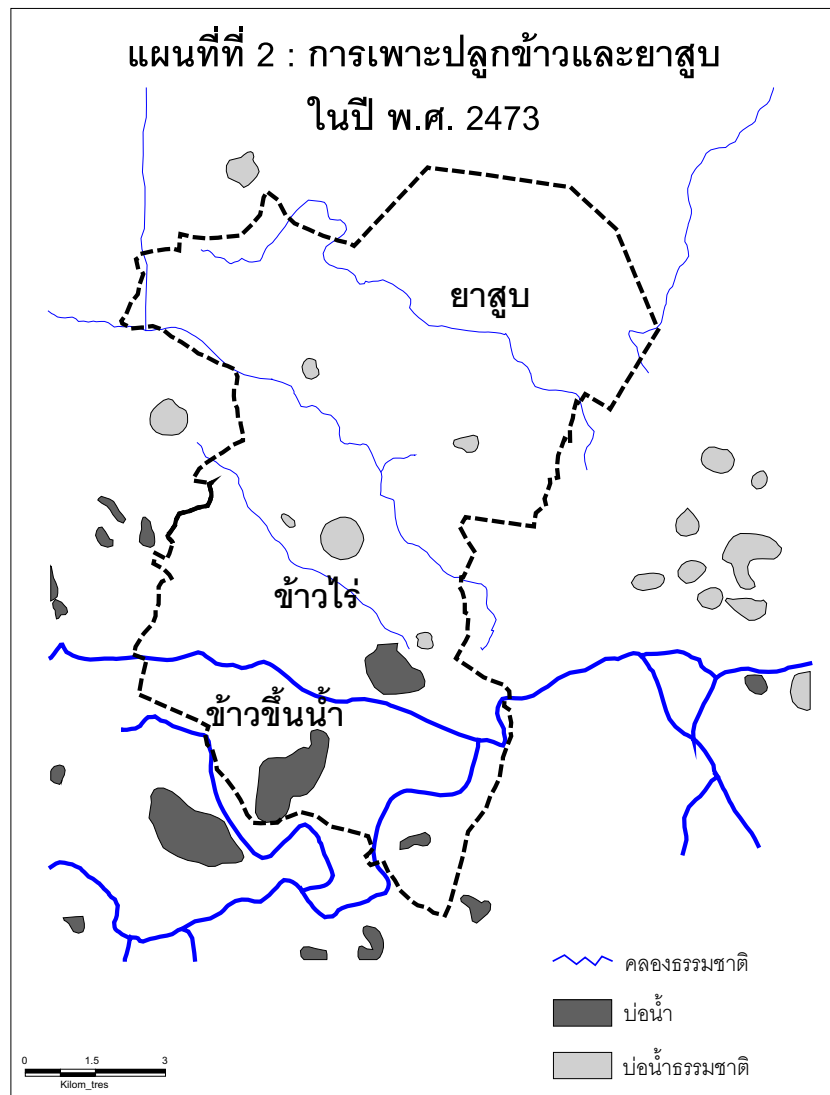
● การตั้งชุมชนชาวจีนและการขยายพื้นที่เพื่อปลูกยาสูบ

ประมาณปี พ.ศ. 2473 กลุ่มชาวจีนได้อพยพมาจากพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนเหนือของพื้นที่ทุ่งลูกนก และเช่าพื้นที่ที่ยังรกร้างว่างเปล่าทำการเพาะปลูกยาสูบ การอพยพของชาวจีนสู่สยามประเทศนับแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ส่งผลให้จำนวนคนจีนในเขตภาคกลางและเขตลุ่มน้ำแม่กลองมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ทางตอนเหนือไม่เหมาะต่อการทำนาปลูกข้าวเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นที่ดอนและลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย

ชาวจีนกลุ่มนี้ได้พัฒนาระบบการปลูกยาสูบขึ้นโดยขุดบ่อบาดาลเพื่อดึงน้ำมาใช้ในด้านการอุปโภค-บริโภคและใช้ในการเพาะปลูก ยาสูบเป็นพืชที่ต้องการแรงงานในการดูแลสูง พื้นที่ในการปลูกยาสูบนอกจากจะถูกจำกัดด้วยปัจจัยด้านน้ำแล้ว ยังถูกจำกัดจากจำนวนแรงงานที่มีในพื้นที่ด้วย ยาสูบเป็นพืชที่ผลิตเพื่อการค้าโดยมีพ่อค้าคนกลางจากจังหวัดกาญจนบุรีและนครปฐมเป็นผู้มารับซื้อผลผลิตจากชุมชนชาวจีนทุ่งลูกนก

ในช่วงเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2473-2483) พื้นที่ดอนทั้งหมดทางตอนเหนือของทุ่งลูกนกได้ถูกใช้เพื่อการเพาะปลูกยาสูบ โดยชาวจีนได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำกินในพื้นที่ทางตอนเหนือเป็นระยะๆ และแม้ว่าพื้นที่ทำกินทางตอนเหนือของทุ่งลูกนกได้ถูกจับจองเป็นเจ้าของจนหมดสิ้นแล้วโดยชาวจีนอพยพรุ่นแรกๆ แต่ก็ยังคงมีชาวจีนอพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อเป็นแรงงานรับจ้างในไร่ยาสูบ ระบบ

การเกษตรที่ผลิตเพื่อการค้าและมีระบบการจ้างแรงงานนี้ ทำให้ชุมชนชาวจีนทางตอนเหนือของทุ่งลูนกเข้าสู่กระบวนการสะสมทุนได้อย่างรวดเร็ว แตกต่างจากชุมชนชาวไทยที่ทำนาปลูกข้าวเพียงเพื่อการบริโภคที่จำเป็นในครัวเรือน

ภาพที่ 4 การใช้ที่ดินในการเพาะปลูกข้าวและยาสูบ ปี พ.ศ. 2473
ในช่วงเริ่มแรกของการจับจองที่ดินพื้นที่ทุ่งลูนก

3.2.2 ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรเพื่อการค้า (พ.ศ. 2503-2528)

การพัฒนาระบบการปลูกอ้อยในพื้นที่ทุ่งลูกนก เป็นผลมาจากนโยบายรัฐในการพัฒนาอุตสาหกรรมน้ำตาลของประเทศ โดยรัฐบาลได้นำมาตรการต่างๆ มาใช้เพื่อเร่งผลิตอ้อยและน้ำตาลในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้า เช่น การปล่อยให้ราคาน้ำตาลในประเทศขึ้นลงได้อย่างเสรี การตั้งกำแพงภาษีการนำเข้าน้ำตาล การจัดตั้งหน่วยงานของรัฐเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนอุตสาหกรรมน้ำตาล เป็นต้น รัฐได้สนับสนุนให้ความช่วยเหลือในด้านเงินลงทุนแก่เอกชนในการจัดตั้งโรงงานน้ำตาลทราย (ในปี พ.ศ. 2496 มีโรงงานน้ำตาลทั่วประเทศประมาณ 330 โรง เป็นโรงงานน้ำตาลทรายขาว 30 โรง และโรงงานน้ำตาลทรายแดง 300 โรง) ทำให้ไทยสามารถผลิตน้ำตาลทรายได้เพียงพอต่อความต้องการบริโภคภายในประเทศ มีการจัดตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำแม่กลองซึ่งเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูกอ้อย (ดิน น้ำ การคมนาคมขนส่ง แรงงาน)

พื้นที่ทางตอนใต้ของทุ่งลูกนกได้เริ่มมีการปลูกอ้อยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 โดยมีการตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นที่บริเวณตลาดห้วยกระบอกทางตอนใต้ของพื้นที่ทุ่งลูกนก โรงงานนี้กำลังผลิตประมาณ 5,000-7,000 ตันต่อปี (คิดเป็นพื้นที่ปลูกอ้อยประมาณ 2,000-3,000 ไร่) เมื่อเปรียบเทียบผลตอบแทนระหว่าง “อ้อย” และ “ข้าว” ในพื้นที่ทุ่งลูกนกในช่วงปี พ.ศ. 2500 พบว่า “อ้อย” เป็นพืชที่เกษตรกรผู้ปลูกได้รับผลตอบแทนดีกว่า โดยระบบการปลูกข้าวในที่ดอน (นาดอน) จะมีรายได้ประมาณ 240-280 บาทต่อพื้นที่ 1 ไร่ ในขณะที่อ้อยให้รายได้ 340 บาท ดังนั้นเกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกทางตอนใต้ของทุ่งลูกนกซึ่งเป็นพื้นที่ดอน จึงเปลี่ยนจากการทำนาเป็นการปลูกอ้อย

ส่วนทางตอนเหนือมีการจัดตั้งโรงงานหีบน้ำตาลเชื่อมขึ้น 2 แห่ง เป็นโรงงานขนาดเล็ก มีกำลังผลิต 1,000 ตันต่อปี ประกอบกับช่วงเวลานั้นเกษตรกรผู้ปลูกยาสูบในเขตพื้นที่ดอนทางตอนเหนือของทุ่งลูกนก ได้พยายามที่จะปรับเปลี่ยนการผลิตจากยาสูบเป็นพืชชนิดอื่น เนื่องจากปัญหาด้านโรคและแมลงศัตรูพืช ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยการปลูกยาสูบติดต่อกันเป็นระยะเวลานานในพื้นที่เดียวกัน ทำให้คุณภาพของยาสูบไม่ดีเท่าที่ควร การปลูกอ้อยซึ่งเป็นพืชที่ต้องการแรงงานและปัจจัยน้ำน้อยกว่าจึงแพร่กระจายในเขตพื้นที่ทางตอนเหนือของทุ่งลูกนกอย่างรวดเร็ว

สำหรับพื้นที่ลุ่มยังคงใช้ในการทำนาปลูกข้าวเป็นหลัก การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของพื้นที่ทุ่งลูกนกจากระบบข้าว-ยาสูบ มาเป็นระบบข้าว-อ้อยนี้ ทำให้เกิดความยืดหยุ่นในด้านความต้องการแรงงานมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พื้นที่ในการปลูกอ้อยยังไม่ขยายตัวมากนักเนื่องจากข้อจำกัดในด้านความสามารถของแรงงานสัตว์ที่ใช้ในการเตรียมดิน

การปฏิวัติการเกษตร (Agricultural Revolution) ของพื้นที่ทุ่งลูนกเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2518 ในด้านการปลูกอ้อยได้มีการนำพันธุ์อ้อยที่ให้ผลผลิตสูงมาใช้ มีการนำเครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาใช้ในพื้นที่ ได้แก่ รถแทรกเตอร์ในการเตรียมดิน (ไถดิน พรวนดิน ยกร่องปลูก) และรถบรรทุกขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการขนส่งอ้อยจากแปลงปลูกเข้าสู่โรงงาน นอกจากนั้นนโยบายของรัฐในการส่งเสริมการปลูกอ้อยเพื่อผลิตน้ำตาลทรายเป็นสินค้าออกทำรายได้ให้แก่ประเทศ ทำให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลทรายอย่างรวดเร็ว โรงงานน้ำตาลที่มีกำลังการผลิตขนาดใหญ่ 13 โรงงาน ได้จัดตั้งขึ้นในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง

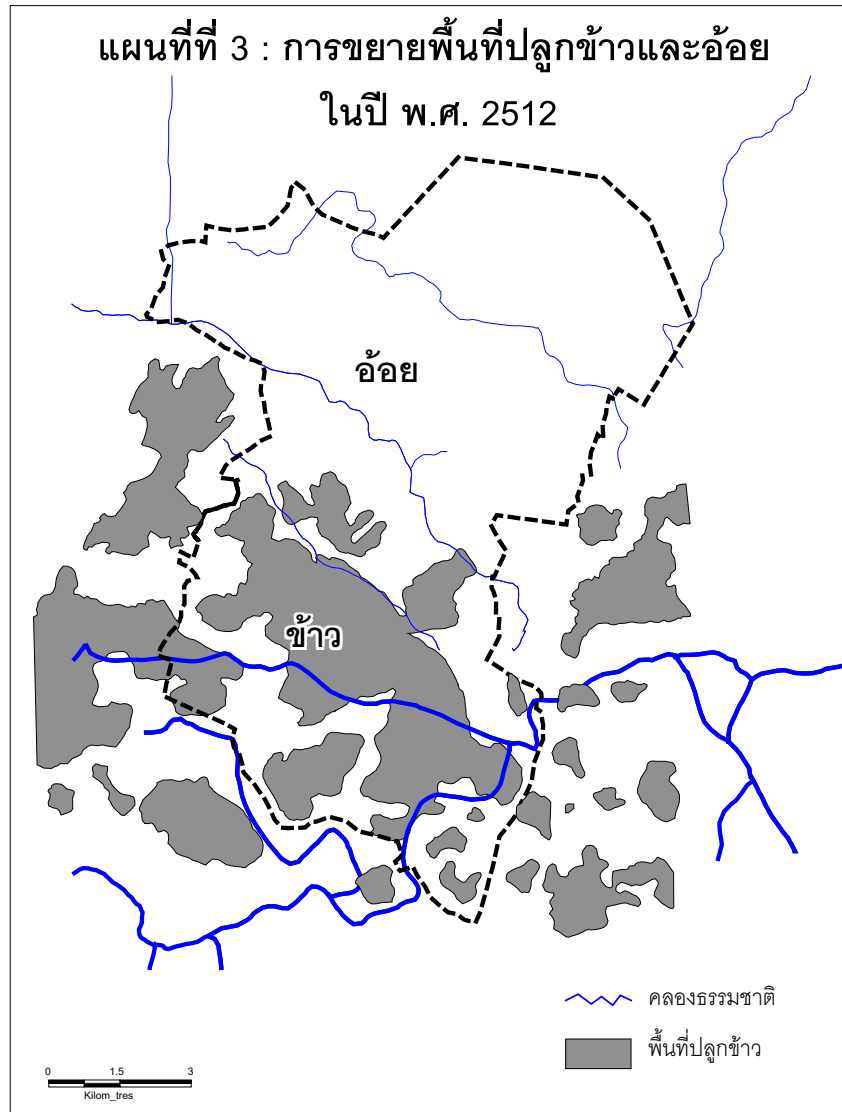
กลุ่มเกษตรกรที่ได้มีการสะสมทุนในการผลิตอย่างเพียงพอในช่วงเวลาที่ผ่านมา เป็นเกษตรกรเพียงกลุ่มเดียวที่สามารถลงทุนในด้านปัจจัยการผลิตชนิดใหม่ๆ นี้ (รถแทรกเตอร์และรถบรรทุก)

ชนชั้นใหม่ได้เกิดขึ้นในชุมชนเกษตรทุ่งลูนก คือ กลุ่มนายทุนผู้บริหารกิจการ (Entrepreneur) ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ให้บริการเครื่องจักรกลการเกษตรและบริการด้านอื่นๆ ให้แก่เกษตรกรผู้ปลูกอ้อย ซึ่งไม่สามารถลงทุนซื้อปัจจัยการผลิตที่มีราคาแพงเหล่านี้ได้ นายทุนกลุ่มนี้จะรับบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลาง (Middleman) ระหว่างเกษตรกรผู้ปลูกอ้อยและโรงงานน้ำตาล โดยทำหน้าที่เป็นหัวหน้าโควต้าอ้อยในพื้นที่ ทำสัญญาส่งอ้อยให้แก่โรงงานน้ำตาลที่ตั้งอยู่ไม่ไกลจากพื้นที่ทุ่งลูนก และคิดค่าบริการในการเก็บรวบรวมผลผลิตอ้อยส่งโรงงานจากผู้ผลิตรายอื่นซึ่งไม่มีพาหนะในการขนส่งอ้อย เกษตรกรกลุ่มนี้ผสมผสานกิจกรรมภาคเกษตรและกิจกรรมในด้านบริหารกิจการเข้าด้วยกัน นอกจากนั้นยังอาจมีกิจกรรมด้านการให้สินเชื่อ (ปล่อยเงินกู้) และการให้ปัจจัยการผลิตล่วงหน้า (โดยคิดดอกเบี้ย) แก่เกษตรกรรายเล็กที่ขาดเงินทุน

การนำเข้าเครื่องจักรกลการเกษตร คือ รถแทรกเตอร์และรถบรรทุกซึ่งเป็นเครื่องทุ่นแรงที่มีประสิทธิภาพสูงนี้ ทำให้พื้นที่การปลูกอ้อยขยายตัวอย่างรวดเร็ว ประกอบกับแรงจูงใจในด้านราคาอ้อยที่เพิ่มสูงขึ้นในช่วงนั้น ทำให้พื้นที่ดอนและค่อนข้างดอนที่มีอยู่ในทุ่งลูนก เปลี่ยนมาเป็นพื้นที่ปลูกอ้อยทั้งหมด

การปฏิวัติด้านการปลูกข้าวในพื้นที่ทุ่งลูนกเกิดขึ้นเช่นกัน ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา การก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์และการพัฒนาเครือข่ายระบบชลประทานของโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ (พ.ศ. 2515-2525) นอกจากจะช่วยทำให้น้ำหยุดท่วมพื้นที่แล้ว ยังช่วยทำให้พื้นที่ทุ่งลูนกได้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี การนำเครื่องจักรกลการเกษตรคือรถไถนา เข้ามาใช้แทนแรงงานสัตว์ช่วยให้การเตรียมดินทำได้รวดเร็วขึ้น ระบบการปลูกข้าวในพื้นที่ทุ่งลูนกจึงเปลี่ยนจากการปลูกข้าวพันธุ์พื้น

เมืองพื้งพาน้ำธรรมชาติ มาเป็นการปลูกข้าวพันธุ์แนะนำและใช้น้ำชลประทาน โดยเกษตรกรสามารถปลูกข้าวได้ 2 ครั้งในรอบปี ข้าวพันธุ์แนะนำนี้ให้ผลผลิตสูงกว่าพันธุ์พื้นเมือง (พันธุ์พื้นเมือง 200-300 กิโลกรัม/ไร่ พันธุ์แนะนำ 500-800 กิโลกรัม/ไร่)

ภาพที่ 5 การขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวและอ้อย ปี พ.ศ. 2512
ในช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรเพื่อการค้า

3.3.3 ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่กิจกรรมหลากหลาย (พ.ศ. 2523-2538)

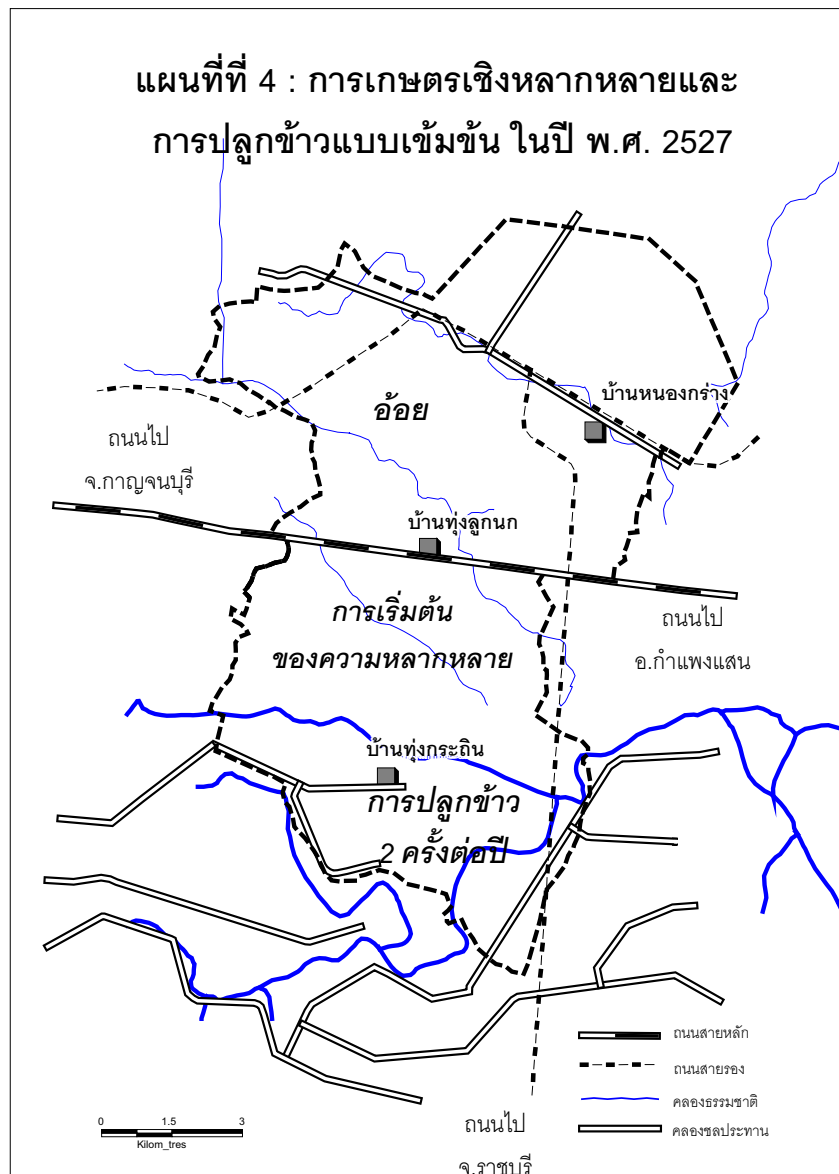
ในช่วงปี พ.ศ. 2523 เป็นต้นมา ราคาผลผลิตสินค้าเกษตรในตลาดโลกลดต่ำลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะสินค้าเกษตรส่งออกหลักของประเทศไทย (ข้าว อ้อย) ส่งผลให้เกษตรกรที่ปลูกพืชเหล่านี้ในลักษณะของพืชเชิงเดี่ยว (Monoculture) ต้องประสบปัญหาและภาวะหนี้สินจำนวนมาก รัฐได้มีนโยบายในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตทางการเกษตรของประเทศไทยให้มีความหลากหลายมากขึ้น เพื่อลดความเสี่ยงจากความผันผวนของราคาผลผลิตเกษตรในตลาดต่างประเทศ ขณะเดียวกันการขยายตัวของชุมชนเมืองและการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนไทย ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านความต้องการทางโภชนาการ ได้แก่ การบริโภคเนื้อ นม ผักและผลไม้ในปริมาณที่สูงขึ้นและมีการคัดเลือกคุณภาพมากขึ้น

การพัฒนาให้เกิดความหลากหลายของการผลิตทางการเกษตรในประเทศไทย จะช่วยให้อัตราการนำเข้าสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์เกษตรบางชนิดลดลง เป็นการเพิ่มความปลอดภัยด้านอาหาร (Food Security) ให้แก่ประชาชนในประเทศ และลดการพึ่งพาตลาดภายนอก เมื่อพิจารณาถึงแนวโน้มการลดลงของขนาดที่ดินถือครองการเกษตรต่อครัวเรือนในประเทศไทย การปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลายจะเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มทั้งต่อหน่วยพื้นที่และต่อหน่วยแรงงาน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรผู้ผลิตในที่สุด

รัฐได้ร่วมมือกับภาคเอกชนในการสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านเกษตรอุตสาหกรรม (Agro-Industrialisation) และด้านวิถีการตลาด (Commercial Channels) ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรจำนวนมากในเขตพื้นที่ภาคกลาง โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพฯ-ปริมณฑลและเขตลุ่มน้ำแม่กลอง พื้นที่ทุ่งลูกนกซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงเทพฯ อันเป็นที่ตั้งของตลาดสินค้าที่สำคัญ และอยู่ไม่ไกลจากโรงงานแปรรูปอันเป็นแหล่งรับซื้อผลผลิต ประกอบกับการคมนาคมขนส่งที่สะดวกและการมีระบบชลประทานที่ค่อนข้างสมบูรณ์เหมาะแก่การผลิตทางการเกษตร การพัฒนาการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ชนิดใหม่ที่หลากหลายจึงเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งได้แก่ การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การปลูกผักและไม้ผล การเลี้ยงสุกร การเลี้ยงวัวเนื้อและวัวนม

ในกรณีของข้าวโพดฝักอ่อน ได้มีการนำเข้ามาปลูกในพื้นที่ทุ่งลูกนกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 การพัฒนาเครือข่ายการตลาดและการจัดตั้งโรงงานแปรรูปข้าวโพดฝักอ่อนในจังหวัดนครปฐมจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรี ทำให้การพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นไปอย่างรวดเร็ว พื้นที่ปลูกและจำนวนเกษตรกรที่เพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ถือครองขนาดเล็ก เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่ให้มูลค่าเพิ่มต่อหน่วยพื้นที่ใน

ระดับที่สูงกว่าอ้อย และยังสามารถปลูกได้หลายครั้งในรอบปี ทำให้เกษตรกรมีรายได้มากขึ้น เกษตรกรรายเล็กเหล่านี้จึงปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นระบบข้าวโพดฝักอ่อน ที่มีความเฉพาะเจาะจงในการผลิต สำหรับครัวเรือนเกษตรกรซึ่งมีพื้นที่ทำกินขนาดกลาง จะมีการผสมผสานการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการปลูกอ้อย เนื่องจากข้อจำกัดในด้านแรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือนและความเหมาะสมของแปลงปลูก ซึ่งทำให้ไม่สามารถเปลี่ยนจากพื้นที่ปลูกอ้อยมาเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนทั้งหมดได้

ภาพที่ 6 การเกษตรเชิงหลากหลายและการปลูกข้าวแบบเข้มข้น ปี พ.ศ. 2527
ช่วงเปลี่ยนแปลงสู่การเกษตรแบบผสมผสาน และอาชีพนอกภาคเกษตร

ในส่วนของการเกษตรกรกลุ่มนายทุนหรือหัวหน้าโคด้าอ้อย การพัฒนาระบบการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ทุ่งลูกนก ก่อให้เกิดประโยชน์ 2 ประการ กล่าวคือ เกษตรกรปลูกไร่ซึ่งเป็นเกษตรกรรายเล็กและมักมีหนี้สินผูกพันกับหัวหน้าโคด้าอ้อย จะมีความสามารถในการชำระเงินกู้ได้มากขึ้น โดยเกษตรกรจะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ขณะเดียวกันกลุ่มหัวหน้าโคด้าอ้อยจะได้รับรายได้จากการให้บริการเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ในด้านการเตรียมดินและการเตรียมแปลงปลูก ซึ่งการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนสามารถปลูกได้ 3-5 ครั้งในรอบปี จึงทำให้กลุ่มหัวหน้าโคด้าอ้อยได้รับรายได้จากรุกกิจการบริการเป็นจำนวนมาก

นอกจากข้าวโพดฝักอ่อนแล้ว ยังพบการปลูกไม้ผลและการปลูกผักชนิดอื่นๆ ในพื้นที่ทุ่งลูกนก เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดเล็กบางครัวเรือนได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นการปลูกผักเพื่อที่จะได้รับมูลค่าเพิ่มต่อหน่วยพื้นที่สูงที่สุด อย่างไรก็ตาม ระบบการปลูกผักเป็นระบบที่ต้องการความรู้ความชำนาญและประสบการณ์เป็นพิเศษ ซึ่งเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนกจำเป็นต้องใช้เวลาในการเรียนรู้และสั่งสม จึงจะทำให้ระบบการผลิตผักเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างรายได้ตามมุ่งหวัง นอกจากนี้การปลูกผักยังต้องการเงินลงทุนหมุนเวียน (ต้นทุนผันแปร) ค่อนข้างสูง เกษตรกรผู้ปลูกจะต้องมีความรู้ด้านความแปรปรวนของราคาตลาดในแต่ละช่วงเวลา จึงจะสามารถคาดเดาและวางแผนระบบการปลูกผักที่เหมาะสม ไม่ก่อให้เกิดภาวะเสี่ยงได้

ครัวเรือนเกษตรกรที่มีแรงงานในครอบครัวน้อยเมื่อเทียบกับขนาดที่ดินทำกิน จะมีการพัฒนาการปลูกไม้ผลในระบบการผลิต ซึ่งได้แก่ มะม่วง ชมพู่ ฝรั่ง เป็นต้น โดยเกษตรกรส่งผลผลิตขายเฉพาะตลาดในท้องถิ่น

ระบบการเลี้ยงวัวเนื้อและวัวนมได้มีการพัฒนาขึ้นในพื้นที่ทุ่งลูกนก เกษตรกรจำนวนหนึ่งปรับเปลี่ยนระบบผลิตทางการเกษตรในลักษณะผสมผสานระหว่างการผลิตพืช (ข้าวโพดฝักอ่อนและ/หรือข้าว) และการเลี้ยงสัตว์ (วัวเนื้อ/วัวนม) โดยต้นข้าวโพดฝักอ่อนและฟางข้าวจะใช้เป็นอาหารสำหรับวัว

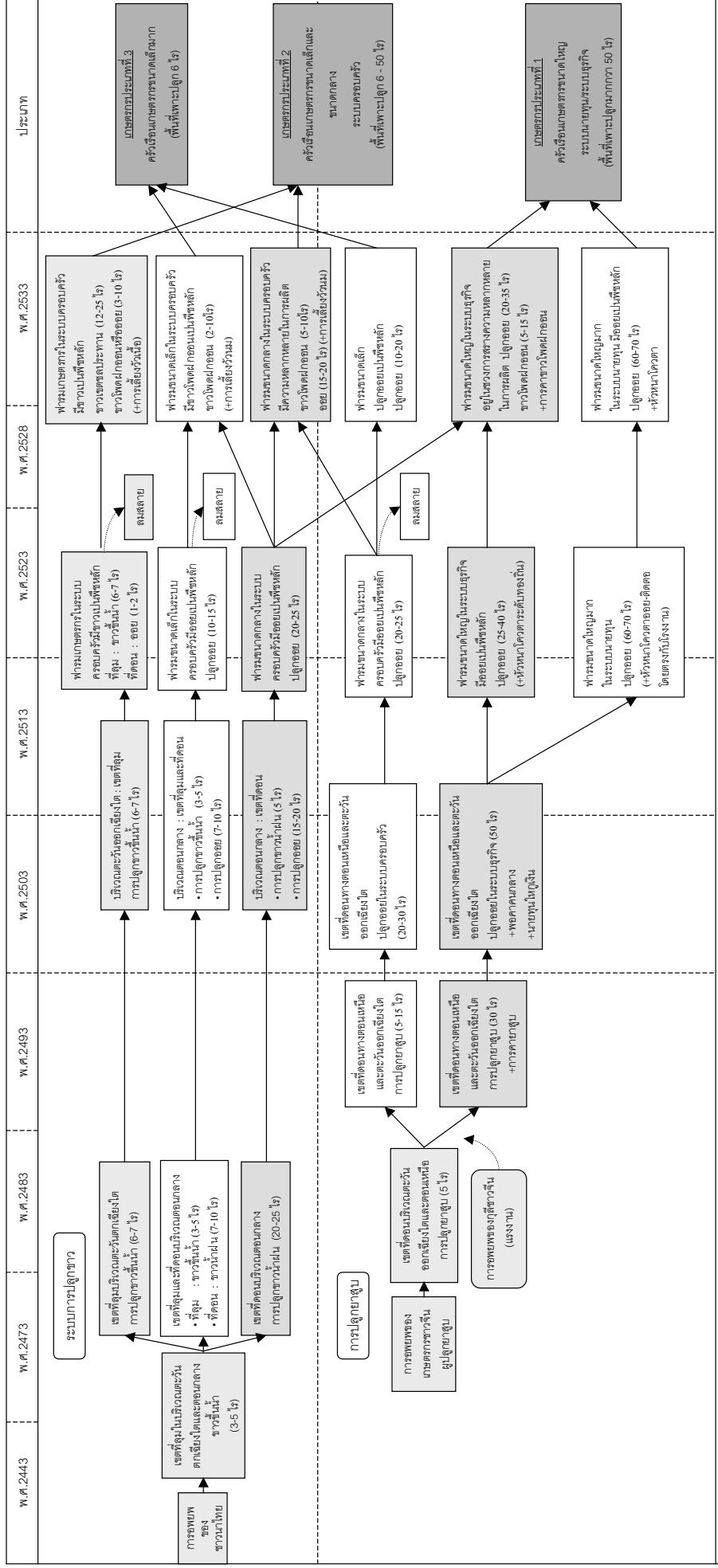
โครงการส่งเสริมการเลี้ยงวัวนมในพื้นที่ทุ่งลูกนก เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากนโยบายเพิ่มผลผลิตน้ำนมดิบในประเทศ และแรงจูงใจให้เกิดการคืบคลานด้วยการผลิตน้ำนมมีคุณภาพและราคาสูง โครงการดังกล่าวเป็นโครงการความร่วมมือระหว่างหลายหน่วยงาน ได้แก่ องค์การส่งเสริมกิจการโคนม (จัดหาพันธุ์วัว) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (บริการสินเชื่อ) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (จัดอบรมให้ความรู้) และบริษัทเอกชน (รับซื้อผลผลิต)

สำหรับการเลี้ยงสุกรและการเลี้ยงไก่เนื้อ ซึ่งเป็นระบบการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน พบเฉพาะเกษตรกรบางรายในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ภาพที่ 7 สัดส่วนของการใช้ที่ดินในการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ของพื้นที่ทุ่งลูกนก ปี พ.ศ. 2537

ภาพที่ 8 วัฒนธรรมของระบบการฝึกทางปริมาณการเกิดความแตกต่างของควี่เรือนเกษตรกร

3.3 เขตนิเวศวิทยาการเกษตรและระบบการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ

ปัจจุบันพื้นที่ทุ่งลูกนกนับเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายในการผลิตทางการเกษตร : อ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน ข้าว พืชผัก ไม้ผล วัวเนื้อ-วัวนม สุกรและสัตว์ปีก โดยอ้อยและข้าวโพดฝักอ่อนนับเป็นพืชหลักของพื้นที่ เกษตรกรประมาณ 60 % ของพื้นที่ตำบลทุ่งลูกนกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และประมาณ 50 % ปลูกอ้อย ในส่วนของพื้นที่เพาะปลูก มีพื้นที่ปลูกอ้อยอยู่ประมาณ 74 % ของพื้นที่ทั้งหมดของตำบลทุ่งลูกนก และมีพื้นที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ประมาณ 13 %

จากการศึกษาเชิงพื้นที่ (Spatial Analysis) เพื่อวิเคราะห์ลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ และการใช้พื้นที่ทางการเกษตรของพื้นที่ทุ่งลูกนก ทำให้ทราบว่าปัจจัยทางสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เป็นปัจจัยสำคัญของความแตกต่างของระบบผลิตทางการเกษตร แม้ว่าเกษตรกรจะทำการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อม (Artificialization) เพื่อใช้ประโยชน์ในการผลิตทางการเกษตรตามที่ต้องการได้ แต่การปรับเปลี่ยนดังกล่าวก็ทำได้ในระดับที่จำกัด

พื้นที่ทุ่งลูกนกสามารถแบ่งเขตเกษตรนิเวศออกเป็น 4 เขต คือ

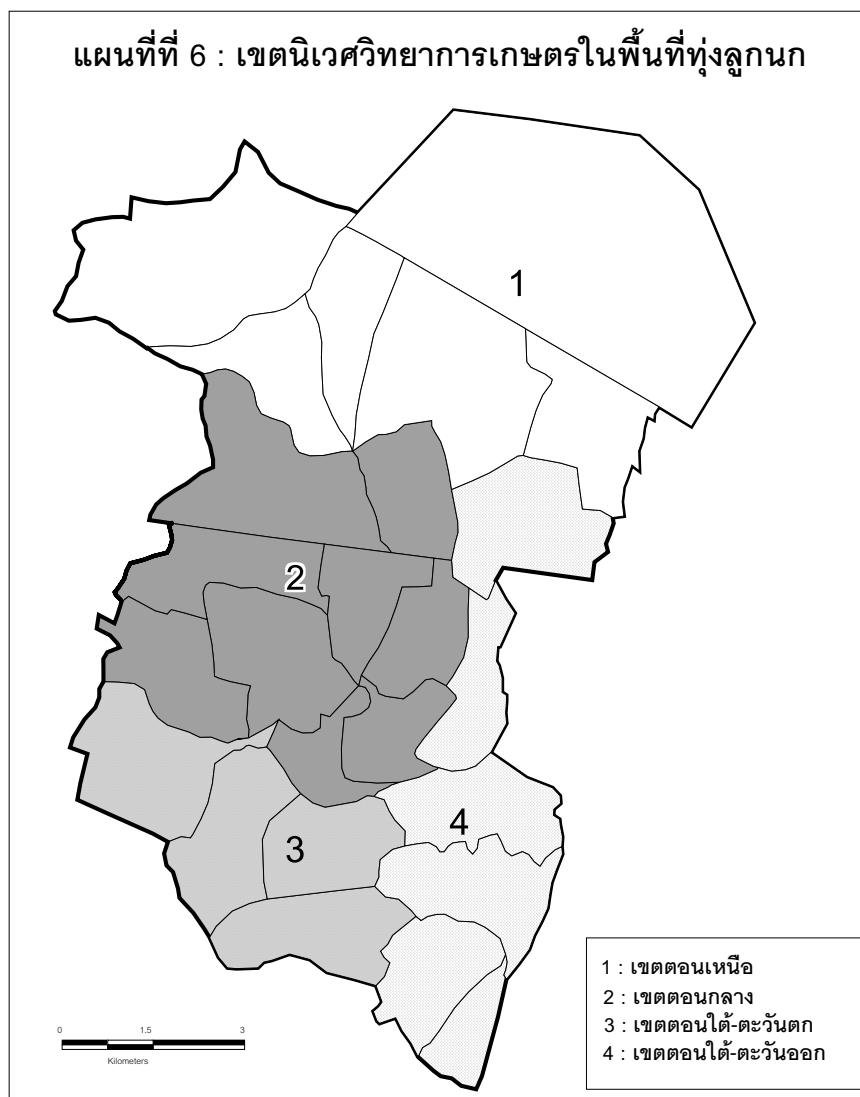
(1) เขตตอนเหนือ/ตอนบนของพื้นที่ (Northern Zone)

บริเวณนี้เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ค่อนข้างดอน (Upper Land) เป็นเขตที่มีระบบการปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก (Sugarcane-based Farming System)

สภาพภูมิประเทศโดยรอบ จะเห็นเป็นแปลงปลูกอ้อยขนาดใหญ่ มีคลองส่งน้ำชลประทานพาดผ่านพื้นที่ทางตอนเหนือ-ตะวันตก และทางตอนใต้- ตะวันออก แต่ระบบเครือข่ายชลประทานยังพัฒนาไม่ดีเท่าที่ควร โดยเฉพาะคลองส่งน้ำสายรองและคลองซอย ทำให้แปลงเพาะปลูกไม่ได้รับน้ำอย่างทั่วถึง เกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่เขตนี้เป็นเกษตรกรรายใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมาก มีระบบการผลิตที่เฉพาะเจาะจง (specialization) โดยมีอ้อยเป็นพืชหลัก เกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มหัวหน้าโคกค้าอ้อย ซึ่งมักเป็นหุ้นส่วนในบริษัทธุรกิจการเกษตร โดยเฉพาะบริษัทผลิตและจำหน่ายน้ำตาล (โรงงานน้ำตาล) พื้นที่การเกษตรบางส่วนใช้ในการปลูกผักหรือข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกมักจะเป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่เพาะปลูกต่ำกว่า 6 ไร่

ทางตอนเหนือ-ตะวันออก ใกล้กับหมู่บ้านหนองกร่าง มีฟาร์มเลี้ยงหมูขนาดใหญ่ มีวัวเนื้อบ้างแต่น้อยมาก ส่วนวัวนมไม่มีการเลี้ยงในบริเวณนี้

พื้นที่ทางทิศตะวันออก จรดกับหมู่บ้านนาแกและหมู่บ้านหนองศาลา เป็นบริเวณที่มีการพัฒนาระบบชลประทาน ทำให้การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นไปได้ด้วยดี ทางทิศตะวันตก ซึ่งพื้นที่มีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่น มีการปลูกข้าวในเขตที่ลุ่ม

ภาพที่ 9 เขตนิเวศวิทยาการเกษตรที่มีผลต่อความหลากหลายของระบบผลิตทางการเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ส่วนบริเวณด้านล่าง ซึ่งเป็นเขตติดต่อกับเขตกลางของตำบลทุ่งลูกนก เกษตรกรมีพื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กกว่าเกษตรกรทางตอนเหนือ มีการปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก แต่อยู่ในระหว่างการปรับเปลี่ยนกิจกรรมการผลิต โดยมีความหลากหลายเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การเลี้ยงวัว

เนื้อและสัตว์ปีก ตลอดจนวันมมีการเลี้ยงบ้างในบริเวณใกล้ๆ หมู่บ้านนาแกซึ่งมีการพัฒนาระบบการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเมื่อไม่นานมานี้

(2) เขตตอนกลางของพื้นที่ (Central Zone)

บริเวณตอนกลาง (ตอนใต้ของถนนสายกำแพงแสน-พนมทวน) ของตำบลทุ่งลูกนกนี้ นับเป็นบริเวณที่มีสภาพของพื้นที่ที่แตกต่างกัน (Heterogeneity) ก่อให้เกิดกิจกรรมการเกษตรหลากหลาย และกระจายอยู่ทั่วไปทั้งพื้นที่ ได้แก่ อ้อย ข้าว ผัก ไม้มีพืชนิคใดโดดเด่นเป็นพิเศษ (เช่นทางตอนเหนือที่มีการปลูกอ้อยมาก) พบว่ามีการพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในเขตหมู่บ้านหนองขโมย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาการเลี้ยงวัวเนื้อ สำหรับวันมมีการเลี้ยงในบางครัวเรือน ส่วนการเลี้ยงหมูและการเลี้ยงไก่พบเกือบทุกครัวเรือน เป็นการเลี้ยงเพื่อบริโภคในครอบครัว

เกษตรกรมีพื้นที่ทำการเกษตรขนาดกลางและมีความหลากหลายในการผลิตทางการเกษตร สำหรับครัวเรือนขนาดเล็กมักเป็นเกษตรกรที่มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชหลัก

(3) เขตตอนใต้-ตะวันตกของพื้นที่ (Western-South Zone)

เป็นบริเวณที่มีที่ลุ่มมาก ข้าวเป็นพืชที่โดดเด่นในบริเวณนี้ และสามารถปลูกได้ 2 ครั้งในรอบปี เนื่องจากมีระบบชลประทานที่มีน้ำสมบูรณ์ พบการปลูกอ้อย ข้าวโพดฝักอ่อนในบริเวณนี้เช่นกัน มีการปลูกผักบ้างใกล้ๆ กับหมู่บ้านห้วยปลาหลดและหมู่บ้านอ้อกระทุง

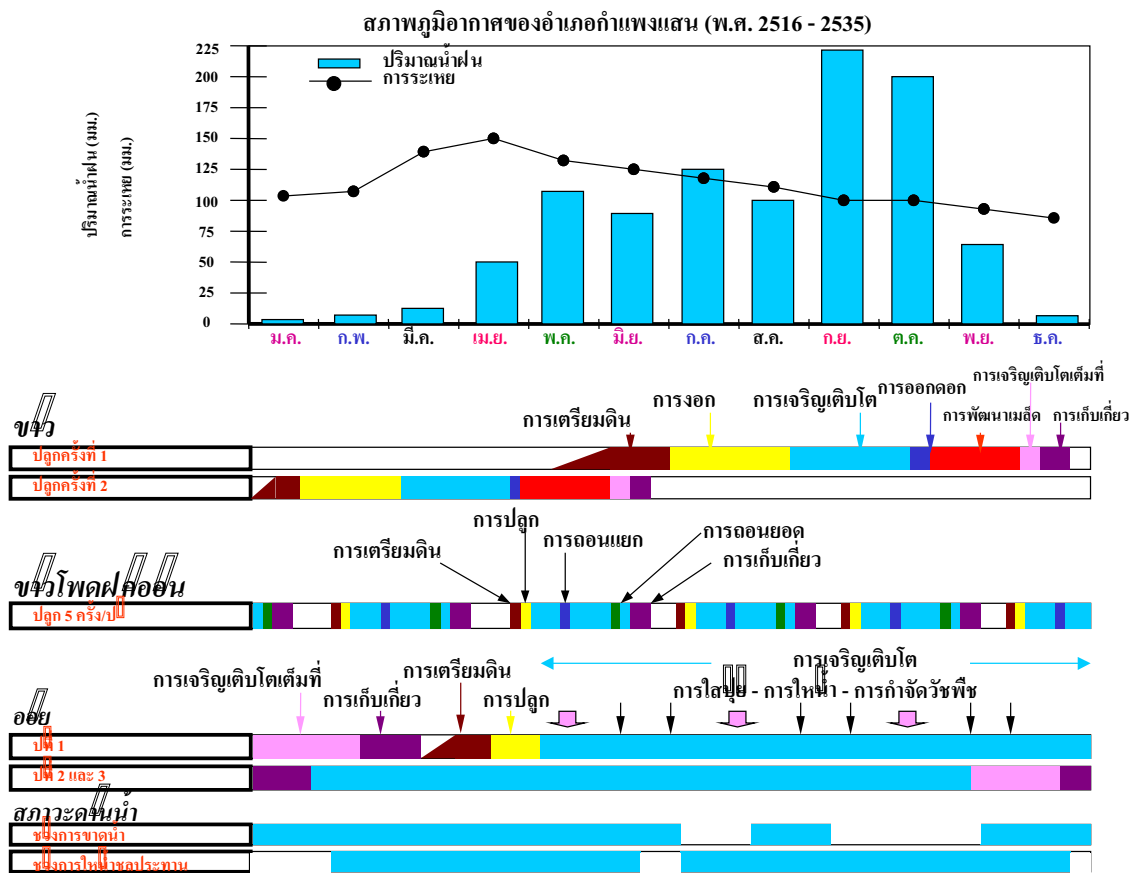
เกษตรกรส่วนใหญ่ในเขตนี้เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดกลาง ปลูกข้าวเป็นพืชหลัก แต่ก็มีความหลากหลายในการผลิต คือปลูกพืชอื่นๆ ในระบบการเกษตรด้วย

เกษตรกรรายเล็กมีระบบการทำการเกษตรที่เฉพาะเจาะจง (Specialization) โดยมีข้าวโพดฝักอ่อนและ/หรือ ผักเป็นพืชหลัก มีการเลี้ยงวัวเนื้อทั่วไปในพื้นที่ โดยพบในครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าว สำหรับการเลี้ยงวัวนมมักพบในครัวเรือนเกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน โดยเฉพาะในบริเวณหมู่บ้านทุ่งกระถิน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการส่งเสริมการเลี้ยงวัวนม หมู่บ้านไร่แดงทองมีการเลี้ยงหมูเพื่อขายส่งเป็นหมูเนื้อ ซึ่งก็เป็นการสนับสนุนจากภาครัฐเช่นกัน

(4) เขตตอนใต้-ตะวันออกของพื้นที่ (Eastern-South Zone)

บริเวณพื้นที่ตอนใต้-ตะวันออกของทุ่งลูกนก นับเป็นบริเวณที่มีระบบการปลูกอ้อยเป็นพืชหลักเช่นเดียวกับที่พบในเขตตอนเหนือ ทำให้เห็นสภาพภูมิประเทศเป็นแปลงอ้อยติดต่อกันเป็นผืนใหญ่

เกษตรกรในเขตนี้ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีการปลูกข้าวในบริเวณที่ลุ่ม โดยเฉพาะในพื้นที่บริเวณรอบๆ หมู่บ้านห้วยผักชี นอกจากนั้นพบการเลี้ยง วัวเนื้อและวัวนม พื้นที่ตอนใต้-ตะวันออกนี้มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเช่นกัน โดยระบบการผลิตข้าวโพดฝักอ่อนพบมากในกลุ่มเกษตรกรรายย่อยซึ่งมีพื้นที่ทำกินขนาดเล็ก

ภาพที่ 10 สภาพภูมิอากาศ และปฏิทินการปลูกพืชในพื้นที่ทุ่งลูกนก

3.4 ประเภทของครัวเรือนเกษตรกรและระบบการผลิตทางการเกษตร

จากการศึกษาด้านเศรษฐกิจสังคม (Socio-Economic Analysis) เพื่อวิเคราะห์โครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรในด้านต่างๆ เช่น การถือครองที่ดิน ขนาดที่ดินทำการเกษตร จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงานทำการเกษตรของครัวเรือน ลักษณะการผลิตทั้งการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ เครื่องจักรกลการเกษตร รายได้และสถานะหนี้สิน รวมทั้งกิจกรรมทางการเกษตรอื่นๆ ทำให้ทราบว่าความหลากหลายของระบบการผลิตทางการเกษตรที่พบในพื้นที่ทุ่งลูกนก มีสาเหตุมาจากความแตกต่างของครัวเรือนเกษตรกร (Farmer Differentiation) โดยเฉพาะความแตกต่างในด้านการครอบครองปัจจัยการผลิต (Modes of Production) อย่างไรก็ตาม ความสนใจ ความสามารถและความต้องการเฉพาะบุคคลตลอดจนความเป็นไปได้ในการพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตร ก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการเลือกระบบการผลิตที่แตกต่างกัน

ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนก แบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ (7 กลุ่มย่อย) ดังต่อไปนี้

ประเภทที่ 1 : เกษตรกรรายใหญ่ มีที่ดินถือครองในการเกษตรมากกว่า 50 ไร่ และปลูกอ้อยเป็นพืชหลักในระบบการผลิต (Big farm / Sugarcane Monoculture)

เกษตรกรประเภทนี้พบมากในเขตตอนเหนือและตะวันออกเฉียงใต้ของพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งเป็นพื้นที่ค่อนข้างดอน (Upper Land) และไม่ค่อยได้รับน้ำจากระบบชลประทาน เป็นเกษตรกรที่มีพื้นที่การเกษตรต่อแรงงานในครัวเรือนมาก ระบบการผลิตทางการเกษตรจึงมีอ้อยเป็นพืชหลัก (Monoculture) จัดเป็นระบบเกษตรที่ไม่ต้องใช้แรงงานคนในการปฏิบัติดูแลทำไถนาก (Labor Extensive Farming) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีพื้นที่ขนาดใหญ่ จำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานภายนอกมาทำงานในฟาร์ม ทั้งที่เป็นแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว โดยจ้างเฉพาะช่วงที่มีงานหนัก (Peak of Work) เช่น ช่วงการปลูกอ้อยและตัดอ้อย

เกษตรกรประเภทนี้ มีความสามารถในการลงทุนระดับสูง จึงมีการจัดซื้อปัจจัยการผลิตที่เป็นเครื่องมือ เครื่องจักรกลการเกษตรที่สำคัญในการปลูกอ้อยมาเป็นของตนเอง ได้แก่ รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่ รถพรวนดิน และรถบรรทุก (รถ 10 ล้อ)

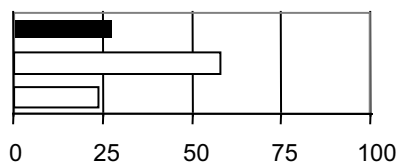
		พื้นที่การเกษตรคือแรงงาน	จำนวนเกษตรกร	ขนาดพื้นที่
ประเภทที่ 1	กลุ่ม 1.1 ฟาร์มขนาดใหญ่มาก ระบบนายทุน			
	กลุ่ม 1.2 ฟาร์มขนาดใหญ่ ระบบธุรกิจ			
ประเภทที่ 2	กลุ่ม 2.1 ฟาร์มขนาดกลาง ระบบครอบครัว			
	กลุ่ม 2.2 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็ก ระบบครอบครัว พืชหลายชนิด + เลี้ยงสัตว์			
	กลุ่ม 2.3 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็ก ระบบครอบครัว พืชหลายชนิด + เลี้ยงสัตว์ และข้าว			
ประเภทที่ 3	กลุ่ม 3.1 ฟาร์มขนาดเล็กมาก ปลูกพืชเดี่ยว : ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์			
	กลุ่ม 3.1 ฟาร์มขนาดเล็กมาก ปลูกพืชเดี่ยว : อ้อย			

หมายเหตุ

ค่าเฉลี่ยทั่วไป

ค่าเฉลี่ยของแต่ละประเภท

ค่าเฉลี่ยของกลุ่มย่อย

ภาพที่ 11 ประเภทเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนก (ขนาดฟาร์มและการกระจายตัวของแต่ละประเภท)

ตารางที่.1 : การจำแนกประเภทฟาร์มในพื้นที่ทุ่งกุลารักษ์

ประเภทของฟาร์ม	พื้นที่เพาะปลูก	ระบบการผลิต	% ฟาร์ม	% พื้นที่
ประเภทที่ 1 ฟาร์มขนาดใหญ่ปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก <ul style="list-style-type: none"> • กลุ่ม 1.1 ฟาร์มขนาดใหญ่มากในระบบนายทุน • กลุ่ม 1.2 ฟาร์มขนาดใหญ่ในระบบธุรกิจ 	มากกว่า 50 ไร่ขึ้นไป มากกว่า 100 ไร่ 50-100 ไร่	อ้อยเป็นพืชหลัก + กิจกรรมหัวหน้าโคกค้ำ *อ้อยเป็นพืชหลัก + กิจกรรมของหัวหน้าโคกค้ำอ้อย *อ้อยเป็นพืชหลัก + กิจกรรมของหัวหน้าโคกค้ำอ้อยขนาดเล็ก	6 % 3 % 3 %	43 % 33 % 10 %
ประเภทที่ 2 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กในระบบครอบครัว <ul style="list-style-type: none"> • กลุ่ม 2.1 ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก • กลุ่ม 2.2 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กมีความหลากหลายในระบบการผลิต • กลุ่ม 2.3 ฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็ก มีความหลากหลายในระบบการผลิตและมีการปลูกข้าว 	6-50 ไร่ 20-50 ไร่ 6-50 ไร่ 6-50 ไร่	ปลูกพืชหลายชนิด + เลี้ยงสัตว์ อ้อยเป็นพืชหลัก(รับบริการจากหัวหน้าโคกค้ำ) อ้อย(รับบริการจากหัวหน้าโคกค้ำ) + ข้าวโพดฝักอ่อน (อาจเลี้ยงวัวเนื้อ/วัวนม) พืชหลายชนิด + เลี้ยงสัตว์ <ul style="list-style-type: none"> • ข้าว + อ้อย • ข้าว + ข้าวโพดฝักอ่อน (อาจเลี้ยงวัวเนื้อ/วัวนม) • ข้าว + อ้อย + ข้าวโพดฝักอ่อน (อาจเลี้ยงวัวเนื้อ/วัวนม) 	60 % 13 % 27 % 20 %	47 % 12 % 20 % 15%
ประเภทที่ 3 ฟาร์มขนาดเล็กมาก <ul style="list-style-type: none"> • กลุ่ม 3.1 ฟาร์มขนาดเล็กมากปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชหลัก • กลุ่ม 3.2 ฟาร์มขนาดเล็กมากปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก 	1-6 ไร่ 2-6 ไร่ 1-6 ไร่	ข้าวโพดฝักอ่อน หรืออ้อยเป็นพืชหลัก ข้าวโพดฝักอ่อน อ้อย	33 % 27 % 6 %	6 % 5 % 1 %

เราสามารถแบ่งครัวเรือนเกษตรกรประเภทที่ 1 นี้ออกเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

กลุ่ม 1.1 เกษตรกรรายใหญ่มาก/ฟาร์มระบบนายทุน (Capitalist Farm)

เกษตรกรกลุ่มนี้มีพื้นที่ถือครองในการเกษตรมากกว่า 100 ไร่ เป็นที่ดินของตนเอง มักเป็นกลุ่มหัวหน้าโคกต่ำอ้อยซึ่งมีเชื้อสายจีน ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่บริเวณตอนเหนือของพื้นที่ทุ่งลูกนกและอาจมีพื้นที่การเกษตรที่ใช้ในการเพาะปลูกอ้อยอยู่นอกเขตพื้นที่ทุ่งลูกนกด้วยเช่นเดียวกัน ในอดีตอันยาวนานนับชั่วอายุคน ครัวเรือนเกษตรกรประเภทนี้ได้มีการสะสมทุนทั้งที่เป็นเงินและที่ดิน มีประสบการณ์ในการปลูกอ้อยตั้งแต่ยุคเริ่มต้นของการนำอ้อยเข้ามาปลูกในพื้นที่ทุ่งลูกนก (ประมาณ 40 ปีมาแล้ว) ระบบการผลิตทางการเกษตรจัดเป็นฟาร์มในระบบนายทุน โดยมีอ้อยเป็นพืชหลัก เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่มีกิจกรรมการผลิตเฉพาะทาง (Specialization) มีพื้นที่เกษตรต่อหน่วยแรงงานครอบครัวสูงมาก จึงมีการลงทุนในด้านเครื่องมือ เครื่องจักรกลในการท่นแรง (รถแทรกเตอร์ รถบรรทุก) และมีการจ้างแรงงานเป็นจำนวนมาก สำหรับการจ้างแรงงานในครัวเรือนเป็นลักษณะของผู้บริหารกิจการฟาร์ม คือเป็นผู้วางแผนและจัดการดูแลแรงงานจ้างทั้งที่เป็นแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว

เกษตรกรกลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าโคกต่ำอ้อยซึ่งเป็นคนกลางระหว่างผู้ปลูกอ้อยในพื้นที่ทุ่งลูกและโรงงานผลิตน้ำตาลทราย โดยมีโคกต่ำอยู่ในระดับมากกว่า 10,000 ต้นต่อปี ดังนั้นเครื่องมือเครื่องจักรกลการเกษตรที่มีในฟาร์ม นอกจากจะใช้ในกิจกรรมการผลิตของตนเองแล้ว ยังนำมาให้บริการแก่ผู้ปลูกอ้อยรายอื่นๆในพื้นที่ซึ่งมักเป็นเกษตรกรรายย่อย (ลูกไร่) และในกรณีที่เกษตรกรรายย่อยขาดแคลนเงินทุนในการจัดซื้อปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยากำจัดศัตรูพืช น้ำมัน ฯลฯ เกษตรกรรายใหญ่นี้จะเป็นผู้จัดหาให้บริการด้านสินเชื่อและปัจจัยการผลิตดังกล่าว

วัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมการผลิตของครัวเรือนเกษตรกรประเภทนี้ คือ การได้รับผลตอบแทนสูงสุดจากการลงทุน ทั้งที่เป็นการลงทุนในภาคเกษตรและนอกภาคการเกษตร ดังนั้นจึงพบว่าเกษตรกรบางรายได้มีการดำเนินกิจการรับจ้างบรรทุกดินและทรายจากบ่อดิน/บ่อทรายที่มีอยู่ในบริเวณพื้นที่ทุ่งลูกนก และพื้นที่ใกล้เคียงเข้าสู่กรุงเทพฯ โดยกิจกรรมนอกภาคเกษตรนี้นับเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเกษตรกรกลุ่มนี้

กลุ่ม 1.2 : เกษตรกรรายใหญ่/ฟาร์มระบบธุรกิจ (Business Farm)

เกษตรกรกลุ่มนี้มีพื้นที่ถือครองขนาด 50-100 ไร่ โดยทั่วไปมักเป็นเจ้าของที่ดิน เป็นกลุ่มหัวหน้าโคกต่ำอ้อยขนาดกลาง คือ มีโคกต่ำอ้อยประมาณ 5,000 ต้นต่อปี ระบบการผลิตทางการเกษตรจัดเป็นฟาร์มในระบบธุรกิจ โดยมีอ้อยเป็นพืชหลัก เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่มีกิจกรรมการผลิตเฉพาะทาง

(Specialization) มีการลงทุนในด้านเครื่องมือ เครื่องจักรกลการเกษตรเช่นเดียวกับเกษตรกรกลุ่มแรก (กลุ่มที่ 1.1) แต่ในสัดส่วนที่น้อยกว่า ในด้านการใช้แรงงาน มีทั้งการจ้างแรงงานประจำและแรงงานชั่วคราว แต่ก็เป็นการจ้างในจำนวนที่น้อยกว่ากลุ่มแรกเช่นกัน ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างฟาร์มระบบนายทุนและฟาร์มระบบธุรกิจคือ แรงงานในครัวเรือนของฟาร์มระบบธุรกิจนี้ จะมีส่วนร่วมในการทำงานด้านการเกษตรโดยมีการปฏิบัติกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรด้วยตนเอง

นอกเหนือจากการทำฟาร์ม ครัวเรือนเกษตรกรประเภทนี้มีกิจกรรมนอกภาคการเกษตรเช่นกัน คือ การให้บริการด้านเครื่องจักรกลการเกษตร (การเตรียมดิน การขนส่ง) การให้บริการปัจจัยการผลิต ล่วงหน้าและให้บริการสินเชื่อแก่เกษตรกรรายย่อย (ลูกไร่) โดยมีจำนวนลูกไร่ที่รับบริการน้อยกว่าเกษตรกรประเภทแรก (ฟาร์มระบบนายทุน) ทั้งนี้รายได้ที่ได้รับจากการให้บริการดังกล่าว ทำให้เกิดความคุ้มทุนจากการลงทุนด้านเครื่องจักรกลการเกษตร อย่างไรก็ตาม ผลจากการที่ราคาอ้อยตกต่ำติดต่อกันหลายปี เกษตรกรภายในกลุ่มนี้เริ่มสนใจกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย (Diversification) โดยต้องการพัฒนาระบบการปลูกพืชและระบบการเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสม สามารถปรับให้เข้ากับปัจจัยการผลิตที่ตนเองมีอยู่

ประเภทที่ 2 : ครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก/ฟาร์มระบบครอบครัว (Small and Middle Family Farm)

เกษตรกรประเภทนี้พบหนาแน่นในเขตตอนกลางและเขตตะวันตกเฉียงใต้ของพื้นที่ทุ่งลูกนก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีระบบเครือข่ายชลประทานที่ดี ขนาดพื้นที่ทำกินอยู่ในช่วง 6-50 ไร่ สภาพการถือครองที่ดินมักเป็นที่ดินของตนเอง เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินทำการเกษตรต่อแรงงานครอบครัวในระดับปานกลางถึงระดับน้อย เกษตรกรบางครัวเรือนอาจต้องจ้างแรงงานภายนอกมาช่วยกัน โดยเป็นการจ้างแรงงานชั่วคราวมาเฉพาะช่วงที่กิจกรรมการผลิตต้องการแรงงานจำนวนมาก (Peak of Work) ไม่มีการจ้างแรงงานประจำมาทำงานในฟาร์ม

ความสามารถในการลงทุนของครัวเรือนเกษตรกรประเภทนี้ค่อนข้างจำกัด แต่ได้รับสิทธิประโยชน์จากการบริการสินเชื่อของรัฐ (โดยมีที่ดินถือครองของตนเอง เพื่อใช้ในการค้ำประกันการกู้ยืมสินเชื่อจากภาครัฐ) ในด้านเครื่องมือเครื่องทุ่นแรงไม่สามารถลงทุนซื้อเครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่ที่มีราคาแพงได้ (รถแทรกเตอร์ รถบรรทุก) จึงใช้บริการในด้านการเตรียมดิน การเตรียมแปลงเพาะปลูก และการขนส่งผลผลิตทางการเกษตร จากกลุ่มหัวหน้าโควต้าหรือกลุ่มพ่อค้าคนกลาง และเนื่องจากพื้นที่ถือครองมีขนาดไม่ใหญ่มากพอที่จะคุ้มต่อการลงทุนซื้อเครื่องจักรกล แม้เกษตรกรบางรายจะมีเงินทุนเพียงพอ แต่ก็ตัดสินใจเลือกรับบริการมากกว่าจะลงทุนซื้อเครื่องมือเครื่องทุ่นแรงขนาดใหญ่เป็นของตนเอง

ต้นทุนคงที่ (ค่าเสื่อมราคาจากเครื่องจักรกลการเกษตร) ในระบบการผลิตของครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้จึงค่อนข้างต่ำ ทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้มีความคล่องตัวและความยืดหยุ่น (Flexibility) ในระดับสูง สามารถปรับตัว เลือทิศทางการผลิต และเลือกกระบวนการผลิตที่เหมาะสมกับโครงสร้างครัวเรือนเกษตรกรของตนเอง เกษตรกรแต่ละรายสามารถเลือกกระบวนการผลิตหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นระบบการปลูกพืชหรือระบบการเลี้ยงสัตว์ที่แตกต่างตามปัจจัยการผลิตของแต่ละครัวเรือนมีอยู่ เช่น ความสามารถในการจัดหาแรงงาน ทุน ทั้งนี้เกษตรกรได้คำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ รายได้เปรียบเทียบระหว่างผลผลิตต่างชนิด การได้มาซึ่งปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืช) ความคล่องตัวของระบบตลาด และความเสี่ยงในการดำเนินกิจกรรมการผลิต

คุณลักษณะที่สำคัญของเกษตรกรประเภทนี้จึงได้แก่ ความหลากหลาย (Diversity) ทั้งในระดับครัวเรือนเกษตรกร และในระดับระบบการผลิตทางการเกษตร ความแตกต่างในด้านสภาพภูมิประเทศของพื้นที่ทำกินแต่ละแปลงของเกษตรกรแต่ละครัวเรือน เป็นปัจจัยสาเหตุและข้อจำกัดในการเลือกกระบวนการผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะระบบการปลูกพืช โดยกฎเกณฑ์ทั่วไปแปลงเพาะปลูกที่อยู่ในเขตที่ดอน และได้รับน้ำจากระบบชลประทานไม่เพียงพอ เกษตรกรจะมีการปลูกอ้อย หากพื้นที่ได้รับน้ำชลประทานสม่ำเสมอตลอดปี เกษตรกรจะเลือกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ซึ่งเป็นพืชอายุสั้นสามารถเก็บเกี่ยวได้ 4-5 ครั้งในรอบปี และหากแปลงปลูกอยู่ในเขตที่ลุ่ม มีการระบายน้ำไม่ดี เกษตรกรจะมีการทำนาปลูกข้าวในบริเวณที่ลุ่มนี้ สำหรับการพัฒนากระบวนการเลี้ยงสัตว์จะขึ้นอยู่กับความสามารถในการลงทุนของครัวเรือนเกษตรกร หากมีเงินทุนเพียงพอ (เงินทุนของตนเองหรือสินเชื่อจากธนาคาร) ก็อาจลงทุนเลี้ยงวัวเนื้อหรือหมูขุนในกรณีที่มีแรงงานในครัวเรือนจำกัด แต่หากมีแรงงานครอบครัวมากพอก็สามารถเลี้ยงวัวนม ซึ่งเป็นสัตว์ที่ต้องการการดูแลเอาใจใส่มากกว่าการเลี้ยงวัวเนื้อหรือหมูขุน

โดยทั่วไปแล้ว ครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดใหญ่มักจะมีอ้อยอยู่ในระบบการผลิต สัดส่วนของพื้นที่ปลูกอ้อยจะมีมากในครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินมาก (ขนาดพื้นที่อ้อยผันแปรตามขนาดพื้นที่ถือครองทำการเกษตร) ในขณะที่การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนซึ่งเป็นพืชที่ต้องการแรงงานในการปฏิบัติดูแลมากกว่าอ้อย จะพบในครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ขนาดเล็กกว่า

ระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย (Diversification) ของครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้ เป็นผลมาจากการผสมผสาน (Combination) ระบบการปลูกพืชและระบบการเลี้ยงสัตว์เข้าด้วยกัน (ข้าว อ้อย ข้าวโพดฝักอ่อน วัวเนื้อ วัวนม ฯลฯ) ซึ่งระบบเหล่านี้เข้ากันได้ดี (Compatible) และบางระบบเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (Complementary) (เช่น ระบบการผลิตที่มีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัวนม-วัวเนื้อ โดยต้นข้าวโพดฝักอ่อนเป็นอาหารหยาบให้แก่วัวนม-วัวเนื้อ และมูลสัตว์เป็นปุ๋ยให้แก่ข้าวโพดฝักอ่อน) ซึ่งส่งผลให้ครัวเรือนเกษตรกรที่มีระบบการผลิตที่หลากหลายนี้ สามารถเพิ่มประสิทธิภาพแรงงานโดยสามารถปรับเปลี่ยนหรือจัดลำดับขั้นตอนการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการแรงงานของกิจกรรมแต่

ละประเภท เกิดภาวะความเสี่ยงน้อยลงเนื่องจากมีหลักประกันจากกิจกรรมหลากหลาย และสามารถมีรายได้ต่อเนื่องสม่ำเสมอตลอดปี

ในพื้นที่ทุ่งลูกนกพบว่าเกษตรกรบางรายในกลุ่มนี้ พยายามที่จะริเริ่มทำกิจกรรมค้าขายผลผลิตการเกษตรด้วยตนเอง โดยเกษตรกรได้สะสมทุนในระดับที่สามารถลงทุนซื้อรถบรรทุกขนาดเล็ก (รถ pick-up) เพื่อใช้ในการรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรทั้งของตนเอง ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านใกล้เคียง และขนส่งผลผลิตดังกล่าวสู่ตลาด เป็นการลดการถูกกดราคาจากกลุ่มพ่อค้าคนกลางและทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น

เราสามารถแบ่งครัวเรือนเกษตรกรประเภทที่ 2 นี้ออกเป็น 3 กลุ่มย่อย คือ

กลุ่ม 2.1 : ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก (Sugarcane Monoculture/ Family Farm)

ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้ มีที่ดินทำการเกษตรประมาณ 10-20 ไร่ ต่อหนึ่งหน่วยแรงงานครอบครัว มักมีแปลงเพาะปลูกอยู่ในเขตที่ไม่ได้รับน้ำชลประทานสม่ำเสมอ จึงทำให้เลือกระบบการปลูกอ้อยเป็นระบบการผลิตหลักของครอบครัว การขาดแคลนน้ำและการขาดแคลนแรงงานครอบครัวในการเพาะปลูก ทำให้ไม่สามารถเลือกปลูกพืชที่มีมูลค่าเพิ่มสูงกว่าอ้อย เช่น ข้าวโพดฝักอ่อนได้

ความแตกต่างของเกษตรกรกลุ่มที่ 2.1 (ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก) กับเกษตรกรกลุ่มที่ 1.2 (เกษตรกรรายใหญ่/ฟาร์มระบบธุรกิจ) คือ กลุ่มนี้มีความสามารถในการลงทุนน้อยกว่า จึงไม่สามารถเป็นเจ้าของเครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่ จำเป็นต้องรับบริการจากหัวหน้าโควต้าอ้อยในด้านการเตรียมดิน (การเตรียมแปลงปลูกอ้อย) และการขนส่งอ้อย ในบางกรณีเกษตรกรบางรายรับบริการปัจจัยการผลิตล่วงหน้าและสินเชื่อจากจากหัวหน้าโควต้าอ้อยด้วย

วิวัฒนาการของระบบการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรขนาดกลางที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ คือ มีเกษตรกรบางรายแบ่งพื้นที่ทำกินส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน โดยมีการขุดบ่อบาดาลเพื่อสูบน้ำมาใช้ในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และมีการจ้างแรงงานนอกฟาร์มมาช่วยงาน แนวโน้มการผลิตเชิงหลากหลาย (Diversification) สำหรับเกษตรกรกลุ่มนี้ โดยการนำข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาเป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบการผลิตทางการเกษตร มีสาเหตุมาจากการพัฒนาเครือข่ายระบบชลประทานในพื้นที่ทุ่งลูกนก จากราคาที่สูงของข้าวโพดฝักอ่อน และจากความเป็นไปได้ในการจัดหาแรงงานจ้างชั่วคราวในพื้นที่

กลุ่ม 2.2 :ฟาร์มขนาดกลางปลูกพืชหลายชนิดและมีการเลี้ยงสัตว์ในระบบการผลิต (Polyculture – Animal/ Family Farm)

ครัวเรือนเกษตรกลุ่มนี้มีสัดส่วนพื้นที่ทำการเกษตรต่อหน่วยแรงงานครอบครัวน้อยกว่าเกษตรกรกลุ่มที่2.1 (ฟาร์มขนาดกลางปลูกอ้อยเป็นพืชหลัก) คืออยู่ในช่วงประมาณ 3 – 20 ไร่ แปลงเพาะปลูกอยู่ในพื้นที่ที่มีการพัฒนาระบบเครือข่ายชลประทานดี จึงมีสภาพการใช้น้ำที่สะดวก ทำให้สามารถพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนซึ่งเป็นพืชที่ต้องการแรงงานในการดูแลเพิ่มขึ้น และเป็นพืชที่ให้มูลค่าเพิ่มสูงกว่าอ้อย เกษตรกรกลุ่มนี้มีการใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งของพื้นที่ทำการเกษตรในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน การวางแผนปลูกข้าวโพดฝักอ่อนให้ได้พื้นที่ปลูกสูงสุดขึ้นอยู่กับจำนวนแรงงานครอบครัวที่มีอยู่และสภาพของระบบน้ำในแปลงปลูก สำหรับพื้นที่ทำกินส่วนที่เหลือ เกษตรกรจะไว้ใช้ในการปลูกอ้อยในแปลงเพาะปลูกที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ เกษตรกรสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ตลอดทั้งปี หากครัวเรือนเกษตรกรสามารถจัดหาแรงงานรับจ้างชั่วคราวสำหรับกิจกรรมการผลิตที่สำคัญซึ่งต้องใช้แรงงานมาก (Peak of Work) ซึ่งได้แก่ ช่วงการถอดยอดและการเก็บฝักข้าวโพด จะทำให้ครัวเรือนเกษตรกรนั้นสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่เพิ่มขึ้น และมีจำนวนครั้งของการปลูกในรอบปีมากขึ้น (เพิ่มจาก 2 – 3 ครั้งเป็น 4 – 5 ครั้งต่อปี) เทคนิคการแบ่งแปลงเพาะปลูกเป็นแปลงย่อยๆและการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเหลื่อมเวลากัน โดยมีช่วงการปลูกในแต่ละแปลงห่างกัน 7 – 10 วัน ซึ่งต้นข้าวโพดของแต่ละแปลงจะเจริญเติบโตต่างกัน จะทำให้เกษตรกรสามารถดูแลแปลงเพาะปลูกได้อย่างทั่วถึง เป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

สัดส่วนในการใช้พื้นที่ปลูกพืชแต่ละชนิดของครัวเรือนเกษตรแต่ละรายมีความหลากหลายมาก โดยความสัมพันธ์ระหว่างขนาดของพื้นที่ต่อแรงงานครอบครัวเป็นปัจจัยสาเหตุ ครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำกินต่อหน่วยแรงงานครอบครัวน้อยก็จะเลือกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ในกรณีที่เกษตรกรมีพื้นที่แต่มีแรงงานครอบครัวจำกัดก็สามารถเพิ่มพื้นที่การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้จากการหาแรงงานนอกครัวเรือนมาช่วย ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องมีเงินทุนในการจ่ายค่าจ้าง และในพื้นที่นั้นจะต้องมีแรงงานรับจ้างให้เรียกใช้บริการได้เป็นประจำ การช่วยเหลือด้านแรงงานด้วยระบบเอาแรงระหว่างญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านสามารถช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในช่วงที่มีความต้องการแรงงานสูงได้เช่นกัน

เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่มีความสามารถในการลงทุนด้านเครื่องจักรกลการเกษตร การเตรียมดินปลูกพืชและการขนส่งผลผลิต จึงเป็นการรับบริการจากกลุ่มหัวน้ำโคว้าหรือกลุ่มพ่อค้าคนกลางในพื้นที่

เกษตรส่วนหนึ่งในกลุ่มนี้มีเงินทุนเพียงพอที่จะพัฒนาระบบการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ การเลี้ยงหมูขุนซึ่งมีบริษัทธุรกิจเอกชนเข้าร่วมดำเนินการและร่วมลงทุน (Contact Farming) การเลี้ยงวัวเนื้อหรือวัวนมซึ่งต้องการทุนที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ

ระบบการผลิตที่ผสมผสานระหว่างการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัวนม เป็นระบบการผลิตที่ให้มูลค่าเพิ่มและผลตอบแทนสูง โดยเกษตรกรที่สามารถพัฒนาระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวนม จะต้องเป็นเกษตรกรที่มีแรงงานครัวเรือนพอเพียงคือ อย่างน้อย 2 – 3 คน เงินทุนเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งเนื่องจากการเลี้ยงวัวนมต้องการเงินลงทุนสูง ในกรณีที่เกษตรกรขาดเงินทุนของตนเองสามารถขอรับบริการด้านสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรได้ โดยต้องมีที่ดินในการค้ำประกัน สำหรับรายได้ที่ได้รับจากระบบการผลิตแบบผสมผสานระหว่างข้าวโพดฝักอ่อนและวัวนมมากกว่าระบบการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพียงอย่างเดียวถึง 2 เท่า

เกษตรกรที่มีแรงงานครัวเรือนน้อยและมีความสามารถในการลงทุนน้อยกว่าจะพัฒนาระบบการผลิตข้าวโพดฝักอ่อน – วัวเนื้อแทนระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวนม เนื่องจากการทำงานมีความเข้มข้นด้านแรงงานน้อยกว่า การลงทุนด้านการเลี้ยงต่ำกว่า และความต้องการต้นข้าวโพดฝักอ่อนทั้งด้านปริมาณและคุณภาพเพื่อเป็นอาหารสำหรับวัวเนื้อน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับวัวนม แม้ระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวเนื้อ จะให้รายได้ในระดับปานกลางคือ ต่ำกว่าระบบข้าวโพดฝักอ่อน – วัวนม แต่เกษตรกรก็ได้รับผลตอบแทนมากกว่าการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพียงอย่างเดียว

กลุ่ม 2.3 :ฟาร์มขนาดกลางปลูกพืชผสมผสาน มี/ ไม่มีระบบการเลี้ยงสัตว์ (Polyculture with/without Animal/ Family Farm)

เกษตรกรกลุ่มนี้มีการปลูกข้าวในระบบการผลิต เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินในบริเวณที่ค่อนข้างลุ่ม (Low Land) ซึ่งอยู่ในเขตตะวันตกเฉียงใต้ของพื้นที่ทุ่งลูนก เป็นพื้นที่ที่มีระบบชลประทานเข้าถึงแต่พื้นที่บางแปลงมีปัญหาด้านการระบายน้ำ เกษตรกรที่มีพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณที่มีการระบายน้ำดี จะสามารถปลูกอ้อยหรือปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ โดยสัดส่วนการใช้พื้นที่ในการปลูกพืชแต่ละชนิดขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านขนาดของพื้นที่ สภาพการชลประทาน และจำนวนแรงงานที่มีในครัวเรือน

การทำนาในพื้นที่นี้สามารถทำได้ 2 ครั้งในรอบปี โดยในช่วงฤดูนาปีซึ่งมีปริมาณน้ำมาก เกษตรกรจะใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมืองในแปลงนาที่มีการระบายน้ำไม่ดี แต่หากแปลงนาอยู่ในพื้นที่ที่สามารถควบคุมระดับน้ำได้ เกษตรกรจะเลือกปลูกข้าวพันธุ์แนะนำลูกผสมซึ่งให้ผลผลิตสูง สำหรับการทำนาในฤดูนาปรัง เกษตรกรใช้ข้าวพันธุ์แนะนำลูกผสมซึ่งเป็นพันธุ์ไม่ไวแสง จึงสามารถปลูกได้ตลอดทั้งปี

โดยทั่วไปครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้มักเป็นเจ้าของที่ดิน แรงงานที่ใช้ในการทำนาเป็นแรงงานในครอบครัว มีปัจจัยการผลิตด้านเครื่องทุ่นแรงได้แก่ รถไถนา เครื่องสูบน้ำ เป็นของตนเอง ในกรณีที่ไม่มีเงินลงทุนซื้อรถไถนาเป็นของตนเองก็สามารถเช่ารถไถนาจากเกษตรกรรายอื่นในพื้นที่ได้ สำหรับการ

เก็บเกี่ยวข้าวและนวดข้าว เกษตรกรจะใช้บริการจากรถเกี่ยวและนวดข้าวซึ่งเป็นของคนต่างถิ่นเข้ามาบริการในพื้นที่ทุ่งนกก

เกษตรกรในกลุ่มนี้สามารถพัฒนาการเลี้ยงสัตว์คือวัวเนื้อและวัวนมในระบบการผลิตทางการเกษตรของตนเอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านแรงงานครอบครัว และความสามารถในการลงทุน

ภาพที่ 13 เมล็ด “ข้าวปลูก” ในการทำนาแบบหว่านน้ำตม
การหว่านเมล็ดข้าวใช้แรงงานครอบครัวเป็นหลัก

ภาพที่ 14 ข้าวในระยะออกดอก

ภาพที่ 15 รถเก็บเกี่ยวและนวดข้าวในฤดูนาปรัง

ภาพที่ 16 การเตรียมแปลงปลูกอ้อยขนาดใหญ่ในระบบนาหมุน

ภาพที่ 17 แปลงปลูกอ้อยในเขตที่ดอน ตอนเหนือของพื้นที่ทุ่งลูกนก

ภาพที่ 18 การให้น้ำในแปลงปลูกข้าวโพดฝักอ่อน
ใช้แรงงานคนเป็นหลัก

ภาพที่ 19 การเกื้อกูลกันระหว่างระบบการผลิต
ข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัวเนื้อ

ภาพที่ 20 การใช้ประโยชน์ของต้นข้าวโพดฝักอ่อนในการเลี้ยงวัวเนื้อ
เกษตรกรตัดต้นฟางข้าวเข้าสู่แปลงปลูกหลังการเก็บฝักข้าวโพดแล้ว

ประเภทที่ 3 : ครัวเรือนเกษตรกรขนาดเล็กมาก/ฟาร์มระบบครอบครัว (Very Small Family Farm)

เกษตรกรประเภทนี้พบเป็นจำนวนมากในเขตตอนกลางและพบกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ทุ่งลูกนก มีพื้นที่ถือครองขนาดเล็กมากคือระหว่าง 1-6 ไร่ จากภาวะหนี้สินซึ่งมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่อ้อยมีราคาตกต่ำ ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้ได้ขายที่ดินทำกินของตนเองบางส่วน เกษตรกรบางรายในกลุ่มนี้ต้องเช่าที่ดินทำการเกษตรจากผู้อื่น เพิ่มจากที่ดินที่ตนมีอยู่

การครอบครองที่ดินและเงินทุนเป็นปัญหาสำคัญที่เกษตรกรกลุ่มนี้ประสบ เมื่อพิจารณาถึงแรงงานครอบครัวจะพบว่ามีจำนวนมากเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดที่ดินถือครอง นั่นคือมีแรงงานส่วนเกินซึ่งสามารถออกไปทำงานนอกฟาร์ม ซึ่งเป็นทั้งงานในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน

เราสามารถแบ่งครัวเรือนเกษตรกรประเภทที่ 3 ย่อยๆเป็น 2 กลุ่มย่อยคือ

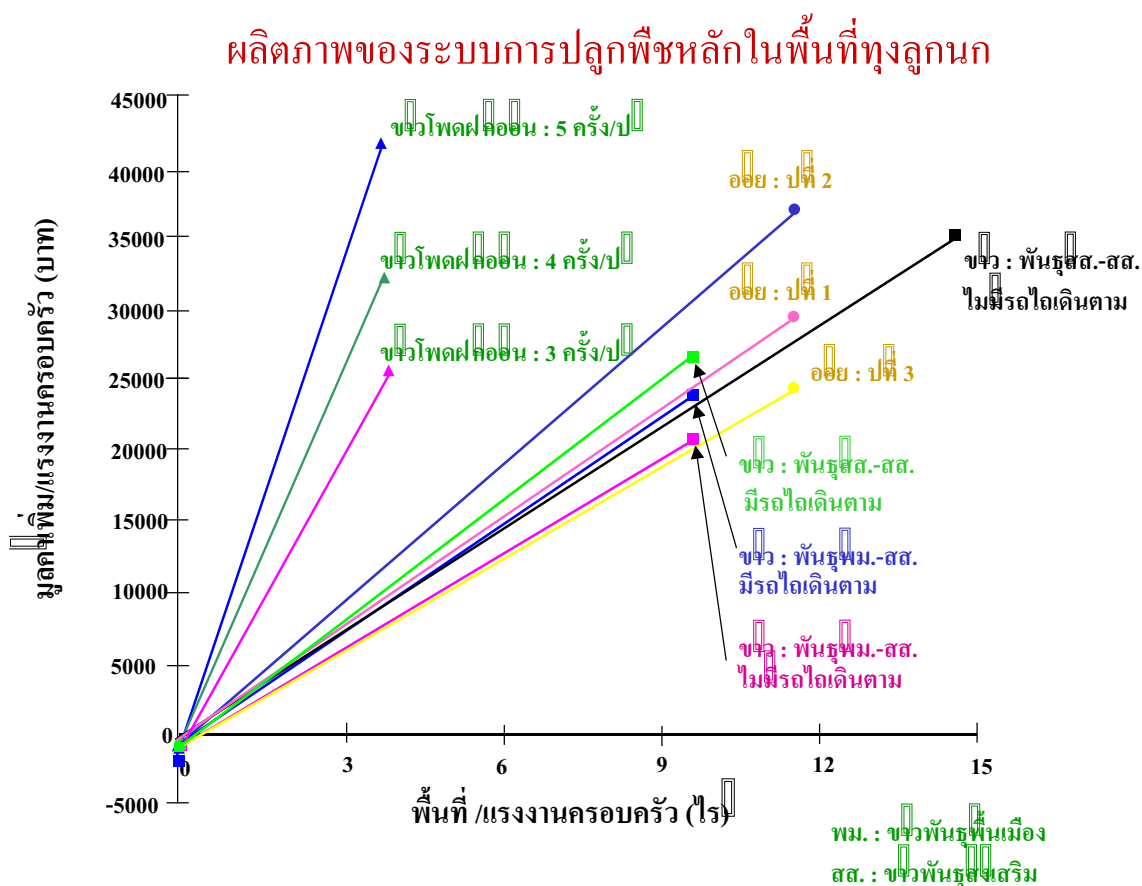
กลุ่ม 3.1 : ฟาร์มขนาดเล็กมากมีระบบการผลิตแบบใช้แรงงานเข้มข้น (Babycorn Monoculture/ Family Farm)

ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้มีพื้นที่ทำกินขนาดเล็กมากคือน้อยกว่า 3 ไร่ ต่อแรงงานครอบครัว และเป็นพื้นที่สามารถรับน้ำจากระบบชลประทานได้ดี จึงเลือกระบบการผลิตทางการเกษตรที่เข้มข้นในด้านการใช้แรงงานครอบครัว (Labour Intensive Farming) ได้แก่ การปลูกข้าวโพดฝักอ่อน โดยมีจำนวนครั้งของการปลูกถึง 5 ครั้งในรอบปี เกษตรกรบางรายมีการเช่าที่ดินเพิ่มในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเพื่อใช้แรงงานครอบครัวให้เต็มที่ ในขณะที่เกษตรกรบางรายนอกจากจะทำการผลิตในฟาร์มของตนเองแล้ว ยังมีอาชีพรับจ้างทำการเกษตรให้กับเกษตรกรรายอื่น เช่น รับจ้างปลูกข้าวโพด รับจ้างเก็บข้าวโพด และรับจ้างทั่วไป รายได้หลักของครัวเรือนที่ได้จากการผลิตในฟาร์ม และรายได้เสริมที่ได้จากการทำงานรับจ้างในพื้นที่ มีเพียงพอที่จะทำให้อยู่ภาคเกษตรต่อไปได้ โดยรายได้ที่ได้รับจากการขายแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรมีสัดส่วนประมาณ 30-50% ของรายได้สุทธิครัวเรือน

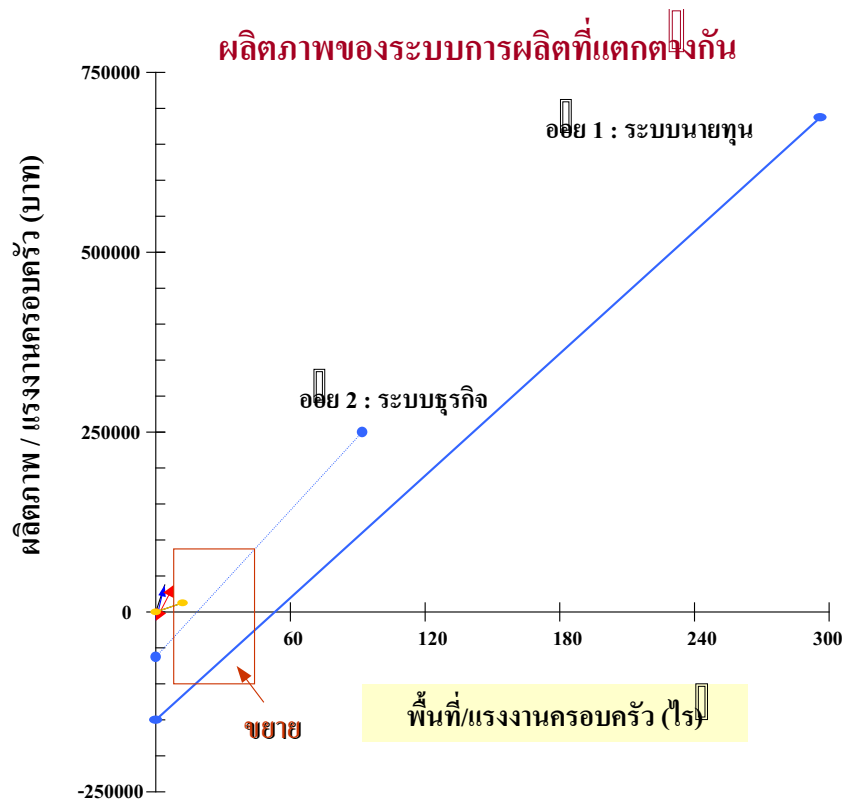
เกษตรกรกลุ่มนี้ไม่มีเงินทุนและไม่มีโอกาสได้รับบริการสินเชื่อจากธนาคาร เนื่องจากมีที่ดินถือครองจำนวนน้อยไม่เพียงพอต่อการค้ำประกันสินเชื่อ ดังนั้นจึงขาดโอกาสการลงทุนด้านการเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรบางรายจำเป็นต้องรับบริการ เงินกู้จากพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนในพื้นที่เพื่อนำไปซื้อปัจจัยการผลิตในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน เกษตรกรรายที่มีพื้นที่เพาะปลูกในเขตที่ลุ่ม (มักมีพื้นที่น้อยกว่า 1 ไร่) จะทำนาปลูกข้าว โดยผลผลิตที่ได้จะไม่มีการขายแต่จะเก็บไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน

กลุ่ม 3.2 :ฟาร์มขนาดเล็กมากปลูกอ้อยเป็นพืชหลักและขายแรงงาน (Sugarcane Monoculture/ Laborforce in Non-Agriculture)

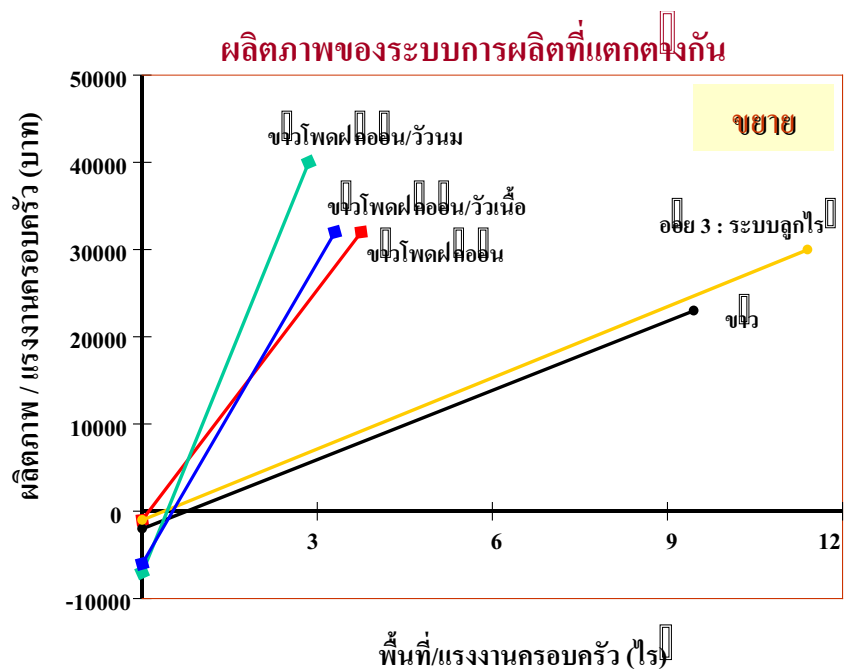
ครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีเงื่อนไขข้อจำกัดในการผลิตทางการเกษตร กล่าวคือมีขนาดที่ดินทำกินเล็กมากคือ น้อยกว่า 3 ไร่ต่อแรงงานครอบครัว และเป็นพื้นที่ที่ไม่ได้รับน้ำจากระบบชลประทาน ทำให้ไม่สามารถพัฒนาการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในระบบการผลิตทางการเกษตรได้ เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่ต้องการน้ำสม่ำเสมอตลอดฤตินการเพาะปลูก เกษตรกรกลุ่มนี้จึงเลือกที่จะปลูกอ้อย ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่ใช้แรงงานน้อย (Labor Extensive Farming) แต่เป็นพืชที่ก่อให้เกิดรายได้เพียงปีละ 1 ครั้ง ในพื้นที่เพาะปลูกขนาดเล็กอ้อยไม่สามารถทำรายได้เลี้ยงครอบครัวเกษตรกรได้ นอกจากเกษตรกรจะต้องหารายได้เพิ่มจากการทำงานรับจ้างในภาคการเกษตรแล้ว สมาชิกส่วนหนึ่งในครัวเรือนจำเป็นต้องหางานที่มีรายได้สม่ำเสมอทำนอกภาคการเกษตร เช่น เป็นคนงานรับจ้างในโรงงานเป็นคนขับรถบรรทุก เป็นต้น ซึ่งพบว่ารายได้นอกฟาร์มเป็นรายได้หลักของครอบครัว โดยมีสัดส่วนมากกว่า 50 % ของรายได้สุทธิครัวเรือน

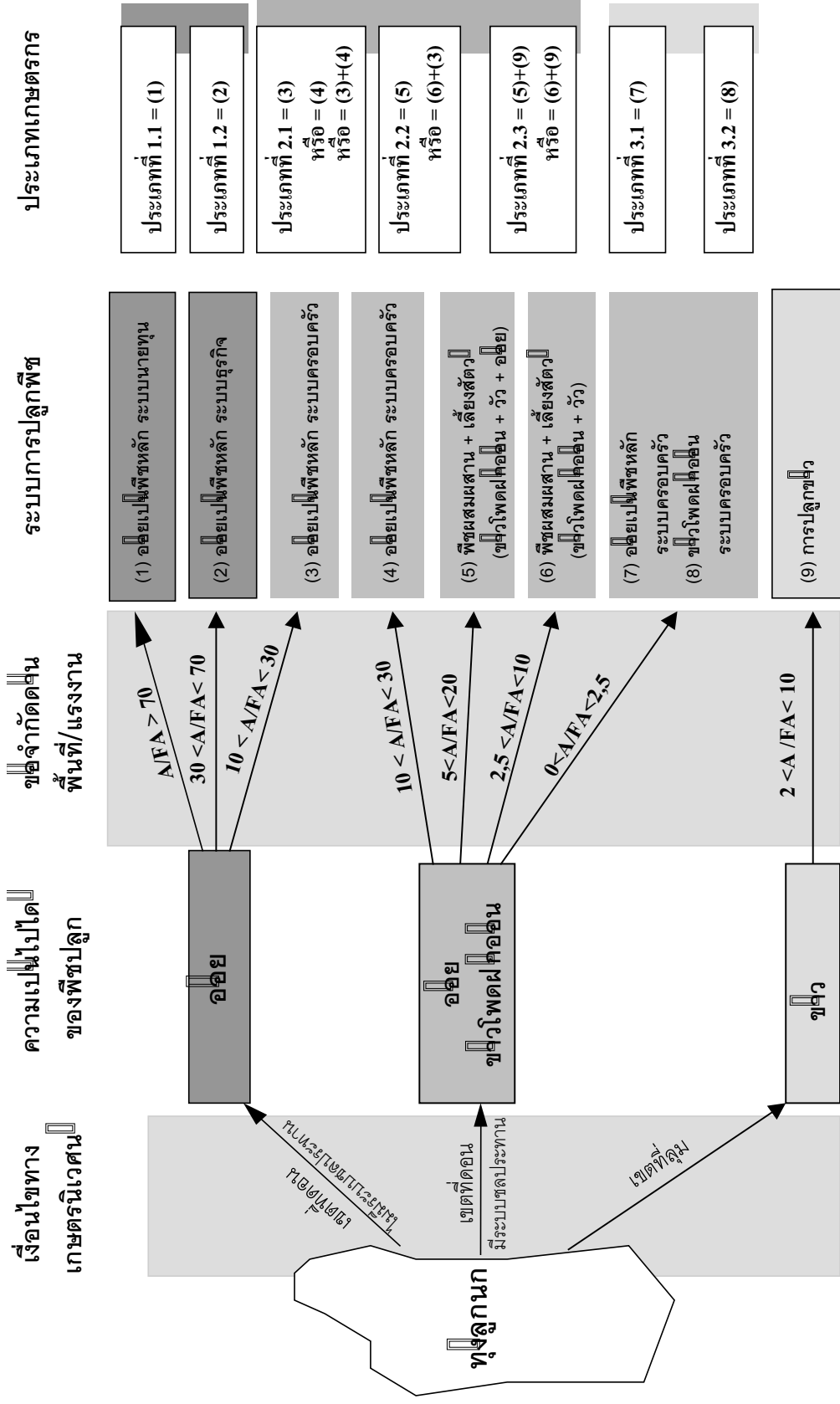
ภาพที่ 21 ความแตกต่างของผลิตภาพแรงงานระหว่างการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ข้าว และอ้อย

ภาพที่ 22 ความแตกต่างของผลิตภาพแรงงานระหว่างการผลิตทางการเกษตร ระบบนายทุนและระบบครอบครัวในพื้นที่ทุ่งลูกนก

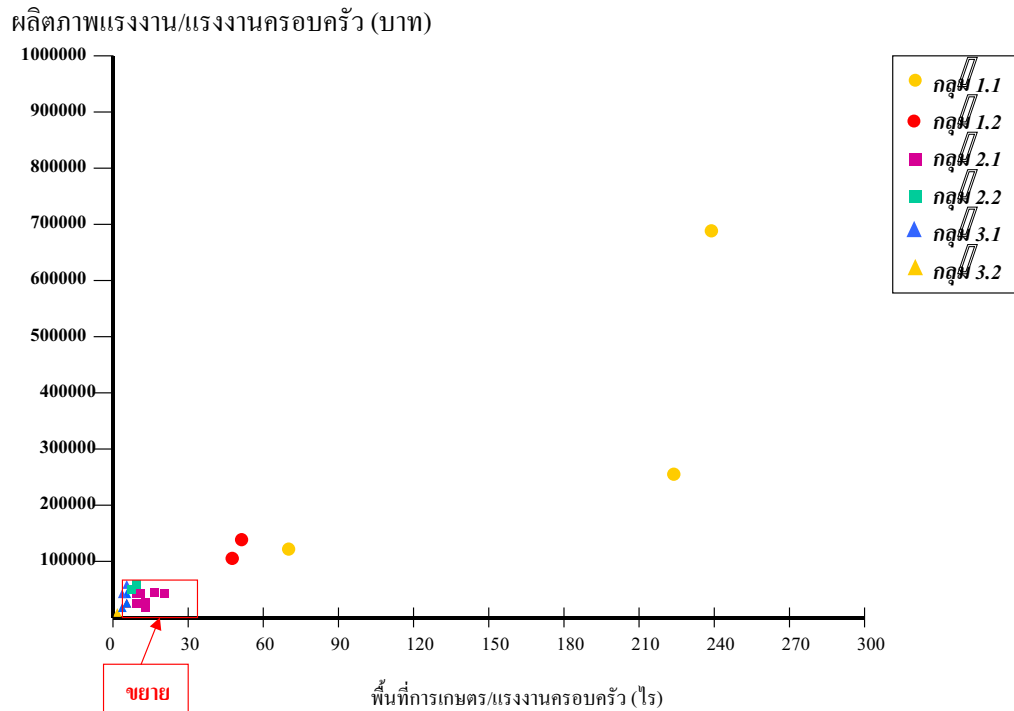
ภาพที่ 23 ความแตกต่างของผลิตภาพแรงงานภายใต้ระบบการผลิตที่แตกต่างกัน ของฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็กในระบบครอบครัว

* A/FA = พื้นที่/แรงงานคร่าว (ไร่)

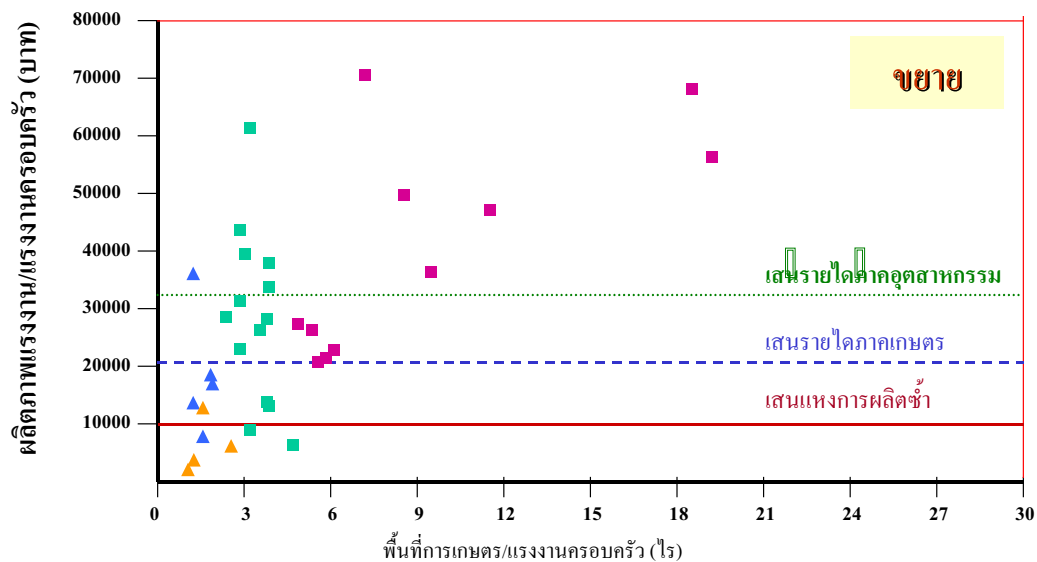
ภาพที่ 24 ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการผลิตทางการเกษตรและประเภทเกษตรกร

ผลิตภาพแรงงานและประเภทเกษตรกร

ภาพที่ 25 ความแตกต่างของผลิตภาพแรงงานระหว่างเกษตรกรประเภทต่างๆ

ผลิตภาพแรงงานและประเภทเกษตรกร

- กลุ่ม 1.1 : ฟาร์มขนาดใหญ่ : ระบบนายทุน ■ กลุ่ม 2.1 : ฟาร์มขนาดกลางระบบครอบครัว ▲ กลุ่ม 3.1 : ฟาร์มขนาดเล็กมาก : ไร่แรงงานเข้มข้น
● กลุ่ม 1.2 : ฟาร์มขนาดใหญ่ : ระบบธุรกิจ ■ กลุ่ม 2.2 : ฟาร์มขนาดเล็กระบบครอบครัว ▲ กลุ่ม 3.2 : ฟาร์มขนาดเล็กมาก : ขยายแรงงาน

ภาพที่ 26 ความสามารถในการอยู่รอดและการผลิตซ้ำของฟาร์มขนาดกลางและขนาดเล็ก

ประเภทที่ 4. กลุ่มไร้ที่ดิน (Landless)

เป็นกลุ่มที่เกิดจากกระบวนการล้มสลาย (Elimination Process) ของเกษตรกรรายเล็กในวิวัฒนาการของระบบชุมชนเกษตรกรรมของพื้นที่ทุ่งลูกนก (เนื่องมาจากเป็นครอบครัวที่มีที่ดินทำกินน้อยและมีลูกมาก เมื่อมีการแบ่งมรดกที่ดินจึงถูกแบ่งย่อยเป็นขนาดเล็กมากไม่เพียงพอต่อการประกอบอาชีพการเกษตร) และเป็นกลุ่มเกษตรกรที่ไม่มี “ทางเลือก” นอกจากเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่เกษตรกรรายใหญ่

เกษตรกรบางรายในกลุ่มนี้ต้องการเช่าที่ดินจากผู้อื่นเพื่อประกอบอาชีพการเกษตรและอยู่ในท้องถิ่นต่อไป แต่มีเกษตรกรบางรายที่ต้องการหลุดออกจากวิถีชีวิตเดิมคือ ออกจากภาคการเกษตรเพื่อทำงานเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งพวกเขาคาดหวังว่าจะได้รับค่าจ้างและรายได้ที่ดีกว่าการมีชีวิตอยู่ในภาคการเกษตร

3.5 ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนภายในพื้นที่ทุ่งลูกนก

ในอดีตครัวเรือนเกษตรกรมีความแตกต่างกันน้อยจากวิถีการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติและเพื่อการยังชีพ การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพากันและกันด้วยวัฒนธรรมขนบ การลงแขกเอาแรงกันในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวเป็นการแลกเปลี่ยนด้านเวลาการทำงาน แม้บางครั้งอาจมีการขอยืมเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรหรือปัจจัยการผลิตอื่นๆ แต่ก็เป็นไปในลักษณะที่ไม่คิดมูลค่า ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในพื้นที่ทุ่งลูกนกเมื่อ 30 - 40 ปีที่แล้วมา

วิวัฒนาการของชุมชนทุ่งลูกนกในด้านระบบการผลิตทางการเกษตรได้ส่งผลให้ความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างครัวเรือนเกษตรกรเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ปัจจุบันนี้ความสัมพันธ์ในชุมชนมีระบบเศรษฐกิจเงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน การจ้างแรงงาน การเช่าเครื่องจักรกลการเกษตร ระบบการกู้ยืมเงิน เกิดขึ้นจากการที่เกษตรกรมีความสามารถในการเข้าถึงและครอบครองปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกัน เกษตรกรรายใหญ่ถือครองที่ดินทำกินจำนวนมาก มีเงินทุนและเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ (เกษตรกรประเภทที่ 1) ได้ดำเนินธุรกิจการให้บริการแก่เกษตรกรรายย่อย (ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ปลูกอ้อย) ซึ่งมีพื้นที่ทำกินจำกัดและมีความสามารถในการลงทุนต่ำ (เกษตรกรประเภทที่ 2 และประเภทที่ 3) การจัดหาปัจจัยการผลิตล่วงหน้า (ปุ๋ย ยา น้ำมันเชื้อเพลิง) การให้บริการรถไถเพื่อเตรียมดิน การจัดหาแรงงานในการปลูกอ้อย/แรงงานในการตัดอ้อย และการให้บริการรถบรรทุกเพื่อขนส่งผลผลิตอ้อยเข้าสู่โรงงาน ค่าใช้จ่ายต่างๆ เหล่านี้เกษตรกรรายย่อยจะต้องจ่ายให้แก่เกษตรกรกลุ่มนายทุน โดยมีอัตราดอกเบี้ยในระดับที่ค่อนข้างสูง ในบางกรณีเกษตรกรรายย่อยจำเป็นต้องขอยืมเงินค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตด้านอื่นๆ จากกลุ่มนายทุนหัวหน้าโควต้าหรือเจ้าแก้อ้อย เมื่อคิดรายได้ช่วงปลายปีเกษตรกรบางรายเกือบจะไม่มีเงินเหลือเพื่อการลงทุนในปีต่อไป หากช่วงปีใดที่ราคาอ้อยตกต่ำมาก เกษตรกรผู้ปลูกอ้อยรายย่อย อาจจำเป็นต้องขายที่ดินเพื่อขอใช้หนี้สินที่มีอยู่กับเกษตรกรกลุ่มนายทุน

การพัฒนากระบวนการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในพื้นที่ทุ่งลูกนก ช่วยทำให้เกษตรกรรายย่อยได้รับโอกาสในการสร้างมูลค่าเพิ่มจากที่ดินและจากแรงงานครัวเรือนที่มีอยู่ รายได้ที่มีมากขึ้นทำให้สถานะหนี้สินเริ่มลดน้อยลง อัตราการพึ่งพาปัจจัยการผลิตและสินเชื่อจากกลุ่มเกษตรกรรายทุนผู้ปลูกอ้อยเริ่มลดลงตามลำดับ เกษตรกรที่ถือครองที่ดินขนาดเล็กและมีแรงงานครอบครัวจำนวนมาก จะเช่าที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนจากกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินขนาดใหญ่ หากยังมีแรงงานส่วนเกินที่เหลือจากการผลิตในฟาร์มของตน ก็จะเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่ฟาร์มอื่นๆ ในพื้นที่ แรงงานรับจ้างด้านการเกษตรที่สำคัญของพื้นที่ทุ่งลูกนก ได้แก่ แรงงานในครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก (เกษตรกรประเภทที่ 2 และประเภทที่ 3) รวมถึงแรงงานจากกลุ่มไร้ที่ดิน (ประเภทที่ 4)

3.6 ความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนในพื้นที่ทุ่งลูกนกกับสังคมภายนอก

การขยายตัวของชุมชนเมืองและการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม ได้ก่อให้เกิดธุรกิจด้านการซื้อขายที่ดินและสิ่งก่อสร้าง (Real Estate) กลุ่มนักลงทุนด้านหลักทรัพย์ที่ดินและสิ่งก่อสร้างนี้เป็นกลุ่มที่มีความสำคัญต่อระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก การกว้านซื้อที่ดินเพื่อการเก็งกำไร การก่อสร้างอาคารร้านค้าและโครงการหมู่บ้านจัดสรร เป็นสาเหตุที่ทำให้พื้นที่การเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกลดลงอย่างมาก ราคาที่ดินที่เพิ่มสูงขึ้นเป็นเหตุจูงใจให้เกษตรกรในพื้นที่ โดยเฉพาะเกษตรกรรายเล็ก ตัดสินใจขายที่ดินของตนเองและอพยพโยกย้ายไปหาที่ดินทำกินใหม่ในพื้นที่ห่างไกล

เกษตรกรรายใหญ่ที่มีระบบการทำฟาร์มในรูปแบบนายทุน (เกษตรกรประเภทที่ 1) ได้นำเงินทุนส่วนหนึ่งที่ได้จากการสะสมทุนภาคการเกษตร ไปลงทุนในกิจกรรมด้านอื่นๆ นอกฟาร์ม เช่น การเป็นหุ้นส่วนในกิจการโรงงานน้ำตาล หรือการให้บริการรถบรรทุกเพื่อการขนส่ง เกษตรกรรายใหญ่ทุกรายมีกิจกรรมนอกภาคการเกษตร เช่น บริษัทรับเหมาก่อสร้าง ธุรกิจที่ดิน/บ่อทรายหรือโรงงานทำพลาสติก เป็นต้น

กลุ่มพ่อค้าคนกลาง (Middleman) ต่างท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในพื้นที่ทุ่งลูกนกในการลงทุนเพื่อการผลิตโดยเฉพาะการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน ขณะเดียวกันก็ดำเนินกิจกรรมด้านการซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร

ในด้านเครื่องจักรกลการเกษตรที่ให้บริการอยู่ในพื้นที่ทุ่งลูกนก พบว่ามีบางกรณีที่เป็นกิจการของนายทุนนอกพื้นที่เช่นกัน ได้แก่ รถตัดอ้อย ซึ่งเป็นของโรงงานน้ำตาลในจังหวัดกาญจนบุรี รถเกี่ยวและนวดข้าวของเกษตรกรรายใหญ่จากพื้นที่บางเลนซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ มาให้บริการแก่ชาวนารายเล็กในพื้นที่ทุ่งลูกนก

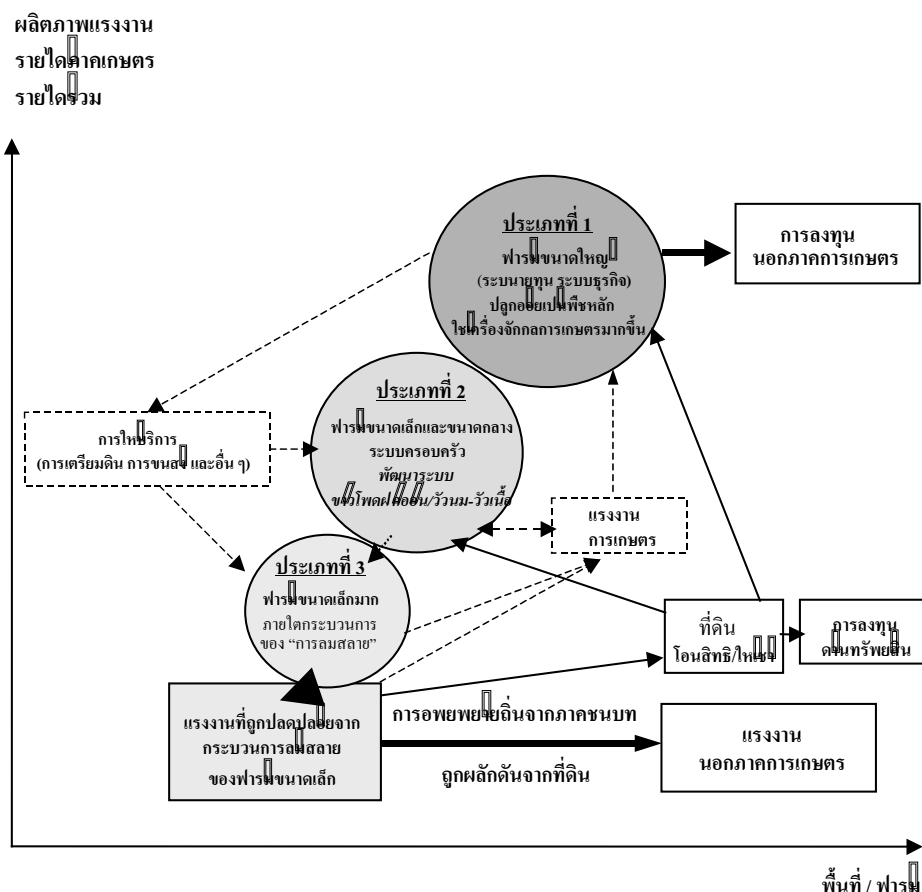
3.7 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก

วิวัฒนาการที่อาจเป็นไปได้ของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกได้แสดงไว้ในแผนภาพที่ 4 วิวัฒนาการที่สร้างขึ้นในภาพ (Projection) มีฐานคิดที่ว่า การขยายตัวของชุมชนเมืองและการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมจะยังคงดำเนินต่อไป โอกาสในการลงทุนและทำงานนอกภาคการเกษตรจึงยังคงมีอยู่ในระดับหนึ่ง

ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อย (เกษตรกรประเภทที่ 3) จะเข้าสู่กระบวนการล้มสลาย (Elimination) เนื่องจากขนาดที่ดินถือครองที่เล็กมากไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต แม้จะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาเป็นระบบการผลิตการเกษตรแบบเข้มข้น (Intensive Farming) ที่ให้ผลตอบแทนต่อหน่วยพื้นที่และแรงงานสูง ความไม่แน่นอนของราคาผลผลิตทางการเกษตร ตลอดจนต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นจากราคาปัจจัยการผลิตที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้ประสบภาวะเสี่ยงและอาจกลายเป็นกลุ่มไร้อิสรภาพ (Landless) แนวโน้มที่จะออกจากภาคการเกษตรไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอื่นๆ มีค่อนข้างสูง และหากสมาชิกในครอบครัวไม่สืบทอดกิจกรรมการผลิตทางการเกษตร ฟาร์มกลุ่มนี้จะหลุดออกจากภาคการเกษตรอย่างถาวรในอนาคตอันใกล้

ครัวเรือนเกษตรกรขนาดใหญ่ (เกษตรกรประเภทที่ 1) จะได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานรับจ้างภาคการเกษตร ซึ่งอาจส่งผลให้อัตรากำลังแรงงานสูงขึ้น การลงทุนด้านเครื่องจักรกลการเกษตรจะเพิ่มขึ้นเพื่อทดแทนแรงงานคน อย่างไรก็ตาม ฟาร์มขนาดใหญ่ที่จะดำรงอยู่ในภาคการเกษตรต่อไปได้ จะต้องเป็นฟาร์มที่ดำเนินกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรที่ให้ผลตอบแทนหรือรายได้ในระดับที่ดีเมื่อเปรียบเทียบกับทางเลือกอื่น (Capital Mobility) ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ในกิจกรรมนอกภาคการเกษตร การแข่งขันด้านผลตอบแทนในการลงทุนระหว่างภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรจึงเป็นดัชนีชี้วัดที่สำคัญของทิศทางการพัฒนาฟาร์มขนาดใหญ่

ครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก (เกษตรกรประเภทที่ 2) จะมีพื้นที่ทำการเกษตรขนาดเล็กลงจากการแบ่งแยกที่ดินให้แก่ลูกหลานในครอบครัวรุ่นต่อไป ซึ่งจะส่งผลให้ระบบผลิตทางการเกษตรมีความเข้มข้นในด้านการใช้แรงงานมากยิ่งขึ้น (Labor Intensive Farming) และมีความหลากหลายในการผลิตเพิ่มขึ้น (Diversification) ฟาร์มเหล่านี้จะพัฒนาระบบการผลิตผสมผสานระหว่างการผลิตข้าวโพดฝักอ่อนและการเลี้ยงวัว (วัวเนื้อ/วัวนม) ซึ่งจะทำให้มีการใช้แรงงานครอบครัวอย่างมีประสิทธิภาพ จำนวนวัวที่เพิ่มขึ้นในฝูงถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการสะสมทุน อาจมีการรวมกลุ่มกันของเกษตรกรและลงทุนร่วมกันในด้านเครื่องจักรกลการเกษตรซึ่งสอดคล้องกับระบบการผลิตที่มีอยู่ในฟาร์ม

ภาพที่ 28 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก

สำหรับการให้บริการของฟาร์มขนาดใหญ่ในพื้นที่ทุ่งลูกนกจะมีข้อจำกัดมากขึ้น เนื่องจาก
ราคาอ้อยมีแนวโน้มไม่เพิ่มขึ้น ผลตอบแทนที่ได้รับจากการปลูกอ้อยจึงน้อยลง ทำให้พื้นที่ปลูกอ้อยใน
พื้นที่ทุ่งลูกนกมีแนวโน้มลดลงโดยเฉพาะในครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางและขนาดเล็ก

5. อภิปรายผล

การเปลี่ยนแปลงของระบบชุมชนเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่
ความต้องการผลผลิตทางการเกษตร ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ การพัฒนาระบบเครือข่ายการค้า
และธุรกิจเกษตร การปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ (Artificialization) โดยเฉพาะการพัฒนาระบบชลประทาน
การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นภายใต้ผลกระทบจากข้อจำกัดและโอกาสที่แตกต่างกัน ทั้งในด้านเกษตรนิเวศ
(Agro-Ecological Condition) และด้านเศรษฐกิจสังคม (Socio-Economic Condition) โดยเฉพาะความ
แตกต่างของครัวเรือนเกษตรในด้านการครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญ (ทุน ที่ดิน แรงงาน) และการ
เข้าถึงระบบตลาดที่แตกต่างกัน

ความแตกต่างระหว่างชนชั้นในสังคม ได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงของระบบชุมชนเกษตร ในช่วงแรก ระบบการผลิตเพื่อการบริโภคที่พอเพียง (Autoconsumption) เป็นระบบการผลิตหลักในพื้นที่ทุ่งลูกนก การแลกเปลี่ยนเงินตราถูกจำกัดเฉพาะวงและความไม่เท่าเทียมกันในด้านทรัพย์สินยังมีน้อย เมื่อพื้นที่ทุ่งลูกนกได้ถูกผนวกเข้ากับระบบการค้า ระบบเศรษฐกิจเงินตราได้เข้ามามีความสำคัญในการแลกเปลี่ยน การสะสมทุนได้เกิดขึ้นในครัวเรือนเกษตรบางกลุ่มและท้ายสุดได้ก่อกำเนิดเกษตรกร “นายทุน” ขึ้นในพื้นที่ ความแตกต่างทางสังคม (Social Differentiation) ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทุ่งลูกนกนี้ไม่ใช่สิ่งน่าประหลาดใจ เมื่อเราพิจารณาถึงทำเลที่ตั้งและสาธารณูปโภคที่ดีของพื้นที่ทุ่งลูกนก (ถนน การคมนาคม รถไฟ ตลาด โรงงานแปรรูปผลผลิตการเกษตรและโรงงานอุตสาหกรรม) ซึ่งส่งผลให้กระบวนการผสมผสานเข้ากับระบบการค้าทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติเป็นไปอย่างรวดเร็ว ภาคเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนกยอมจำนนต่อระบบทุนนิยม กระบวนการสะสมทุนได้เกิดขึ้นกับครัวเรือนเกษตรกรที่ครอบครองปัจจัยในการผลิต และกระบวนการล่มสลายได้เกิดขึ้นกับกลุ่มที่เหลื่อ เช่นเดียวกับภาคเกษตรในพื้นที่อื่นๆทั่วโลกซึ่งกระบวนการทั้ง 2 นี้กำลังดำเนินอยู่

ความเป็นไปได้ของการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรโดยเฉพาะการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเกิดจากการได้รับโอกาสในการเคลื่อนย้ายทุนเอกชนเข้าสู่ระบบการค้า ธุรกิจเกษตร อุตสาหกรรมและการเงิน การเคลื่อนย้ายเงินทุนเหล่านี้เป็นผลมาจากการดำเนินการของบริษัทในประเทศและต่างประเทศโดยเฉพาะเครือข่ายนานาชาติ เช่นเดียวกันในหลายกรณีที่มีการค้าธุรกิจการเกษตร การขายปัจจัยการผลิต (ปุ๋ย สารเคมี) อยู่ภายใต้การผูกขาดของพ่อค้าคนกลาง นายทุนท้องถิ่น ผู้ปล่อยเงินกู้ ซึ่งเกษตรกรมีความสัมพันธ์และมีพันธะสัญญาในการผลิตสินค้าทางการเกษตรในลักษณะโควต้า ในภาพรวม การเกษตรในพื้นที่ทุ่งลูกนก ณ ปัจจุบันนี้พึ่งพาระบบการตลาด ธุรกิจการเกษตรเป็นอย่างมาก ทั้งตลาดการค้าในประเทศและตลาดต่างประเทศ ซึ่งในกรณีนี้ภาคเกษตรเป็นภาคที่อ่อนแอและถูกโจมตีได้ง่ายจากความเสี่ยงทางการตลาด และจากการใช้สิทธิพิเศษของนักลงทุน

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา รัฐบาลได้แสดงบทบาทที่สำคัญในการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานให้แก่ระบบชลประทาน การรักษาความสม่ำเสมอของราคาผลิตภัณฑ์เกษตร หรือการจัดตั้งโครงการและสนับสนุนการเงินให้แก่โครงการพัฒนาการเกษตรต่างๆ ทำการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ เช่น โครงการส่งเสริมการเลี้ยงโคนม อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนจากภาครัฐมีข้อจำกัดจากความตกลงและความร่วมมือทางการค้าระหว่างประเทศ (GATT องค์การค้าโลก ธนาคารโลก) การสนับสนุนจากภาครัฐในด้านการเกษตรได้มีการปรับเปลี่ยนจากหน้าที่การสั่งการซึ่งเป็นระบบเชิงอำนาจ มาเป็นหน้าที่ในการให้คำแนะนำ ให้ข้อมูล และให้ความช่วยเหลือดูแล ภาคธุรกิจเอกชนด้านอุตสาหกรรมอาหารจึงก้าวเข้ามามีบทบาทโดยตรงในทิศทางการพัฒนาการเกษตรพื้นที่ทุ่งลูกนก

จากระยะทางที่ไม่ห่างจากกรุงเทพฯ พื้นที่ทุ่งลูกนกเป็นพื้นที่ที่มีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจและชุมชนเมืองเป็นอย่างมาก ในด้านหนึ่ง พื้นที่ที่ใช้ในการเกษตรได้ถูกเปลี่ยนสภาพจากการเพาะปลูกเป็นการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน รองรับการขยายตัวของชุมชนเมืองกรุงเทพฯ และปริมณฑล และรองรับการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม การซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรได้เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเจริญเติบโตของชุมชนและอุตสาหกรรม ที่ดินในการเกษตรที่ถูกซื้อไปได้นำไปใช้ในการพัฒนาภาคอุตสาหกรรม (ได้แก่การจัดซื้อที่ดิน/ทรายชุดเพื่อนำไปใช้ในการก่อสร้างอาคาร) หรือเพื่อการเก็งกำไร ทำให้ที่ดินมีราคาแพง เกษตรกรรายเล็กไม่สามารถเป็นเจ้าของที่ดินได้ ในทางตรงกันข้าม เมืองและกิจกรรมของเมืองเป็นแหล่งจ้างแรงงานและก่อให้เกิดอาชีพแก่ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนก ยิ่งไปกว่านั้น กรุงเทพฯ ภาคอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเกษตรที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับตลาดต่างประเทศ เป็นแหล่งกระจายสินค้าการเกษตรที่สำคัญของพื้นที่ทุ่งลูกนก

อย่างไรก็ตาม ไม่มีสิ่งใดจะรับประกันได้ว่า ถ้าเราปล่อยให้พลังด้านการตลาดชี้นำการพัฒนาทางพื้นที่ทุ่งลูกนก การเกษตรของพื้นที่นี้จะมีทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมสำหรับประชากรของทุ่งลูกนกสำหรับประเทศไทย โดยคุณลักษณะของพื้นที่ ทุ่งลูกนกสามารถมีการพัฒนาในหลายทิศทาง จึงเป็นการยากที่จะคาดเดาได้ว่าการพัฒนาแบบใดจะเป็นการพัฒนาที่เหมาะสม ในระยะเวลาอีกไม่กี่ปีข้างหน้า พื้นที่ทุ่งลูกนกอาจจะสูญเสียที่ดินและกิจกรรมทางการเกษตรเพื่อรองรับการพัฒนาด้านชุมชนเมืองและอุตสาหกรรม หากไม่มีนโยบายใดๆ ที่จะหยุดยั้งการเจริญเติบโตของการเก็งกำไรที่ดินและพลังทางธุรกิจการค้า/การตลาดได้

เมื่อพิจารณาถึงความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของพื้นที่นี้กับพื้นที่อื่นๆ ในประเทศ ดูเหมือนว่าการรักษาพื้นที่ที่มีศักยภาพทางการเกษตร เช่น พื้นที่ทุ่งลูกนก จะเป็นการเดิมพันที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากสาเหตุของการที่ได้มีการลงทุนอย่างมหาศาลในด้านการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศเกษตรโดยเฉพาะระบบชลประทานให้เหมาะสมต่อการผลิตทางการเกษตร วัตถุประสงค์หลักเชิงยุทธศาสตร์ในการรักษาพื้นที่ทุ่งลูกนก คือ การให้หลักประกันต่อความถาวรและความยั่งยืนของการเกษตรที่ประสิทธิภาพ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่เพิ่มขึ้นของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมหรือการพัฒนาชุมชนเมืองของพื้นที่แห่งนี้ต้องการการใคร่ครวญอย่างลึกซึ้งโดยจะต้องไม่ทำให้ภาคการเกษตรเสียหาย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องสนับสนุนให้การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรเป็นไปอย่างสอดคล้องในทิศทางที่ประสานประโยชน์ซึ่งกันและกัน ความเติบโตก้าวหน้าในระยะหนึ่งของการพัฒนาภาคใดก็ตามจะต้องส่งผลเชิงบวกต่อการพัฒนาอีกภาคหนึ่งในอีกระยะหนึ่ง

6. บทสรุป

วิกฤติเศรษฐกิจในช่วงที่ผ่านมาได้ให้ภาพที่ชัดเจนถึงความอ่อนแอของกระบวนการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและการเติบโตของภาคเมือง ขณะเดียวกันศักยภาพทางการเกษตรของพื้นที่ทุ่งลูกนกได้แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดภายใต้ภาวะการณ์ของปัญหาและวิกฤติเศรษฐกิจว่าเป็นมรดกของแผ่นดินที่มีค่าซึ่งไม่ควรละเลยทอดทิ้ง การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ภาคการเกษตร เพื่อให้เกิดระบบการผลิตทางการเกษตรที่มีประสิทธิภาพ สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคมภายในชุมชนและภายนอกชุมชน สามารถเป็นหลักประกันในชีวิต สร้างคุณภาพชีวิตที่ดี ไม่ก่อให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นแรงงานจากภาคชนบทเข้าสู่ภาคการพัฒนาที่อ่อนแอเช่นที่เคยเกิดขึ้นก่อนหน้านี้ ควรเป็น “ฐานคิด” ที่สำคัญของการวางนโยบายการเกษตรและนโยบายการพัฒนาประเทศ

การถือครองที่ดินเป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกร เนื่องจากที่ดินของครอบครัวได้ถูกแบ่งย่อยเป็นแปลงขนาดเล็กด้วยกระบวนการการสืบทอดมรดกระหว่างลูกหลาน การเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกไปสู่พื้นที่นอกภาคการเกษตรและราคาที่สูงขึ้นของที่ดินเมื่อเปรียบเทียบกับผลิภาพการผลิตของที่ดินผืนนั้น ทำให้การได้สิทธิในที่ดินแทบจะเป็นไปไม่ได้สำหรับครัวเรือนเกษตรกร

เกษตรกรได้พึ่งพาอาศัยที่ดินเพื่อการผลิตจากระบบ “ตลาดเช่าที่ดิน” ซึ่งที่ดินให้เช่าเหล่านี้เป็นที่ดินของผู้คนในพื้นที่ที่ได้อพยพย้ายถิ่นออกจากภาคการเกษตรแต่ยังคงรักษาที่ดินอันเป็นทรัพย์สินของตนเอง ในบางกรณีเจ้าของที่ดินไม่ใช่คนในพื้นที่ เป็นผู้อาศัยในเมืองหรือ “คนกรุงเทพฯ” การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรในขณะนี้มีความโน้มที่จะลดผลกระทบทางลบของการแบ่งที่ดินจากการสืบทอดมรดก

การสะสมที่ดินในมือของกลุ่มนายทุนจำนวนน้อยเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในพื้นที่ทุ่งลูกนก เข้มข้นกว่าในพื้นที่ที่มีระบบการปลูกข้าวเป็นพืชหลักมาแต่เดิม เนื่องจากการปลูกอ้อยเป็นระบบการผลิตที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของ “การประหยัดต่อขนาด (Economy of Scale)” ซึ่งระบบดังกล่าวสามารถใช้แรงงานจ้างในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการการผลิต อีกทั้งไม่มีระเบียบ/กฎหมายใด ๆ ที่จะจำกัดการสะสมที่ดิน และไม่มีดัชนีชี้วัดว่าระเบียบ/กฎหมายจะมีขึ้น อย่างไรก็ตาม การเก็บภาษีที่ดินอาจเข้ามาบีบคั้นมากขึ้นในการจำกัดการเข้าครอบครองที่ดินขนาดใหญ่หรือการไม่ใช้ประโยชน์จากที่ดิน (ที่รกร้างว่างเปล่า)

ด้านตลาดแรงงานเป็นเรื่องที่ไม่มีการควบคุมใด ๆ เช่นกัน อัตราค่าจ้างแรงงานอาจจะแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละท้องถิ่นและผลสะท้อนของการขาดแคลนแรงงาน ตลอดจนค่าจ้างที่แตกต่างกันระหว่างภาคการเกษตรและภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ การเพิ่มขึ้นของการใช้แรงงานอพยพ (โดยเฉพาะแรงงานจากพม่า) ทำให้อัตราค่าจ้างแรงงานลดต่ำลง เป็นที่น่าสังเกตว่า นครปฐมเป็นจังหวัดในที่ราบลุ่มภาคกลาง

ที่มีการอพยพย้ายออกจากพื้นที่น้อยมากนับแต่ปี พ.ศ. 2503 ซึ่งปรากฏการณ์นี้เป็นผลจากการสร้างงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะกิจกรรมที่หลากหลาย การพัฒนาระบบการปลูกพืชอายุสั้นที่ได้เงินสวดอย่างรวดเร็ว (Cash Crop) ได้ส่งผลให้ชุมชนมีการสร้างงาน และได้ดำรงรักษาแรงเกาะเกี่ยวและความสัมพันธ์ภายในชุมชน

การพัฒนาการเกษตรให้เป็นการผลิตที่เน้นการค้าขายเป็นหลักนั้นดูเหมือนจะเป็นดาบสองคมด้านหนึ่งได้ก่อให้เกิดการหมุนเวียนของ “เงินสด” และสร้างโอกาสให้แก่คนในชนบทได้อาศัยอยู่ในหมู่บ้านของตนเองต่อไป ระบบการผลิตทางการเกษตรแบบเข้มข้น (Intensification) เป็นเงื่อนไขของความยั่งยืนของระบบการเกษตรภายใต้บริบทที่ความหนาแน่นของประชากรเพิ่มขึ้นและในขณะที่ราคาสินค้าผลผลิตเกษตรหลัก ๆ ลดลง ส่วนอีกด้านหนึ่ง การเกษตรเชิงการค้าได้ทำให้เศรษฐกิจครัวเรือนเกษตรกรต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกที่ควบคุมไม่ได้มากขึ้น โดยเฉพาะราคาค่าต้นทุนปัจจัยการผลิตและราคาผลผลิต การเสริมความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรผู้ผลิตรายย่อยสามารถทำได้ด้วยการพัฒนาอำนาจการต่อรองของผู้ผลิต การจัดตั้งองค์กรเกษตรกรผู้ผลิตในลักษณะ “มืออาชีพ” ที่เข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านราคาและการตลาด สร้างความสามารถในการเจรจาต่อรองกับภาคเกษตรอุตสาหกรรม และสามารถ “หลีกเลี่ยง” จากระบบพ่อค้าคนกลางในกรณีที่เป็นไปได้หรือเมื่อไม่ต้องการ

“สินเชื่อ” เป็นปัญหาที่รุนแรงขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะสำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดเล็กและไม่มีเอกสารสิทธิที่ดินซึ่งส่งผลให้เกษตรกรเหล่านี้ขาดโอกาสในการลงทุน โดยภาพรวม ยังคงมีข้อโต้แย้งของคำถามที่เกี่ยวข้องกับภาวะหนี้สินของเกษตรกร ภายในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาข้อจำกัดอย่างมากในการเพิกถอนสิทธิในที่ดิน ภาวะหนี้สินที่มีต่อสถาบันสินเชื่อได้เพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากครัวเรือนเกษตรกรตัวอย่างในการศึกษาไม่ได้ให้ภาพที่ชัดเจนในเรื่องนี้เท่าใดนัก และถึงแม้ว่าได้มีการอ้างถึงข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับสัดส่วนจำนวนมากของเกษตรกรที่ตกอยู่ในภาวะหนี้สิน แต่ข้อมูลเหล่านั้นไม่มีความชัดเจนและไม่ได้ระบุว่าหนี้สินดังกล่าวได้รวมถึงสินเชื่อบริษัทและสินเชื่อเพื่อการลงทุนที่ก่อให้เกิดรายได้ หรือหนี้สินที่เกิดจากการใช้จ่าย/การบริโภคในครัวเรือน (รถมอเตอร์ไซด์ ตู้เย็น และอื่น ๆ) หรือค่าใช้จ่ายทางสังคม (การบวชลูก การแต่งงาน งานศพ) หรือแม้กระทั่งการจ่ายเงินที่ได้รับจากสถาบันสินเชื่อคืนกลับเพื่อปลดหนี้เดิมที่มีอยู่ มีหลักฐานข้อมูลของครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่สามารถชำระหนี้และจัดอยู่ในกลุ่มของพวกล้มละลาย อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ “การขับออก” ของเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดเล็ก และภาพของความอดอยากยากจนของคนชนบทที่อพยพย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง ต้องเผชิญกับค่าแรงราคาถูกและสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการมีชีวิตในชุมชนเมือง อาจจะไม่สามารถอธิบายสถานการณ์นี้ได้อย่างพอเพียง

การส่งผ่านแรงงาน (Labour Force) ออกจากภาคการเกษตรสู่ชุมชนเมือง เป็นไปในลักษณะของการดึงเข้า (Pull Process) มากกว่าการผลักออก (Push Process) “ความไม่มีเกียรติ”ของอาชีพการเกษตร ประกอบกับโอกาสในการหางานทำในเมือง ส่งผลให้ภาคการเกษตรไม่เป็นที่ดึงดูดใจของคนรุ่นใหม่ (Young Generation) ในกรณีเช่นนี้ ต้องมีการพัฒนาให้ภาคเกษตรเป็นภาคที่มีพลังในการสร้างเงินสดได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อที่จะทำให้การทำการเกษตรเป็นอาชีพที่น่าสนใจ

ณ ปัจจุบัน ส่วนหนึ่งของภาคการเกษตรไทยขึ้นอยู่กับส่งออกซึ่งราคาผลผลิตได้ถูกกำหนดจากภายนอกประเทศ ความไม่มั่นคงของภาคการเกษตรไทยมีมากขึ้นจากความไม่แน่นอนของราคาในตลาดนานาชาติ/ตลาดโลก วิฤตติเศรษฐกิจในปี พ.ศ.2540 ได้แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของภาคเกษตร ซึ่งต้องพึ่งพาโอกาสในการลงทุนของต่างประเทศ โดยเฉพาะในส่วนของการลงทุนด้านอุตสาหกรรมอาหารและอุตสาหกรรมเกษตร ซึ่งนักลงทุนชาวต่างประเทศไม่ได้มีความผูกพันใด ๆ ต่อประเทศไทย วิฤตติดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรเช่นกันเนื่องจากประชากรไทยในชุมชนเมืองมีพลังการซื้อที่ลดลง

การ “ให้คำจำกัดความใหม่” ต่ออุดมการณ์ของภาคการเกษตรไทยเป็นเรื่องจำเป็น โดยต้องสนับสนุนให้เกิดการคงอยู่ของประชาชนในภาคการเกษตร จากข้อมูลการศึกษาในครั้งนี้ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงคุณลักษณะที่เป็นประโยชน์หลายประการของระบบการผลิตการเกษตรในเชิงหลากหลาย (Diversification) การปลูกพืชผสมผสานและการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในพื้นที่ เป็นการลดความเสี่ยงจากการผลิตทั้งในด้านราคาและปริมาณผลผลิต สร้างความยืดหยุ่นในด้านการผลิตและสามารถจัดหลักความต้องการแรงงานในแต่ละช่วงเวลา ขณะเดียวกันระบบการผลิตได้ก่อให้เกิดการสร้างรายได้อย่างต่อเนื่อง การผลิตในลักษณะนี้สามารถสนับสนุนให้เกิดการวางแผนการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเพิ่มขึ้น ให้ทางเลือกที่มากขึ้นในด้านการตลาดและทำให้เกษตรกร “เป็นอิสระ” ต่อนายทุนนักธุรกิจหรือหัวหน้าโควต้า ทำยที่สู่ระบบการผลิตในเชิงหลากหลายได้ส่งผลให้เกิดการ “เสริมพลัง (Synergy)” ระหว่างการผลิตต่างๆ ในระบบ (เช่นในกรณีการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน และการเลี้ยงวัวนม/วัวเนื้อ)

การจำแนกเกษตรกรในพื้นที่ทุ่งลูกนกได้นำไปสู่การวินิจฉัยแยกแยะเกษตรกรออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ ฟาร์มขนาดใหญ่ ระบบนายทุน มีการผลิตที่เฉพาะเจาะจง (Specialization) โดยปลูกอ้อยเป็นพืชหลักและมีการลงทุนนอกภาคการเกษตร ฟาร์มขนาดกลาง ผลิตในระบบครอบครัว มีสมรรถภาพในการผลิตและได้พัฒนาระบบการผลิตให้มีความหลากหลายบนพื้นฐานของการปลูกพืชผสมผสานและการเลี้ยงสัตว์ ฟาร์มขนาดเล็ก มีที่ดินจำกัด และมุ่งเน้นการใช้แรงงานครัวเรือนอย่างเข้มข้นในระบบการผลิต ต้องพึ่งพาสูงต่อระบบและช่องทางการตลาด

ข้อมูลจากการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนเกษตรกรที่แตกต่างกันเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนกันในเชิงธุรกิจ ครัวเรือนที่มีข้อจำกัดด้านที่ดินและเงินทุน ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในฟาร์มขนาดใหญ่ ในทางกลับกัน ฟาร์มขนาดใหญ่ซึ่งสามารถลงทุนในด้านเครื่องจักรกลการเกษตร ได้ทำสัญญา/ข้อตกลงในการให้บริการแก่เกษตรกรขนาดเล็ก ที่ดินบางส่วนได้รับการจัดสรรใหม่โดยผ่านกลไก “การเช่าที่ดิน” การไหลเวียนของปัจจัยต่างๆ ได้แก่ แรงงาน ที่ดิน และทุนเหล่านี้ได้เกิดขึ้นเช่นกันระหว่างครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่อื่นๆ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่ขึ้นและซับซ้อนขึ้น ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่านี้เองที่เป็นตัวแปร/ปัจจัยวิกฤติต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในพื้นที่ทุ่งลูกนก

หากระบบธุรกิจการค้าขายและการตลาดได้สร้างให้เกิดความแตกต่างระหว่างครัวเรือนเกษตรกร ด้วยกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ ความแตกต่างเหล่านี้ย่อมเป็นตัวแทนของความแตกต่างด้านเศรษฐกิจและสังคมด้วยเช่นกัน ผลร้ายย่อมเกิดแก่ต่อชุมชนชนบทหากการรวมศูนย์ของความมั่งคั่งและพลังต่างๆ จะถูกนำไปใช้เพื่อการ “ทำลาย” เกษตรกรซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ยากจนส่วนใหญ่ของสังคม

จากภูมิภาคหนึ่งไปสู่อีกภูมิภาคหนึ่งและแม้ภายในภูมิภาคเดียวกัน เราสามารถสังเกตเห็นความแตกต่างหลากหลายอย่างมากมายของครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนชนบท เกษตรกรแต่ละประเภทมีปัจจัยในการผลิต พลังความสามารถ ความชอบ ความพึงพอใจ และยุทธวิธีที่เป็นของตนเองโดยเฉพาะ ระบบการผลิตที่หลากหลายจากครัวเรือนเกษตรกรเหล่านี้ เป็นผลที่เกิดจากตัวแปรซึ่งเป็นเงื่อนไขทางด้านเกษตรนิเวศ และเศรษฐกิจสังคมซึ่งได้ปรับให้เข้ากับเฉพาะของแต่ละพื้นที่

ข้อสรุปจากการศึกษาครั้งนี้คือ ความหลากหลายของครัวเรือนเกษตรกรมีอยู่ในระดับสูงกว่าที่เราเข้าใจและคาดคิดไว้เสมอ หรือมากกว่าที่เราสังเกตเห็นจากการมองครั้งแรก คำอธิบายนี้มีนัยที่ชัดเจนสำหรับผู้กำหนดนโยบาย การวางแผน การวิเคราะห์หรือการสร้างโครงการบนพื้นฐานของ “เกษตรกรค่าเฉลี่ย” ซึ่งไม่มีอยู่ในความเป็นจริง เป็นความบกพร่องและผิดพลาดอย่างยิ่ง ยุทธศาสตร์ที่มีแผนปฏิบัติการในพื้นที่ในลักษณะ “พิมพ์เขียว” จะไม่สามารถตอบสนองต่อโอกาสและข้อจำกัดจำนวนมากที่มีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละพื้นที่

ข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาครั้งนี้ได้แก่ การเสริมพลังให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรขนาดกลางซึ่งมีระบบการผลิตในลักษณะครอบครัว (Middle Farm/Family Farm) ซึ่งมีการจัดการทรัพยากรในครัวเรือนเพื่อการผลิตในระดับสูง เป็นกลุ่มที่มีระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลากหลาย โดยทำการผลิตในลักษณะผสมผสาน (Integrated Farming System) มีความยืดหยุ่นและมีความสมดุลย์มากที่สุด ซึ่งส่งผลให้เกิดพลังความสามารถในการผลิต และสามารถปรับตัวอย่างรวดเร็วต่อความต้องการของตลาดและการ

เปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม ควรสนับสนุนให้หน่วยการผลิตเหล่านี้มีปฏิทินการทำงานที่เหมาะสมกับแรงงานของครอบครัวและชุมชน มีระบบการจัดการบัญชีรายได้รายจ่ายของครัวเรือน เข้าถึงข้อมูลและความรู้เพื่อสร้างความสามารถในการผลิตเชิงการค้า ตลอดจนหาแนวทางในการพัฒนาเครื่องจักรกลการเกษตรที่เหมาะสมเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาการขาดแคลนแรงงานในอนาคต อันจะนำไปสู่ความเป็น “ครัวเรือนเกษตรกร” ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในทุกๆ ด้าน การพัฒนากลุ่มเกษตรกรขนาดกลางดังกล่าวจะเป็นการสร้าง ความสมดุลและความยั่งยืนของเศรษฐกิจที่พอเพียง เพื่อรักษาประชากรในชุมชนชนบทให้คงอยู่และให้ได้รับคุณภาพชีวิตที่เหมาะสม

ในส่วน of ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย จะต้องมีการปกป้องพื้นที่อันมีศักยภาพทางการเกษตร โดยป้องกันที่ดินจากการซื้อ-ขาย เพื่อเก็งกำไร ด้วยการกำหนดการใช้ที่ดินที่เหมาะสม มีการวางระบบและดำเนินการด้านผังที่ดิน มีการวางแผนพัฒนาภูมิภาคโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และระบบภาษีต้องเข้ามามีบทบาทโดยเฉพาะภาษีที่ดิน

ในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำ ควรมีการรักษาสภาพเครือข่ายระบบน้ำชลประทานด้วยการจัดวางผังและสร้างคลอง/คูส่งน้ำที่เหมาะสม และดำเนินการพัฒนาคลองระบายน้ำอย่างต่อเนื่อง โดยดึงภาคประชาชน/ชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ สร้างระบบการเจรจาต่อรองเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรน้ำที่มีประโยชน์มากขึ้น โดยเฉพาะการออก “กฎหมายน้ำ” จะต้องมีการใคร่ครวญอย่างรอบคอบ

สำหรับด้านราคาสินค้าเกษตร ต้องมีตรรกะ (Logic) ที่ชาญฉลาดในด้านราคาของแต่ละระดับ โดยการศึกษาและให้ข้อมูลที่เป็นจริงของต้นทุนการผลิตและต้นทุนในทุกกิจกรรม เพื่อสร้างกลไกของระบบการตลาดที่เอื้ออาทร เพื่อให้ทุกฝ่ายดำรงอยู่ได้ทั้งเกษตรกรผู้ผลิต พ่อค้าคนกลางและผู้บริโภค สร้างเงื่อนไขที่จะไม่ก่อให้เกิดสถานการณ์ของการพึ่งพาแบบผูกขาด (Monopoly) ด้วยการจัดสร้างระบบในการพบปะแลกเปลี่ยนและเจรจาต่อรองระหว่างผู้ผลิต ผู้ซื้อ และผู้บริโภคเพื่อสร้างพันธะสัญญาที่ก่อประโยชน์อย่างยุติธรรมต่อทุกฝ่าย ขณะเดียวกันควรส่งเสริมให้ครัวเรือนเกษตรกรมีความสนใจในระบบการผลิตทางการเกษตรที่ผลผลิตส่วนหนึ่งสามารถเก็บไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน การสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายกิจการค้าและธุรกิจที่เกิดจากเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกร เช่น ร้านค้าชุมชน สหกรณ์ชุมชน และวิสาหกิจชุมชน จะเป็นแนวทางเพื่อพัฒนาไปสู่การสร้างเศรษฐกิจเพื่อชุมชน

ในด้านความแตกต่างทางสังคมของครัวเรือนเกษตรกรซึ่งเกิดขึ้นในชุมชนเกษตร จำเป็นต้องมีแผนการปฏิบัติงานที่สำคัญในด้านระบบสินเชื่อแก่ครัวเรือนเกษตรกรขนาดเล็ก/เกษตรกรรายย่อย โดยจัดตั้งเป็นกองทุนชุมชนหรือกองทุนหมู่บ้าน หรือกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ โดยผ่านระบบการจัดการของชุมชนหรือท้องถิ่น ซึ่งในหลายพื้นที่ได้มีการดำเนินการและประสบผลสำเร็จ ในส่วนของการถือครองที่ดินซึ่ง

เป็นปัญหาใหญ่ของเกษตรกร ต้องมีการปลดปล่อยที่ดินให้เป็นอิสระ เพื่อไม่ให้ที่ดินตกอยู่ในมือของคนจำนวนน้อย การออกกฎหมายเพื่อป้องกันการสะสมที่ดินจำนวนมากเป็นสิ่งจำเป็น ภาครัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการใช้กฎหมาย “Pre – emptio” ซึ่งเป็นกฎหมายการใช้สิทธิซื้อที่ดินก่อนโดยภาครัฐ จากนั้นรัฐจะนำที่ดินดังกล่าวมากระจายให้แก่เกษตรกรผู้ที่เหมาะสมด้วยการขายในราคาที่ยุติธรรมต่อไป นอกจากนี้ควรมีการปรับปรุงระเบียบข้อบังคับ (Regulation) ในการเช่าที่ดิน อัตราค่าเช่าที่ดิน สัญญาการเช่าที่ดิน ระยะเวลาขั้นต่ำในการเช่าที่ดิน การประยุกต์ใช้ภาษีมูลค่าเพิ่ม ซึ่งจะทำให้เกษตรกรผู้เช่าที่ดินสามารถลงทุนระยะยาวในพื้นที่เช่า และได้รับผลประโยชน์ค้ำค่าจากการเช่าที่ดิน

7. บทส่งท้าย

ผู้วิจัยคาดหวังว่าการพัฒนาชุมชนเกษตรในพื้นที่ทุ่งฉลุงหรือในพื้นที่อื่นๆให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีบนพื้นฐานของแนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” และ “เศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน” เป็นเป้าหมายร่วมกันของผู้คนทุกฝ่าย อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนจะสามารถสร้างกลไกเพื่อการอยู่รอดของชุมชนได้หรือไม่? อย่างไร? ชุมชนจะสามารถค้นหาศักยภาพของตนเอง พัฒนาศักยภาพและเสริมสร้าง “ทุน” ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจหรือทุนทางสังคมในชุมชน เพื่อก้าวพ้นวิกฤติและนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน (Sustainable development) ขับเคลื่อนสู่ความเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ได้หรือไม่? อย่างไร? คำถามเหล่านี้ต้องการคำตอบในเชิง “รูปธรรม” ซึ่งยังคงเป็นความท้าทายของประชาคมนักวิจัยและต้องการ “เวที” ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และคงต้องเน้นการศึกษาวิจัยในเชิงคุณภาพที่สามารถนำประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจที่ได้รับจากการวิจัยมาพัฒนา “ต่อยอด” สร้างการจัดการองค์ความรู้และสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชุมชน เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการค้นหา “ตัวตน” ของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางในการพัฒนา ตลอดจนจัดทำ “แผนชีวิต” ของชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง

References

- Kampol Adulavidhaya and Tongroj Onchan (1985) *Migration and agricultural development of Thailand: Past and Future*. in *Urbanization and migration in Asian Development*, National Institute for Research Advancement, Tokyo.
- Alexandratos, N. (1995) *World Agriculture towards 2010*. An FAO Study, Chichester, FAO, John Wiley and Sons, U.K.
- Ashakul, T. (1988) *Migration: Trends and Determinants*. Promotion of Analysis and Consideration of Population Consequences of Development Planning and Policy in Thailand, Thailand Development Research Institute, Bangkok.
- Witayakorn Chiengkul (1983) *The effects of capitalist penetration on the transformation of the Agrarian structure in the central region of Thailand: 1960 - 1980*. Chulalongkorn University, Bangkok.
- Kasetsart University and IRD (ex-ORSTOM) (1996) *Identification of agricultural and irrigation patterns in the Central Plain of Thailand : prospects for agricultural research and development*, DORAS Project, Bangkok, p. 220.
- DOAE (1982) *Agriculture Extension Development Plan: 1982-1986*. Department of Agricultural Extension, Ministry of Agriculture and Cooperative, Bangkok.
- DOAE (1987) *Agriculture Extension Development Plan: 1987-1991*. Department of Agricultural Extension, Ministry of Agriculture and Cooperative, Bangkok.

DOAE (1992) *Agriculture Extension Development Plan: 1992-1996*. Department of Agricultural Extension, Ministry of Agriculture and Cooperative, Bangkok.

Dubien, Isabelle and Thippawal Srijantr (1992) *Etude des transformations actuelles et recentes de L'agriculture dans la region de Kamphaengsaen*. Memoire de D'AA, Institut National Agronomique Paris-Grignon, Paris.

Dufumier, M. (1996) *Les projets de développement agricole: Manuel d'expertise*. Editions Karthala, Paris.

Feder, G.; Tongroj Onchan and Y. Chalamwong (1986) *Land policies and farm productivity in Thailand*, John Hopkins University Press, Baltimore MD.

Feeny, D. (1982) *The Political Economy of Productivity: Thai Agricultural Development 1880-1975*. University of British Columbia Press, London.

Garin, M. (1989) *Thaïlande: un cinquieme tigre asiatique?* in *La Nouvelle Asie Industrielle, Enjeux, Strategies, Perspectives*, Presses Universitaires de France, Paris.

Ingram, J.C. (1971) *Economic change in Thailand 1850-1970*. Standford University Press, California.

Jansen, C. (1990) *Thailand: the new industrialized country?* Institute of Social Studies, Haïf

56

Jessadachart, P. (1977) *A history of sugar policies in Thailand 1937-1975*. Master of Economic Thesis, Thammasat University, Bangkok.

Kasetsart University, Thammasat University, Mahidol University (1978) *Baseline survey report of Mae Klong integrated rural development program area : 1974*. Kasetsart University, Bangkok.

Lelart, M. (1976) *L'endettement du paysan et le crédit rural en Thaïlande, Etudes Rurales*, No. 61, Paris.

Mazoyer, M. and L. Roudart (1997) *Histoire des Agricultures du Monde du Néolithique à la Crise Contemporaine*. Éditions Seuil, Paris.

Molle, François and Thippawal Srijantr (1999) *Agrarian change and the land system in the Chao Phraya Delta*, DORAS Project, Kasetsart University, Bangkok, Research Report n°6, 191 p.

NESDB (1986) *The sixth national economic and social development plan : 1987-1991*. The Office of National Economic and Social Development Board, Office of the Prime Ministry, Bangkok.

Pasuk Phongpaichit and Chris Baker (2000) *Thailand's crisis*, Silkworm Books, 275 p.

Utong Prasasvinitchai (1993) *The Thai village from the villager's point of view*, in *The village in perspective: community and locality in Rural Thailand*, ed. P. Hirsch, Social Research Institute, Chiang Mai University, pp. 55-80.

Ammar Siamwalla (1986) *Thailand's agricultural future: What are the questions?* Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Ammar Siamwalla, Setboonsarng, S. and Direk Patamasiriwat (1991) *Thai Agriculture: Resources, Institutions and Policies*. Thailand Development Research Institute, Bangkok.

Thippawal Srijantr (1998) *Transformations du System Agraire de Thung Look Nok (Plaine Centrale) et Perspectives de l'Agriculture Thaïlandaise*. These de doctorat, Institut National Agronomique Paris – Grignon, Paris.

Taillard, C. (1995) *Les dynamiques paysannes en Asie : l'exemple de la Thaïlande*. in *Les paysans peuvent-ils nourrir le Tiers Monde?*, Haubert, M. (ed.), Publications de la Sorbonne, Paris.

Trebuil, G.; Castella, J.; Thippawal Srijantr and Chatcharee Naritoom (1993) *Transformations des filiere maraichere en Thaïlande: Apport de la recherche systeme aux producteurs pour la maîtrise des innovations techniques et organisationnelles*. Innovations et Societes, Rapport de seminaire, Montpellier.

รายชื่อผลงานวิจัยที่ 57 'เงื้ลือของชุดโครงการ
เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ภาพรวม

1. คริส เบเคอร์ “อนาคตของสังคมชนบทไทย : ข้อคิดเพื่อพิจารณา”

ภาคเหนือ

2. ชส สันตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม”
3. รัตนพร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ.2442-2542)”

4. ลำเพน จอมเมือง สุทธิพงษ์ วสุโสภณพล “ผ้าทอไทลื้อ : การจัดการธุรกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง”
5. ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ “เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท”
6. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง”

ภาคกลาง

7. พอพันธ์ อูยานนท์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง”
8. ทิพวัลย์ สีจันทร์ “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาดำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”
9. อรสุดา เจริญรัต “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”
10. ศักดิ์ชัย เกียรติจินาจันทร์ “คุณค่าศิลปกรรมกับเส้นทางชุมชน”
11. ภมรรัตน์ สุธรรม “พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก”

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

12. สุวิทย์ ธีรสาส์น “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544)”
13. สมคิด พรหมจ้อย สมบัติ พันทวีชัย สุทัศน์ กองทรัพย์ วิลาส โปธิสาร “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้”
14. มณีนัย ทองอยู่ “การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย : กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง”
15. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน “เส้นทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทยในกระแสนิยม”
16. ธันวา ใจเที่ยง “เศรษฐกิจ-การเมืองและนิเวศวิทยาชุมชนหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน”

ภาคใต้

17. สงบ ส่องเมือง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา”
18. ชลิตา บัณฑวงศ์ อนุสรณ์ อุณโณ “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก”

วิธีวิจัย

19. ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ ธีรสาส์น พอพันธ์ อูยานนท์ “วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”

เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ

20. เสรี ลีลาชัย “เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ”
21. สังคีต พิริยะรังสรรค์ “นโยบายเศรษฐกิจชุมชน”